

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Šéfredaktorka
ELEONÓRA SÁNDOR

Jazyková redaktorka
ILDIKÓ HARASZTI

Predseda redakčnej rady
LÁSZLÓ ÖLLÖS

Redakčná rada

Zoltán A. Biró, Gábor Csanda, József Fazekas, Csilla Fedinec, László Gyurgyík,
Péter Hunčík, Gábor Hushegyi, József Kiss, Zsuzsanna Lampl, István Lanstyák,
József Liszka, András Mészáros, Attila Simon, László Szarka, Károly Tóth,
László Végh

Obsah

Štúdie

ARANKA KOCSIS

Maďarskí dedinčania v slovenskom hlavnom meste. Urbanizácia
a etnicita v Bratislave v medzivojnovom období 3

ATTILA KOMZSÍK – BÉLA LÁSZLÓ

Stav inštitucionálneho vzdelávania
maďarskej menšiny na Slovensku 21

ISTVÁN LANSTYÁK

Typy jazykových problémov 38

ZUZANA MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ

Mystérium skrývania sa, alebo dodatky

k volebným výsledkom Strany maďarskej koalície a strany Most-Híd 63

TIBOR KŐMÍVES

„Rozlúčka s latinčinou”. Zmena jazyka verejnej správy

v Košiciach okolo roku 1840 77

ATTILA SIMON

Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina 89

Publikácie Fórum inštitútu pre výskum menšín v roku 2010 117

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: foruminst@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRESPRINT, s. r. o., Partizánske • Náklad: 250 • Cena: 2,66 € / 80 Sk • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: www.foruminst.sk

ARANKA KOCSIS

Maďarskí dedinčania v slovenskom hlavnom meste

Urbanizácia a etnicita v Bratislave v medzivojnovom období*

316.347(=511.141)(437.6)
316.77(=511.141)(437.6)
316.022.4(=511.141)(437.6)

Kľúčové slová: kolónie a robotnícke štvrte na periférii Bratislavy, etnická identita, vzdelávanie

Do roku 1918 bola Bratislava mestom regionálneho významu, plnila funkciu regionálneho centra. Veľk mestom sa stala v rámci československého štátu, v medzivojnových desaťročiach, keď sa následkom politických udalostí a rozhodnutí zo dňa na deň dostala do novej polohy, a stala sa centrom, hlavným mestom jednej časti krajiny, Slovenska. Zložitý, vo viacerých ohľadoch politickými rozhodnutiami podmienený, inokedy spontánny proces premeny na veľk mesto bol spojený s významným nárastom rozlohy a počtu obyvateľstva, so štrukturálnymi a etnickými zmenami v spoločenstve mesta.

V predošlých storočiach, od stredoveku bola Bratislava obývaná najmä Nemcami, počet Maďarov sa zvýšil po rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Počet Slovákov začal narastať koncom 19. storočia v období industrializácie mesta, a po roku 1918 prudko narástol.¹ Po vzniku nového štátu, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia prichádzajú masy novousadlíkov najmä kvôli pracovným príležitostiam do mesta, ktoré sa naraz stáva správnym, hospodárskym i kultúrnym centrom. Na periférii ako huby po daždi vyrastali robotnícke štvrte. Ich obyvatelia sa verbovali zo všetkých kútov krajiny, a to najmä z dedín, čo výrazne označilo charakter utvárajúceho sa, v prvých desaťročiach demograficky i kultúrne heterogénneho mesta, hľadajúceho svoju identitu, svoju tvár.

V druhej polovici tridsiatych rokov sa formuloval plán tzv. „Veľkej Bratislavy“,² čo podľa predstáv vedenia mesta znamenal popri veľkolepých stavbách a investíciách

* Tento príspevok bol vyhotovený ako súčasť rozsiahlejšej práce v rámci výskumného programu Príbehy mesta Bratislavy, ktorý prebieha pod záštitou Spolku Agentura Pacis Posonium (Bratislava) s podporou Sekretariátu Maďarskej akadémie vied, ako i s podporou Štipendijného programu maďarskej vedy v zahraničí pri Maďarskej akadémii vied (Budapešť) a Jánosa Frideczkyho (Bratislava).

aj vedomý a riadený nárast obyvateľstva a územia. Súčasťou tohto plánu bolo aj pripojenie niektorých okolitých obcí k hlavnému mestu. Plán sa naplnil po druhej svetovej vojne – celkom presne v rokoch 1946 a 1972 –, keď prostredníctvom reorganizácie verejnej správy v značnej miere narástla rozloha a populácia Bratislavy vďaka pripojeným dedinám a ich obyvateľstvu.

Ako prvá sa dostala pod správu hlavného mesta Karlova Ves, v roku 1942. Súčasne bola naplánovaná aj verejno-správna reorganizácia ďalších štyroch susedných obcí: Rače, Lamača, Dúbravky a Vajnôr. Ich pripojenie sa malo uskutočniť k 1. januáru 1945, ale kvôli blížiacemu sa frontu a nedostatku času reorganizácia už nebola realizovaná. Ak by sa bol plán naplnil, rozloha mesta by bola vzrástla na dvojnásobok a počet obyvateľov na 170 tisíc.

Započatá práca pokračovala v roku 1946, keď bol opäť nastolený plán Veľkej Bratislavy. Vtedy sa hlavné mesto rozšírilo o sedem obcí. Popri pôvodne plánovaných štyroch obciach sa stali jeho súčasťou aj Prievoz, Devín a Petržalka, rozprestierajúca sa na pravom brehu Dunaja. Následne v roku 1972 mesto anektovalo ďalších osem obcí; okrem Záhorskej Bystrice a Devínskej Novej Vsi aj tie tri zadunajské obce – Jarovce, Čuňovo a Rusovce –, ktoré ako povestné bratislavské predmostie boli pripojené k Československu v roku 1947, a ktoré v prvej polovici 20. storočia boli ešte trojazyčné, chorvátske, nemecké a maďarské. V tomto roku sa stali súčasťou hlavného mesta aj tri žitnoostrovské maďarské dediny, a to Podunajské Biskupice a Vrakuňa, a ako súčasť Podunajských Biskupíc aj Komárov (Komárov už v roku 1950 zlúčili s Podunajskými Biskupicami). Pripojením obcí za tridsať rokov narástla rozloha hlavného mesta na 4,5 násobok, počet jeho obyvateľstva vzrástol z 93 198 (1921) na 380 259 (1980).³

V tomto príspevku sa zaoberáme dedinčanmi a dedinskými komunitami, v rámci nich s Maďarmi, ktorí sa dostali do Bratislavy počas masových prisťahovaleckých vln v medzivojnovom období. Táto práca je súčasťou rozsiahlejšieho výskumu, ktorý sa pokúsil zmapovať tieto komunity, a preskúmať, aký vplyv mala Bratislava, meniac sa na veľkomesto, na ich zrýchlenie a hlavne v druhej polovici 20. storočia zďaleka nie organickú urbanizáciu, a v čom sa tento vplyv najviac prejavoval. Zvláštnu pozornosť sme venovali zmenám identity a v rámci nich etnickým súvislostiam, čiže problematike asimilácie. Sústreďime sa teda na problematiku vzťahu urbanizácie a asimilácie z hľadiska dedín a dedinčanov, a to z hľadiska maďarských dedín a ich obyvateľov.

Na základe jazykových údajov zo sčítaní ľudu demografi a historici totiž spozorovali, že v 20. storočí počet Maďarov v Česko-Slovensku – podobne, ako v ostatných menšinových maďarských komunitách v štátoch, susediacich s Maďarskom, a aj napriek prisťahúvaniu sa do miest – v najväčšom pomere klesal v mestách. V tých osemnástich mestách južného Slovenska, v ktorých ich počet podľa sčítania ľudu v roku 1991 presiahol päťtisíc – čiže zo štatistického hľadiska sa považovali za mestá –, ich pomer z celkových 70,8 %, nameraných pri sčítaní ľudu v roku 1910, klesol na konci storočia na 18,8 %.⁴ Obzvlášť markantný je tento jav vo veľkomestách. Podľa údajov zo sčítaní ľudu v minulom storočí zo spomínaných 18 miest bol úbytok Maďarov najväčší v Bratislave a v Košiciach; v dvoch slovenských veľkomestách ich pomer z 40,5 %, respektíve 75,4 % (údaje z roku 1910) na koniec storočia v oboch prípadoch klesol na sotva 4 percentá.⁵

Ak teda vychádzame z jazykových údajov zo sčítaní obyvateľstva, zdá sa, že ku koncu 20. storočia sa stala jednou z najpálčivejších problémov Maďarov žijúcich na

Slovensku práve urbanizácia. Problém iba málo stráca na význame aj v prípade, že úlohu jazyka nenadhadnotíme a akceptujeme, že otázku etnickej identity nie je možné zúžiť na jazykovú kultúru, a že z výsledkov sčítaní ľudu nie je možné odvodit' zložitý proces asimilácie.⁶

Hľadiac na asimiláciu ako na proces sa tu odvolávame na Milтона M. Gordona, ktorý rozlišoval viacero postupných, na seba nadväzujúcich štádií tohto javu. Osvojenie si jazyka a kultúrnych kódov väčšinového národa – akulturácia – je v tomto procese len začiatočnou etapou, ktorú podľa Gordona nie nevyhnutne nasledujú ďalšie, ktoré už vedú k absolútnemu splynutiu, resorpcii, ako je včlenenie sa do formálnych a neformálnych organizácií, inštitúcií prijímajúcej (asimilujúcej) spoločnosti, vedomý vstup do nich, štrukturálna integrácia, osvojenie si národných znalostí väčšiny a stotožnenie sa s ním atď.⁷

Prostredníctvom analýzy problematiky prispôsobovania sa k mestskému prostrediu a so zreteľom na charakteristiky národno-etnickej identity skúsime identifikovať a preskúmať faktory, ktoré majú vplyv na skupinovú kohéziu, a ovplyvňujú tie stratégie prežitia, ktoré jednotlivé skupiny vyvíjali v záujme zachovania a odovzdávania svojej identity v komunite prisťahovalcov v Bratislave, respektíve v maďarských komunitách, pričlenených k hlavnému mestu. Analýzou príkladu Bratislavy by sme chceli prispieť k dokresleniu obrazu stredovýchodnej Európy, kde počas 20. storočia vnútornú migráciu aj snahy o realizáciu sociálnopolitických cieľov sprevádzali väčšinou jednosmerné asimilačné procesy aj na dovtedy národnostne pestrofarebných územiach a mestách, a prispeli k získaniu prevahy väčšinového národa. Namiesto toho, aby migrácie viedli k vytváraniu nových foriem multietnických a multikultúrnych štruktúr – ako vo viacerých oblastiach západnej Európy alebo v Spojených štátoch –, prispeli tu k etnickej homogenizácii, jednojazyčnosti a monokultúrnosti.⁸

Pri sledovaní skupín maďarských prisťahovalcov v medzivojnovom období sa sústreďujeme predovšetkým na znaky vzniku komunít, na možnosti organizovania komunít na etnickom základe a na prejavy reprezentácie etnickej identity.

Na okraji hlavného mesta

Rovinaté polia, obklopujúce Bratislavu z východu a zo severovýchodu, ako i územia na druhej strane Dunaja, rozprestierajúce sa v susedstve Petžalky, boli v prvých desaťročiach 20. storočia väčšinou poľnohospodárske územia. Oraniská striedali miestami lúky, parky, háje a sady občanov mesta. Tu sa umiestňovali najmä od konca 19. storočia hlavné centrá industrializácie mesta, továrne, priemyselné závody. V dvadsiatych a tridsiatych rokoch sa na týchto perifériách, v susedstve mesta a továrenských budov vytvorili kolónie, v ktorých našli svoj príležitostný alebo dlhoročný domov vidiečania, prídiaci do Bratislavy.

V Bratislave, ktorá sa začala industrializovať v poslednej tretine 19. storočia, fungoval na prelome storočí už významný počet priemyselných podnikov, a stále rástol aj počet robotníkov, ktorí v nich pracovali. Medzi prvými sa tu usídlila tabaková továreň (1853), potom továreň na náboje (1871), továreň Dynamit-Nobel (1873), továreň na spracovanie ľanu (1888), továreň na káble (1894), cvernová továreň (1895), továreň na smaltovaný riad (1896), rafinéria minerálnych olejov Apollo (1895), tová-

reň na výrobu cukrovínok Stollwerck (1896) a v prvých rokoch nového storočia továreň Matador na výrobu gummy; boli to priemyselné závody, ktorých mená sú v Bratislave dodnes známe, živé, či už ako názvy častí mesta alebo ulíc. Niektoré zo závodov fungovali ešte aj na prelome tisícročí. Po vzniku Československa, v časoch prvej republiky sa počet priemyselných podnikov už nerozšíril o nejaké významné firmy, len už existujúce podniky zvýšili alebo práve naopak, znížili, ba dokonca zrušili svoju výrobu. Transformácia štruktúry priemyslu, zodpovedajúca politickým a hospodárskym vzťahom nového štátu a záujmom českého veľkopriemyslu a finančného sektoru, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch prinášala so sebou okrem iného – a v nejednom prípade – aj zatvorenie bratislavských fabrík. No príliv prácu hľadajúcich vidieckych mäs, ktorý sa začal industrializáciou mesta, sa neukončil ani v týchto desaťročiach, naopak, stále narastal. Nové pracovné príležitosti totiž neponúkal iba priemysel, továrne, ale aj investície súvisiace s povýšením mesta do hodnosti hlavného mesta. Nižšie vidiecke vrstvy v týchto dvoch desaťročiach lákali práce na veľkolepých stavbách, nové pracovné miesta vznikali vďaka zväčšenej administratívy verejnej správy a s ňou sa do mesta nasťahujúcej novej úradníckej vrstvy. Na pracovnom trhu sa objavili aj miesta súvisiace s rozrastajúcim sa mestianstvom, ktoré sa aj spôsobom života prispôbovalo podmienkam výstavby kultúrneho, finančného a hospodárskeho centra. Nové pracovné príležitosti sa ponúkli aj vďaka rozvoju dunajského prístavu.

Chudobné davy hlavne z vidieckeho prostredia už väčšinou nenašli bývanie vo vnútorných častiach Bratislavy, ktorá od prelomu storočia permanentne zápasila s nedostatkom bytov. Dokonca aj miestna chudoba bola postupne vytlačaná z centra mesta. Na mieste starých a mnohokrát zruinovaných budov, kde mali svoje domovy, boli počas veľkých stavieb v dvadsiatych a tridsiatych rokoch postavené moderné a elegantné banky, kancelárske budovy a obytné domy, a mestské i z vidieka prichádzajúce nižšie spoločenské vrstvy – sčasti aj následkom vedomej segregáčnej politiky vedenia mesta – boli vytlačené na okraj mesta. V tomto období na perifériách Bratislavy, ktoré boli otvorené smerom k severovýchodným, východným a južným nížinám, vyrastali akoby zo zeme, skoro do dňa na deň robotnícke štvrte, ktoré zo začiatku boli vo viacerých prípadoch skôr štvrte biedy.

Chudoba, vytlačená na perifériu, sa rastom počtu obyvateľstva a potom následkom svetovej hospodárskej krízy stále viac prehľbovala, a jej spravovanie odsávalo stále viac peňazí z rozpočtu mesta. Vedenie mesta – ktoré si uvedomovalo význam „vnútornej kolonizácie“ – sa snažilo udržať problém pod kontrolou bytovou výstavbou, podporou družstevných stavieb, zľavneným predajom pozemkov a stavebného materiálu, zavádzaním systému podpôr a ďalšími sociálno-politickými opatreniami. Nezamestnanosť, ktorá od konca dvadsiatych rokov dosahovala stále väčšiu mieru a kvôli nepretžitému prisťahovaniu sa nepoklesla ani po hospodárskej kríze koncom tridsiatych rokov, sa mesto pokúsilo zmierniť v nemalej miere aj z vlastných zdrojov (zriadením pracovných miest, verejnoprospešnými prácami, prevádzkovaním vývarovne pre chudobných, stravovacími, mäsovými a polievkovými akciami atď.).⁹ Ale náklady na zaopatrenie a podporu chudobných mäs mesto znášalo stále horšie; rastúci deficit rozpočtu a výdavky súvisiace so statusom hlavného mesta – ktoré boli podľa viacerých prehnaté¹⁰ – znamenali beztak čoraz väčší problém pre magistrát.

Samo mesto stavalo núdzové a robotnícke byty a zriaďovalo sídliská pre nižšie spoločenské vrstvy od prelomu storočia. Dovtedy – od začiatkov industrializácie –

vznikali takéto ubytovacie možnosti vďaka súkromným iniciatívam (ako dobročinné akcie) a továrňam. Továrne, respektíve továrnici stavali byty a zriaďovali kolónie pre vlastných zamestnancov, aj z nich predovšetkým pre tých, ktorí pracovali v dôležitých pracovných oblastiach, čiže prostredníctvom týchto stavieb sa dostala k bytom len jedna úzka vrstva. Ale v podmienkach nového štátu tieto formy výstavby už ďalej nefungovali, začali ich nahrádzať stavebné družstvá a samotné mesto.¹¹

O konkrétnych plánoch vedenia mesta, o jeho predstavách na zriadenie robotníckych bytov, štvrtí a kolónií pre chudobných, ako aj o spontánnych procesoch vytvárania kolónií vieme pomerne málo. Bezprostredné štúdium súdobých zdrojov je v mestskom archíve, pre výskumníkov už roky zatvorenom, zatiaľ nemožné.¹² Popri malom množstve publikácií, ktoré spracúvajú túto tému z rôznych aspektov,¹³ sme sa v tomto stručnom prehľade opierali predovšetkým o súdobú tlač.

Podľa dostupných zdrojov sa v prvých dvoch desaťročiach po štátnom prevrate nepretržite vznikali nové a novšie predstavy vedenia mesta ohľadne rozšírenia bytového fondu, plány na výstavbu záhradných mestečiek, kolónií pre štátnych a mestských zamestnancov, drobných úradníkov, v ktorých by sa s výraznou štátnou dotáciou (hoci aj 80 – 90-percentnou)¹⁴ zriadili byty pre náročnejších, štvrte pre chudoby aj núdzové byty.

Bezprostredne po štátnom prevrate, v roku 1919 sa napríklad sformuloval plán výstavby záhradného mestečka na Karloveskej ceste podľa anglických a nemeckých vzorov, s 560-timi rodinnými domami a so zodpovedajúcou sociálnou infraštruktúrou. Ale tento plán stroskotal čiastočne na nedostatku financií, čiastočne – ako píše dobová tlač – kvôli „hnutiu neprajníkov“, aj keď vláda sľubovala až 90-percentnú dotáciu. V tom istom roku mesto začalo výstavbu veľkých činžiakov, v nasledujúcich rokoch postavilo núdzové byty a baraky. V roku 1921 pred továrňou na dynamit plánovali zriadenie veľkej kolónie pre tých, ktorí sa sťahovali domov z Ameriky, ale ani tento plán sa nerealizoval.¹⁵ Predstavitelia mesta aj osobne pátrali po nových riešeniach, absolvovali exkurzie do susedných krajín, a na základe nazhromaždených skúseností sa rodili nové programy a nové blokové zástavby, kolónie. Napríklad v roku 1923 odcestovala jedna komisia mestskej rady do Viedne, aby sa oboznámila s tamojším „hnutím prisťahovalcov“ (települömozgalom). Podľa spravodajstva v tlači pod vplyvom tejto exkurzie založili Družstvo Rosenheim, a vypracovali nový stavebný program. Plán výstavby bytového bloku s 132-mi malými bytmi na Tehelnom poli sa sformuloval po viedenskom medzinárodnom kongrese o výstavbe miest a bytov v roku 1926. „Idea“ záhradného mestečka Westend – ktorá by pozostávala z 300 rodinných domov – vznikla na základe skúseností berlínskej exkurzie v roku 1927. Na podporu stavieb na samom začiatku dvadsiatych rokov vstúpili do platnosti nové zákony, následkom ktorých rad radom vznikali stavebné družstvá, ktoré v nasledujúcich rokoch zohrávali stále väčšiu úlohu v rozširovaní bytového fondu Bratislavy.

Dôsledkom týchto snáh a pod tlakom neúnosnej situácie postavili v Bratislave a v jej bezprostrednom okolí za deväť rokov 10-tisíc bytov, a koncom dvadsiatych rokov sa zdalo, že „riešenie bytovej otázky sa chýli ku koncu“.¹⁶ Že sa tak nestane, to asi nikto z radných netušil. No už na samom začiatku nového desaťročia, v roku 1931 podal sociálny referent opätovnú správu o tom, že na radnicu predložili viac ako 7-tisíc žiadostí o byt.¹⁷ Počas tridsiatych rokov bytová núdza – podobne ako nezamestnanosť – skoro vôbec nepoľavila, čo naznačuje, že Bratislava ako hlavné

mesto, napriek jej ťažkej situácii, zostala v medzivojnovom období cieľom vidieckych más, hľadajúcich svoje miesto vo svete.

Čiastočne s podporou mesta, čiastočne spontánne vznikli tie okrajové robotnícke kolónie, ale mnohokrát skôr štvrte biedy, ktoré sa v dvadsiatych a tridsiatych rokoch stali domovom najchudobnejších, vytlačených z vnútorného mesta a najmä chudoby prichádzajúcej z vidieka. Mesto prispelo k ich vytvoreniu popri vlastnej výstavbe predovšetkým pridelením pozemkov a poskytnutím rôznych zliav stavebným družstvám (bezplatné alebo zľavnené zabezpečenie pozemkov a stavebného materiálu). Takto sa zrodili v dvadsiatych rokoch 20. storočia na okraji, v extravilánoch a v susedstve Bratislavy také kolónie, ako Slamený vrch, Tehelné pole, Emyháza, Hohenay, Westend, Dornkappel, a na pravom brehu Dunaja, pri Petržalke Auliesl a Zaboš.

Príbeh štvrte Emyháza sa začal ešte pred dvadsiatymi rokmi minulého storočia. Výstavbu prvého robotníckeho domu magistrát mesta povolil v roku 1918 istej bratislavskej stavebnej akciovej spoločnosti. Neskôr, v roku 1925 plánovala tá istá spoločnosť celú kolóniu na toto územie. Ale Emyháza ešte aj na konci desaťročia patrila medzi najchudobnejšie štvrte, väčšina jej obyvateľstva žila bez práce, z podpory. Napriek plánovanej a zrealizovanej výstavbe mnohí bývali v núdzových bytoch, dokonca v drevených búdach. Problém zdravotníckej starostlivosti a kanalizácie kolónie nebol vyriešený ani v roku 1929. Kanalizácia chýbala v tomto období skoro všade na periférnych kolóniách mesta, aj na tých miestach, kde už bol vodovod.

Vznik Westendu sa datuje na začiatok dvadsiatych rokov. Vedenie mesta v roku 1931 plánovalo sem atraktívne predmestie so záhradnými štvorbytovkami, ale do konca sledovaného obdobia aj tu bolo viac provizórnych stavieb, ako domov z pevného muriva.

Skutočný charakter predmestia mali najviac Prievoz a okolie Petržalky na pravom brehu Dunaja, kde sa stavali hlavne rodinné domy, a usídlilo sa veľa robotníkov. Ale aj v susedstve Prievozu vznikli také štvrte biedy, ako bol Malý a Veľký Brenner, alebo na druhom brehu Zaboš, ktorý vtedy ešte patrila do katastra Prievozu.¹⁸ Prvé domy v Zaboši boli postavené ešte pred prvou svetovou vojnou, v susedstve záhradnej reštaurácie, ktorá bola pôvodne horárňou. V roku 1921 stálo tu 12 domov, v roku 1946 už 340. Zo všetkých kolónií ešte táto mala najviac dedinský charakter, vďaka malým domčekom s predzáhradami.

Do Aulieslu sa od začiatku dvadsiatych rokov sťahovali hlavne bratislavské rodiny chudobných robotníkov a nezamestnaných, ktorí si kvôli sanáciám a nedostatku financií nedokázali udržať svoje mestské byty. Časť z nich aj tu, v Auliesle roky bedárla v drevenej búde alebo v núdzovom byte.

O rozparcelovaní a zľavnenom predaji honov Dornkapple pre nemajetné rodiny rozhodlo mesto v roku 1925, ale už aj predtým tu stálo niekoľko domov a provizórnych stavieb. Po dvoch rokoch žiadalo isté stavebné družstvo v tomto záhone ďalšie pozemky pre vlastných členov na výstavbu rodinných domov, v ďalšom desaťročí to isté družstvo požiadalo povolenie od samosprávy na zavedenie vody, elektriny a kanalizácie. Mesto napomáhalo usídleniu v kolónii aj poskytnutím stavebného materiálu, za zvýhodnenú cenu predalo tehly a iný materiál zo sanácie vnútorných častí mesta pre stavebné družstvo v Dornkappli. Napriek výstavbe aj tu bývala významná časť prisťahovalcov niekedy aj celé roky v provizórnych stavbách, v zlátaných drevených a plechových búdach, v domoch postavených bez povolenia či v preplnených

jednoizbových bytoch. V medzivojnovom období bol Dornkappel jednou z najchudobnejších a s chudobou súvisiacimi problémami (nezamestnanosť, kriminalita, prostitúcia) najviac postihnutých častí mesta – v neposlednom rade aj následkom vedomej rozhodovacej činnosti mesta.¹⁹

Medzi prisťahovalcami, ktorí prúdili do Bratislavy a usídľovali sa na týchto predmestiach, bolo početné množstvo Maďarov predovšetkým z okolitých agrárnych oblastí; boli to bezzemkovia z dedín Žitného ostrova, Matúšovej zeme, z okolia Komárna, Nových Zámkov, Štúrova, ktorí boli kvôli svojej národnosti vytlačení z prideľovania pôdy v rámci pozemkovej reformy, alebo ako služobníci, nádenníci stratili svoju robotu na zlikvidovaných veľkostatkoch, a hľadali živobytie vo veľkomeste.²⁰ O ich počte nemáme nielo presné, ale ani približné údaje. Z dobovej tlače a z výpovedí pamätníkov je zatiaľ jasné len to, že popri najčastejšie trojjazyčnými, maďarsko-nemecko-slovenskými kolóniami sa vytvárali aj také, v ktorých boli Maďari vo väčšine, a v ktorých dominantným jazykom bola maďarčina. Takýto bol vo východnej časti mesta Dornkappel, na opačnom brehu Dunaja, pri Petržalke Zaboš, Auliesl, na ľavom brehu, v susedstve Prievozu Malý Brenner.

Najviac informácií máme z prvých rokov a desaťročí Dornkapple. O tejto extravilánnej kolónii viackrát písala, jeho osudmi sa pravidelne zaoberala súdoba maďarská tlač, na konci desaťročia vyšla o nej v Prahe aj sociografia Ilie J. Marka, novinára, básnika a fotografa.²¹ V nasledujúcich častiach pomocou týchto prameňov zhrnieme tie z nášho hľadiska špecifické črty, ktoré charakterizovali predmestskú spoločnosť Dornkapple v medzivojnových desaťročiach.

Prisťahovalci v Dornkappli

Podľa popisu Ilie J. Marka hon Dornkappel sa nachádzal šesť kilometrov od okraja vtedajšieho mesta pri železničnej trati, ktorá viedla cez Žitný ostrov do Komárna, medzi Trnavskou cestou, Masarykovou kolóniou na Tehelnom poli, opustenou továrňou Dynamitka a Kuheidou. Obyvateľov tejto kolónie, ktorá vznikla v druhej polovici dvadsiatych rokov, jeden z politických denníkov hlavného mesta, *Híradó* – ktorý sa často a pravidelne zaoberal s mestom Bratislava, starostlivo evidoval udalosti maďarského kultúrneho života v Bratislave, a zasadnutiam magistrátu venoval samostatnú rubriku – často spomína len ako Maďarov. Marko vo svojej sociografii podáva o ňom diferencovanejší obraz. Podľa neho sa v Dornkappli usídľili hlavne bezzemkovia zo Žitného ostrova a Považia, niekdajší služobníci, břeši a nádenníci veľkostatkov, čiže „stroskotanci“ vidieka. Najviac bolo břešov. V druhej vlne prichádzala – ako uvádza Marko – dedinská „elitná vrstva“, remeselníci z veľkostatkov – kováči, zámočníci, koniari, kolári, kočiši, záhradníci. Potom prišli nádenníci a nakoniec sa tu usídľili skrachovaní robotníci Bratislavy. Popri nich našlo dočasný alebo trvalejší prýbytok v Dornkappli aj veľa zvláštnych jedincov, ktorí sa z ciest Európy dostali v týchto rokoch práve do Bratislavy: Česi, Moravania, Rusi, Srbi, Bulhari, Rumuni, dokonca aj Čiňania. V kolónii, ktorú kvôli pestrosti a chudobe miestni volali len Mexiko, žilo v roku 1928 1300, v roku 1930 už 2953 a v roku 1936 až 6000 obyvateľov.

Mnohí sa presťahovali na okraj hlavného mesta so zámerom zarobiť si, a vrátiť sa do svojej dediny. Ale plynutím rokov sa tento sen zdal pre mnohých čoraz vzdialenejším, veď ich príjmy ledva vystačili na holé živobytie. Tretina kolonistov bola celý rok bez práce a živorila z podpory. Druhá polovica sa pokúšala o šťastie ako

robotník. Vtedy (v druhej polovici tridsiatych rokov) podľa Marka dochádzala na svoje pracovisko jedna osmina bratislavských továrenských robotníkov z Dornkapple. Ale keďže boli dedinčania a boli nekvalifikovaní, oproti bratislavskej robotníckej elite – maďarskej a nemeckej –, ktorá pracovala v ťažkom priemysle, dostali ťažšiu a špinavšiu časť roboty. Veľká časť z nich (viac ako polovica) – predovšetkým bývalí čeladníci a nádenníci žitnoostrovských panských statkov – dostala len príležitostnú prácu na stavbách, na výstavbe ciest, na úpravách mestských parkov. Lepšiu prácu v bratislavských továrňach mohli dostať len vtedy, ak ovládali štátny jazyk, vstúpili do niektorej vládnej strany, a utajili svoje národné sebavedomie.²²

V počiatočných rokoch boli robotníci z Dornkapple skoro výlučne muži, s premenou priemyselnej štruktúry v tridsiatych rokoch nájdeme medzi nimi stále viac žien, takých mladých a neškolených vidiečaniek, ktoré po utlmení ťažkého priemyslu dostali prácu ako lacné pracovné sily v niektorej chemickej alebo textilnej továrni. V druhej polovici tohto desaťročia bolo z Dornkapple už viac robotníčok, ako robotníkov.²³

Mnohí sa zamestnali ako sezónni vinohradníci robotníci, okopávači, obarači u bratislavských, račianskych a vajnorských nemeckých vinohradníkov. A poľnohospodárskymi robotníkmi zostali aj tí vidiecki prisťahovalci, ktorí zarábali na každodenný chlieb v bulharských záhradníctvach na východnom okraji mesta, smerom na Prievoz a Vrakuňu.²⁴

Od začiatku života na kolónii v Dornkappli fungovali stavebné bytové družstvá, ktoré vybavovali úvery, zrealizovali kúpy pozemkov, nakupovali a predávali stavebný materiál. Najväčšie domkappelské stavebné družstvo v roku 1928 už malo 1300 členov. Jeho zakladateľmi a vedúcimi boli tunajší robotníci. Stavebný pozemok v Dornkappli mohol získať len ten, kto vstúpil do družstva, a platil členský príspevok (čo nebolo málo, 5 korún pri vstupe a 2 koruny mesačne). Členovia tohto najväčšieho družstva vyšli z radov prvých a zámožných kolonistov, a v nasledujúcich rokoch tvorili elitnú vrstvu Dornkapple. Množstvo ľudí však zostalo mimo družstva a tým aj mimo možnosti založenia vlastného domova. Oni boli obyvatelia príležitostných príbytkov, noclažníci v domoch tých, ktorým sa predsa len podarilo uchytiť sa, a po počiatočných rokoch v Dornkappli sa presťahovali ďalej do mesta. A boli to oni, ktorí žili v ubytovni pre bezdomovcov – „Domove bezprístrešných“, v sivom baraku s približne 160-timi posteľami vo dvoch miestnostiach, ktorý dalo mesto postaviť v roku 1932 na juhovýchodnom okraji kolónie, a neskôr aj v núdzových barakoch, postavených vedľa ubytovne.

Z tých, ktorí sa dostali k pozemku v Dornkappli, dokázali postaviť dom z pevného muriva len najzámožnejší. Mesto viackrát poskytlo stavebnému družstvu zadarmo, inokedy za zvýhodnenú cenu stavebný materiál zo starých zbúraných domov. Napriek tomu bolo 33 percent domov postavených z úveru. Na viacerých parcelách, vo viacerých častiach ulíc, živorili prisťahovalci dlhé roky len v príležitostných príbytkoch, v búdach, ktoré boli postĺkané z dosiek, z plechov a tehlového odpadu, alebo v pivničných bytoch (ku ktorým stavebný materiál často kradli z okolitých stavenísk; rozniesli napríklad odstavenú chladiarenskú budovu blízkej továrne Dynamitka). Prevažná väčšina budov bola vyhotovená bez základov, steny boli mokré a plesnivé.²⁵ Podľa Markovej sociografie na jednu izbu v Dornkappli pripadalo vtedy 6,17 osôb, a jedna izba mala priemernú rozlohu 4 x 4 metre. Kolónia dlhé roky nemala kanalizáciu.²⁶

Boli ale postavené aj jednoizbové radové domy, kolónia mala aj pekne upravené ulice, postavili sa aj domy, ktoré svojou šírkou obsadili celú parcelu, s manzardnou strechou, s kvetinovými a zeleninovými záhradkami. V týchto častiach prevládala

dedinská nálada. V nedeľu sa mládenci a dievčatá v trojiciach, štvoriciach prechádzali po ulici, na konci jednej ulice celý rok fungoval kolotoč, v susedstve sa rozprestierali oráčiny.

Od roku 1931 Dornkappel spájala s mestom autobusová doprava. Dovtedy mnoho robotníkov cestovalo do bratislavských tovární rannými vlakmi zo Žitného ostrova, a ešte viac ich chodilo na bicykloch. Autobus používalo len málo ľudí, bol drahší ako vlak.

Nakoniec v lete 1933 Mestská sporiteľňa a potom aj ostatné finančné inštitúcie pozastavili poskytovanie úverov Dornkappelčanom, nakoľko väčšina z nich neplatila splátky úveru, veď medzitým sa v dôsledku zrušenia tovární stali nezamestnanými.²⁷

Presadzovanie záujmov obyvateľov a spoločenský život na kolónii

Náznaky spoločenskej samoorganizácie tohto z rôznych smerov prisťahovaného aj etnicky rôznorodého obyvateľstva môžeme v našich zdrojoch zachytiť najmä v oblasti ochrany záujmov a spolkovej aktivity. Popri spomínaných stavebných družstvách udržiavali a prevádzkovali miestne komunity aj robotnícke spolky, divadelné súbory a telovýchovné jednoty.

Pestrý spoločenský život kolónie sa v týchto počiatočných rokoch organizoval na jazykovo-etnickom základe. Mohli by sme si myslieť, že už aj kvôli jazykovým znalostiam, veď okrem Maďarov, ktorí žili v blízkosti etnickej hranice a v diaspóre, Maďari žijúci kompaktné – ako napríklad na Žitnom ostrove, odkiaľ sa vyrojili prisťahovalci Dornkappel – v medzivojnovom období ešte vôbec nevedeli po slovensky, ako ani čerství prisťahovalci zo slovenských krajov po maďarsky. Je ale všeobecne známym faktom, že aj v samotnej Bratislave, kde v medzivojnovom období a aj v desaťročiach pred vznikom Československa existoval čulý spolkový a spoločenský život – a pôvodní obyvatelia mesta vtedy ešte definovali seba samých ako trojjazyčných –, spolková (spoločenská) aktivita sa taktiež organizovala podľa jazykovo-etnických diferenciácií. Potom je viacnásobne prirodzeným javom, že to nebolo inak ani vo formujúcich sa komunitách predmestského obyvateľstva. Takýmto spôsobom vznikali v Dornkappeli telovýchovné jednoty, z ktorých Maďari – ako členovia Maďarského futbalového zväzu v Československu – naháňali loptu vo futbalovom družstve *Testvériség Sportegylet* [Telovýchovná jednota Bratstvo], a hrávali svoje majstrovské zápasy s družstvami okolitých maďarských dedín.²⁸ Ale trebárs aj krčmové spoločnosti fungovali na tomto princípe.

Krčmy hrali významnú úlohu v spoločenskom živote miestnych komunít, v organizačnom živote strán a spolkov – pravda, toto bolo vtedy všeobecným javom. V niektorých krčmách robotníckych štvrtí na okraji Bratislavy usporadúvali miestne kultúrne spolky aj divadelné predstavenia.²⁹

Podľa Markovho popisu v Dornkappeli bolo päť krčiem, po dvoch boli krčmy slovenské, respektíve české, a jedna bola maďarská, v štyroch hrávali „jazz“, a v jednej vyhrávala cigánska hudba. Dornkappelčania navštevovali krčmy podľa sympatií k národným stranám, politickým zoskupeniam. Napríklad v jednej z nich mávali svoje schôdzky v sobotu a v nedeľu maďarskí robotníci, v druhej sa schádzali zástancovia vládnych strán, v ďalšej zase prívrženci opozície.

Aj krčmové bitky medzi mládežou mali najčastejšie národnostný základ, podľa Marka sa ale v ich pozadí v skutočnosti ukrýval rozpor medzi mestom a dedinou, rozpor medzi „namyslenými mestskými frajermi“ a „urazenými dedinčanmi“.

Existoval aj konflikt záujmov medzi robotníkmi mesta a kolónií, veď šéfovia tovární často využívali nepretržite prichádzajúcich početných „neosvietených“ vidiečanov ako štrajkokazov proti disciplinovaným, organizovaným a veľkou robotníckou uvedomosťou sa vyznačujúcim, hlavne maďarským a nemeckým bratislavským robotníkom, keď sa v redukovaných bratislavských továrňach stále častejšie vyostrovali mzdové boje. Väčšina dornkappelských robotníkov bola neorganizovaná, aj keď – podľa Marka – komunisticky založená. Na pracovisku nevstupovali podľa možnosti do žiadnej strany – ani do odborov –, alebo ak predsa, tak podľa očakávaní zamestnávateľa, a týmto spôsobom zmenou pracoviska menili aj svoju stranícku príslušnosť.³⁰

Aj z týchto fragmentovaných údajov môžeme zistiť, že spoločenská samoorganizácia obyvateľov predmestskej kolónie sa v počiatkových rokoch formovala na pôde etnickej identity a na úrovni bydliska. Kvôli odlišným spoločenským záujmom a pravdepodobne aj kvôli odlišnému spoločenskému pôvodu maďarskí robotníci z predmestia nevytvorili vzťah solidarity s maďarskými mestskými robotníkmi, a preto tí ostatní nehrali žiadnu úlohu ani v ich integrácii na pracovisku.

Kauza školy

Kauza školy a s ňou spojené kolektívne akcie mohli byť v tridsiatych rokoch významným faktorom samoorganizácie a stratégie prežitia maďarskej komunity v Dornkappli, mohli v komunite posilniť pocit spolupatričnosti. Dobové maďarské médiá, ako denník *Híradó* označujúci sa ako nezávislý, alebo denníky opozičných maďarských strán, *Prágai Magyar Hírlap* a *Új Hírek* sa viackrát zaoberali touto desaťročia nevyriešenou otázkou. Aj zo spomienok spisovateľa Marcella Jankovicsa, ktorý v tridsiatych rokoch bol predsedom *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku] vieme, že problém výučby v materinskom jazyku celý čas sprevádzal život kolónie v mezivojnovom období.³¹

V dvadsiatych, ale hlavne v tridsiatych rokoch – napriek hospodárskej kríze – mesto vynaložilo veľa úsilia a hlavne veľa financií na výstavbu ľudových a meštianskych škôl. Viacero z nich otvorilo brány práve v niektorej z novovzniknutých periférnych kolónií, kde boli tieto štátne zariadenia, vytvorené s podporou mesta, prvými inštitúciami pre deti. Nedostatok vyučovacích miestností napriek tomu zostal veľkým problémom pre vedenie mesta po celú dobu týchto dvoch desaťročí. Magistrát ani v tejto oblasti nedokázal držať krok s rýchlo rastúcim počtom obyvateľstva.

Súčasťou „veľkolepého programu výstavby škôl“ do polovice tridsiatych rokov bolo postavenie jednej ľudovej školy na Lamačskej ceste pre kolóniu Westend a okolie Patrónky (továrne na výrobu nábojov), jednej „obrovskej, modernej“ budovy štátnej ľudovej a meštianskej školy na Tehelnom poli a jednej trojtriednej ľudovej školy na Trnavskej ceste. Súčasťou „sna“ o Veľkej Bratislave, zrodeného počas primátora Vladimíra Krna bola jedna škola vo štvrti Emyháza, jedna v Kvetnej doline (Blumentál), jedna škôlka vo Westende.³² Ani v jednej z týchto škôl však nebolo vyučovanie ani v maďarskom, ani v nemeckom jazyku, a dokonca neboli v nich ani takéto paralelné triedy, na čo sa maďarskí poslanci magistrátu a spravodajcovia maďarských novín častokrát sťažovali, veď – ako písali – na týchto územiach žili vo veľkom počte maďarské a nemecké rodiny, ktoré keď chceli svoje deti školíť v materinskom jazyku, mohli tak urobiť len v meste alebo v ľudovej škole Dynamitky, ktorá však bola ďaleko od periférnych častí mesta.³³

Zvlášť do očí bijúce bolo odmietavé správanie sa úradov v prípade Dornkapple, ktorého obyvateľa dlhé roky tiež márne žiadali o maďarskú školu.³⁴

Kauza školy v Dornkappli sa začala v roku 1929 pozemkom, vymedzeným mestom pre účel stavby školy, ktorý však spočiatku slúžil iba ako ihrisko. Neskôr v kolónii otvorili štátnu školu s vyučovacím jazykom československým, najprv ako jednotriednu dočasnú ľudovú školu, ktorá potom bola rozšírená na plne organizovanú a neskôr na meštiansku školu.

Maďarskí rodičia začali svoje akcie v kolónii na začiatku tridsiatych rokov pomocou bratislavskej miestnej organizácie *Magyar Nemzeti Párt* [Maďarská národná strana]. Prieťahy trvali niekoľko rokov, na jar roku 1936 už aj mestské zastupiteľstvo odsúhlasilo materiálne výdavky pre jednu paralelnú maďarskú triedu, ale vyučovanie sa nezačalo.³⁵ Spoločenské hnutie, organizované v prospech chudobných detí Dornkapple, ostávajúcich bez výučby v materinskom jazyku, v tridsiatych rokoch podporovala aj bratislavská skupina *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku]. Podobne ako v ostatných okrajových kolóniách a „vzdialenejších perifériách“, aj v Dornkappli pomáhala žiakom pri dochádzke do mestských maďarským škôl poskytovaním lístkov na vlak či autobus. Spolok v roku 1937 vo výzve zverejnenej aj v denníku *Híradó* napríklad vyhlásil peňažnú zbierku pre takmer 100 chudobných detí z Dornkapple.³⁶

Podobne sa vo veci školy s vyučovaním v materinskom jazyku aktivizovali aj rodičia v Zaboši, ako aj v jej materinskej obci, v Prievoze a v Petržalke.

Maďarskí rodičia z Prievozu, čakajúc na posúdenie svojich žiadostí, na jeseň v roku 1936 celé týždne nepustili svoje deti do školy. Žiadali vtedy otvorenie paralelných maďarských tried pre 84 detí v ľudovej škole s vyučovacím jazykom nemeckým. V Zaboši – ktorý ležal na hranici Prievozu, ale na pravom brehu Dunaja – chceli v tom istom čase maďarskí rodičia dať do školy s vyučovaním v materinskom jazyku 168 školopovinných detí. V tejto časti mesta v túto jeseň nenavštevovalo 66 detí žiadnu školu, lebo všetky maďarské školy, ktoré prichádzali do úvahy – štátna maďarská škola v Auliesl ako aj bratislavská rímskokatolícka škola na Ružovej ulici – boli plné: „Z maďarských detí v Zaboši 66 nemôže chodiť do školy nikam. Z nich 31 by chodilo do prvej triedy, keby sa otvorila maďarská obecná škola v už prenajatých miestnostiach. V súčasnosti okrem tých šesťdesiatšesť ďalších 29 navštevuje – z nedostatku maďarskej – slovenskú školu v Zaboši so 4 pedagógmi, prevádzkovanú Slovenskou ligou, 5 detí navštevuje školu v Auliesl, 11 maďarskú ľudovú školu ústavu Notre Dame, a 7 maďarskú školu na vidieku u svojich starých rodičov, veď »dieťa nemôže ostať hlúpe«. Rôzne meštianske školy navštevuje 14 detí. Okrem toho 22 maďarských detí rodín v Zaboši je od jari takisto bez školy, a nie sú zahrnuté v školskej žiadosti.“³⁷

Petržalskí maďarskí rodičia sa začali organizovať v roku 1933, aby sa v miestnej štátnej meštianskej škole – podobne nemeckým paralelným triedam – otvorili aj maďarské paralelné triedy. Ale márne podávali svoju žiadosť opakovane v každom roku školskému referátu, márne spísali počet školopovinných detí, a obecné zastupiteľstvo v Petržalke zbytočne odsúhlasilo každý rok materiálne výdavky, školský referát sústavne odmietal ich žiadosť s rôznymi výhovorkami.

V Zaboši nakoniec otvorili maďarskú školu v decembri 1937, a odvtedy vyučovali v materinskom jazyku maďarské deti aj v Prievoze.³⁸ Stalo sa tak vtedy, keď sa už menila aj politická situácia v krajine.

Ale v Dornkappli sa ťahala kauza školy aj v ďalšom roku. Vo februári 1938 sa rodičia a predstavitelia spomínaného kultúrneho spolku, ktorá ich podporovala, obrátili so svojou sťažnosťou priamo na bratislavského viceprimátora. Na stretnutí hovorili o viac ako dvestosedemdesiatich školopovinných maďarských deťoch, ktorí sú na kolónii bez školy, alebo ktorí musia denne prejsť pešo 10 – 12 kilometrov do najbližšej bratislavskej maďarskej školy, respektíve chodia do miestnej československej školy. Primátor vtedy už uznal žiadosť delegácie za opodstatnenú a prisľúbil podporu. Mestská rada schválila návrh otvorenia paralelnej maďarskej triedy od jesene pre 59 detí pri miestnej československej ľudovej škole a s tým spojené vecné výdavky. V prípade nakoniec intervenoval na kompetentných ministerstvách v Prahe aj sám János Esterházy, úradujúci predseda Egyesült Magyar Párt [*Zjednotenej maďarskej strany*]; napokon dostali peniaze na prevádzkovanie dvoch maďarských tried. Po skoro desaťročnom boji sa nakoniec na začiatku septembra otvorila dornkappelská maďarská škola ako paralelná maďarská trieda štátnej školy s vyučovacím jazykom československým na Masarykovej kolónii. Inštitúciu umiestnili v objekte bývalej osobitnej školy, v jednej malej miestnosti sa tiesnili žiaci troch ročníkov, spolu 70 detí.³⁹

Podľa výskumov Gyulu Popélya, ktorý spracoval históriu maďarského školstva v medzivojnovom období, sa k tridsiatym rokom, po agresívnom vystupovaní štátnej moci, po niekoľkých vlnách odbúrania siete maďarských škôl a za diskriminácie zostávajúcich škôl, dokázali za školy bojujúci ľudia organizovať manifestačné akcie tam, kde bolo mnoho nespokojných, ktorí ostali bez školy, a kde bola spoločenská, politická alebo náboženská sila na ich zjednotenie a koordináciu. Ale aj na týchto miestach dosiahli úspech len v tých najvýnimočnejších prípadoch. Utlmovanie vzdelávania v maďarskom jazyku a odbúravanie škôl vo viacerých vlnách sprevádzalo obe desaťročia prvej republiky. Na primerané zaobchádzanie pristúpila moc až na úplnom konci tridsiatych rokov, uprostred zmien vnútornej a medzinárodnej politickej situácie.⁴⁰

Náš príklad z okraja hlavného mesta patrí medzi tieto výnimočné prípady s pozitívnym koncom. Dôvod úspechu, podobne ako v iných prípadoch, aj v Dornkappli možno hľadať jednak vo veľkom počte „nespokojných“, jednak v organizovanej sile. V prípade posledne spomenutého faktora, v prejavoformujúceho sa sebavyjadrovania a presadzovania záujmov miestneho obyvateľstva zohrala dôležitú úlohu vonkajšia pomoc, aktivita tých bratislavských intelektuálnych kruhov (Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku, Zjednotená maďarská strana), ktorých členovia považovali za dôležité, aby sa jazykovo-etnická odlišnosť týchto maďarských más z vidieka neroztavila v procese stále sa silňujúcej národnostnej homogenizácie hlavného mesta.

Resumé

Rozuzlenie je všeobecne známe. Maďarské komunity, ktoré sa sformovali v tejto jazykovo, etnicky a kultúrne často rôznorodej populácii prímestských kolónií a robotníckych štvrtí, sa nevedeli trvalo zakoreniť – a to ani v tých kolóniách, kde žili Maďari vo väčšom počte, alebo boli priamo vo väčšine, ako v Dornkappli a Zaboši, a kde by aj separované (segregované) prostredie ich bydliska mohlo spomaliť proces ich úplnej asimilácie. Neprežili ani napriek tomu, že v týchto počiatkových rokoch naši

početné množstvo foriem pre sebaorganizáciu na základe etnickej identity, a ich spoločenskú aktivitu navyše podporovali aj celoštátne maďarské organizácie. Proti vplyvom, ktoré pôsobili opačným smerom – ako úsilie štátnej moci alebo integračný vplyv mestského pracoviska – očividne nebolo postačujúce ani synergické pôsobenie aktivít zameraných na spomalenie asimilácie, v medzivojnovom období sa nevytvorila kohézia a skupinové vedomie týchto komunít, respektíve sa neposilnili natoľko, aby vedeli vzdorovať oveľa agresívnejším mocenským úsiliam a spontánnym procesom nového, povojnového spoločensko-politického zriadenia.

Okolnosti v prvej republike nepriali zakoreneniu a zafixovaniu etnickej identity týchto sídelných komunít. Vedomím úsilím zástupcov štátnej moci bolo postupne likvidovať etnicko-jazykovú mnohofarebnosť kolónií na okraji hlavného mesta (okrem iného zmařením zriadenia škôl v materinskom jazyku, ako inštitútov tradovania maďarskej národnej identity a kultúry). A masy dedinčanov, ktoré museli bojovať s chudobou, kultúrnymi nevýhodami aj individuálnymi poruchami identity, vedeli týmto okolnostiam vzdorovať len čiastočne. K formovaniu spoločnej minulosti a systému hodnôt chýbala stabilita osobných identít aj čas.

V rokoch, ktoré nasledovali po druhej svetovej vojne, a ktoré sa v menšinovej literatúre spomínajú ako „roky bez domoviny“, v rokoch 1945 – 1949, kedy sa všade v krajine zrušili školy s vyučovacím jazykom maďarským, ani maďarskú populáciu týchto robotníckych štvrtí na okraji hlavného mesta neobišli represálie štátnej moci. Aj z týchto kolónií boli odsuny obyvatelstva do Maďarska, a nastupujúca nová politická moc skoncovala aj s faktormi, ktoré hrali dôležitú úlohu vo vytváraní komunít: s dovtedy pestrým a čulým spolkovým životom. Rozvrátené etnické komunity sa už potom nevedeli reštrukturalizovať.

V obraze dnešnej Trnávky – ktorá zahŕňa v sebe aj Dornkappel – už niet stopy po prítomnosti niekdajšieho maďarského alebo nemeckého etnika, aj ich jazyk sa vytratil z verejných priestranstiev. Nemci sa v dôsledku povojnových deportácií pre hlavné mesto hľadajúce svoju novú tvár aj reálne stratili, a Maďari sa stali na kolónii, ktorá od šesťdesiatych rokov pomaly splynula s Bratislavou, prinajmenšom neviditeľnými. Dornkappel so svojimi niekoľkými svojráznymi uličkami aj dnes tvorí malý ostrov v objatí nákupných stredísk, novších sídlisk a ciest s hustou premávkou, vedúcich von z mesta. Jeho komfortne prestavané bývalé robotnícke domy sa po prelome tisícročia postupne stávajú domovmi stredných vrstiev.

Štvrť Zaboš, ktorá bola v medzivojnovom období druhou najväčšou maďarskou štvrťou, bola celkom zlikvidovaná počas stavieb petržalských sídlisk, ktoré sa začali v sedemdesiatych rokoch. Sanácia Zaboša sa uskutočnila v dvoch etapách, v roku 1975, potom zvyšok v roku 1982, ostali z neho len tri torzovité ulice pri pilieroch Prístavného mosta, s niekoľkými pôvodnými malými rodinnými domami s predzáhradkou.

Mestská časť Petržalka, ktorá pohltila niekdajší Zaboš, ako aj Trnávka, ktorá zahŕňa v sebe Dornkappel, sú dnes jednojazyčné a monokultúrne mestské štvrte Bratislavy.⁴¹ Hoci od šesťdesiatych rokov, kedy sa začali stavať nové sídliská, prichádzali do hlavného mesta ďalšie vlny vidieckych Maďarov, ich jazyková, etnická, a kultúrna odlišnosť sa už v jednotlivých mestských častiach, na ich verejných priestranstvách neobjavila. Ale to je už ďalšia kapitola.

Poznámky

- 1 Podľa sčítania ľudu v roku 1910 pomer Maďarov a Nemcov v meste bol 40,5, respektíve 41,9 %, počet Slovákov dosiahol 12 tisíc, a tvoril 14,9 % celkového obyvateľstva. Podľa údajov zo sčítania ľudu v 1921 sa počet Slovákov dovtedy zvýšil na 37 tisíc (39,7 %), zároveň pomer Nemcov sa znížil na 27,7 % a Maďarov na 22,2 % (*A Felvidék településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] megoszlása...* 1995).
- 2 Plán, ktorý sa aj v súdobej maďarskej tlači spomína ako plán Veľkej Bratislavy (Nagy-Bratislava), je spojený s menom primátora Vladimíra Krna. Sú v ňom vyznačené grandiózne smernice pre stavby a investície, ako aj na zvýšenie rozlohy a počtu obyvateľstva Bratislavy na desaťročné obdobie. Jeho realizáciu ale čoskoro zastavili politické udalosti.
- 3 Následkom pripájania dedín sa rozloha hlavného mesta zvýšila v roku 1946 o 11 tisíc, v roku 1972 o 17 tisíc hektárov, a takto sa jeho celková rozloha zvýšila skoro na 37 tisíc hektárov (HORVÁTH 1990, s. 31 – 41).
- 4 1910: 70,8 %; 1920: 42,8 %; 1930: 31,4 %; 1980: 18,8 %; 1991: 18,8 % (SZARKA 2002, s. 195 – 218).
- 5 Pomer tých, ktorí sa prihlásili k maďarskej národnosti, sa podľa údajov zo sčítaní ľudu počas 20. storočia vyvíjal v Bratislave nasledovne: 1910: 40,5 %; 1920: 22,2 %; 1930: 15,3 %; 1980: 4,8 %; 1991: 4,6 %. V Košiciach: 1910: 75,4 %; 1920: 21,2 %; 1930: 16,4 %; 1980: 4,0 %; 1991: 4,6 % (SZARKA 2002, s. 200 – 201).
- 6 Analyzujúc akulturačné procesy Budapešti na konci 19. storočia, Gábor Gyáni považuje stanovenie jazykovej kultúry ako jediného determinanta za vedecky neprijateľné (GYÁNI 1995, s. 101 – 113).
- 7 GORDON 1978.
- 8 SZARKA 2002, 195 s.
- 9 V roku 1937, keď svetová hospodárska kríza už poľavila a počet nezamestnaných celoštátne klesol, nezamestnanosť v Bratislave ďalej rástla a evidovali tu skoro 6500 nezamestnaných. Vedenie mesta tento jav vysvetľovalo v prvom rade nepretržitým prílivom vidiečanov do hlavného mesta. Výbor nezamestnaných preto vo svojom podaní žiadal magistrát, aby zabránil tomu, „že sa vidiecki nezamestnaní stále hrnú do Bratislavy, lebo bez toho nie je možné poraziť nezamestnanosť“, ďalej aby podľa pražského vzoru na mestské práce prijímali len bratislavských robotníkov, a aby prestarých nezamestnaných mesto umiestnilo na zvláštnych kolóniách. (Emelkedik a munkanélküliség Pozsonyban. Pozsony lakossága meghaladja a 148 000-et [V Bratislave sa zvýši nezamestnanosť. Obyvateľstvo Bratislavy presiahlo 148.000]. *Híradó*, 5 januára 1937, s. 3.; Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeik megvédésére [Mesto Bratislava. Nezamestnaní založia na obhajobu svojich záujmov výkonný výbor]. *Híradó*, 20. októbra 1936, s. 2) – Na opatrovanie a podporu nezamestnaných fungovalo v tridsiatych rokoch v Bratislave približne desať podporných inštitúcií, a v ich „labyrinte“ sa podľa spravodajcu denníka *Híradó* „vznajú len notorickí žobráci, ktorí získali potrebnú prax“ (Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeik megvédésére [Mesto Bratislava. Nezamestnaní založia na obhajobu svojich záujmov výkonný výbor]. *Híradó*, 20. októbra 1936, s. 2).
- 10 O nereálnosti mestského rozpočtu po štátnom prevrate, o miere zadĺženosti a jej dôvodoch pozri správu mestského poslanca Tibora Neumanna (Pozsony város sulyos anyagi helyzetének okai [Príčina vážnej finančnej situácie mesta Bratislavy]. *Prágai Magyar Hírlap*, 14. februára 1937, s. 8).
- 11 Viera Obuchová vo svojej práci zaoberajúcej sa bratislavskými robotníckymi štvrťami z aspektu staviteľov rozlišuje štyri spôsoby, ako sa v období od začiatkov priemyselnej výroby do konca prvej Československej republiky zriaďovali robotnícke byty v Bratislave: 1. z dobročinnnej akcie jednotlivcov; 2. prostredníctvom (majiteľa) továrne; 3. prostredníctvom mesta; 4. svojpomocnou formou (napríklad družstevnou formou). Podľa jej zistení prvé robotnícke byty v Bratislave – spolu 280 – vytvoril barón Walterskirchen prestavbou jednej kasárne v roku 1873. Továrňu na dynamit, ktorá bola založená v roku 1873, v 80-tych a v 90-tych rokoch a potom v roku 1913 zriadila v susedstve továrne robotnícku kolóniu. Do roku 1905 továrne, t. j. továrníci spolu postavili 700 robotníckych bytov v Bratislave pre svojich zamestnancov, zväčša pre robotníkov, ktorí dovtedy dochádzali do práce z okolitých dedín. Samotné mesto stavalo robotnícke byty od začiatku 20. storočia. Prvé projekty bytov, určených pre zamestnancov železníc, boli vyhotovené v roku 1901. Od rovnakého obdobia sú k dispozícii údaje aj o výstavbe z vlastných síl. Posledná forma nabrala na význame v dvadsiatych rokoch, keď v Bratislave vznikol celý rad stavebných družstiev. Prvé dva spomínané spôsoby výstavby (dobročinná akcia a výstavby tovární) po roku 1919 úplne zmizli z palety foriem rozšírenia bytového fondu. (OBUCHOVÁ 1986). O téme ešte pozri dve štúdie Soni Kovačevičovej o ľudových štvrťach

- a bytoch v Bratislave (Kovačevićová 1985; táže 1987), ďalej tematické dvojčíslo Slovenského národopisu, venovaného etnografii Bratislavy, v ktorom sa viaceré štúdie venujú tzv. ľudovým štvrtiam, perifériám a ich obyvateľstvu (*Slovenský národopis* 1987, č. 2 – 3).
- 12 Od pôvodného publikovania štúdie sa situácia zlepšila; archív je opäť prístupný bádateľom, aj keď jeho otváracie hodiny sú naďalej obmedzené. – pozn. red.
 - 13 Pozri v poznámke č. 11.
 - 14 KOVAČEVIČOVÁ 1985, s. 36 – 37.
 - 15 Pozsony város. Kilenc év tanulságai a lakáskérdés terén [Mesto Bratislava. Poučenia deviatich rokov v oblasti bytovej otázky]. *Híradó*, 5. novembra 1927, s. 3; Nagyszabású kertváros készül a Westendtelkeken [Prípravuje sa veľkolepé záhradné mestečko na pozemkoch Westendu]. *Híradó*, 17. novembra 1927, s. 3.
 - 16 Tamže.
 - 17 Pozsony város [Mesto Bratislava]. *Híradó*, 21. júna 1931, s. 3
 - 18 Územie Zaboša prv bolo ostrovom Dunaja. Do druhej polovice 18. storočia ležalo na ľavej strane Dunaja, a potom sa zmenou hlavného toku dostalo na pravú stranu. Do roku 1938 patrilo do katastra Prievozu, a v roku 1946 ho spolu s Petržalkou pripojili k hlavnému mestu.
 - 19 Vedenie mesta plánovalo zriadenie kolónie pre chudobných do Dornkapple; v roku 1932 tu postavili veľký, 160 miestny barak pre bezdomovcov, vedľa ktorého potom postavili aj núdzové byty; v roku 1938 sem plánovali presídliť aj obyvateľstvo kolónie pre chudobných s názvom Elisium s Petržalky, keď počas výstavby protipovodňovej ochrannnej hrádze museli kolóniu sanovať (Eltűnik az Elisium [Elisium zmizne]. *Új Hírek*, 22. septembra 1938, s. 4).
 - 20 Dobré zhrnutie charakteristik pozemkovej reformy a jej vplyvu na štruktúru spoločnosti agrárnych oblastí s maďarským obyvateľstvom na južnom Slovensku poskytuje najnovšie Attila Simon vo svojej práci o kolóniách a kolonistoch v medzivojnovom období (SIMON 2008, s. 23 – 62).
 - 21 MARKO 1938.
 - 22 MARKO 1938, s. 135, 188.
 - 23 Podľa údajov Marka napr. z 1600 robotníkov továrne na niť 180, zo 700-800 robotníkov gumární 44 bolo vtedy z Dornkapple, v továrni na syntetický hodváb pracovalo 60 až 80, v továrni na káble 15 Dornkappelčanov, a v podobnom počte sa nachádzali aj v ľanovej fabrike firmy Klinger a vo fabrikách Siemens, Dynamit Nobel a Stollwerk (MARKO 1938, s. 111 – 115).
 - 24 Spomienku na bývalých bulharských záhradníkov aj dnes uchováva vo svojom mene Bulharská ulica v Dornkappli.
 - 25 Na konci 1936 bolo na kolónii 78 dvojizbových bytov, 443 jednoizbových, 378 s tzv. obývacou kuchyňou, 10 pivničných bytov a 11 manzardných bytov; kúpeľňa bola v piatich, WC v 573 bytoch (MARKO 1938, s. 39).
 - 26 Ukazovateľom zlých sociálnych a zdravotných pomerov je okrem iného aj vysoká úmrtnosť dojíciat (v roku 1936 napr. zomrelo 22 dojíciat – 16,29 percent), ako i vysoký počet žiadateľov o sociálnu podporu (napr. akcia bezplatnej polievky od zimy 1929 sa začala s 800 žiadateľmi). (MARKO 1938, s. 142, 164).
 - 27 Napr. v posledný aprílový týždeň roku 1937 bolo na kolónii 981 nezamestnaných, čo spolu s rodinnými príslušníkmi znamenalo 2091 osôb (MARKO 1938, s. 141 – 142).
 - 28 <http://www.fkzlateklasy.sk/index.php?content=club>.
 - 29 V Petržalke v reštaurácii Gammel usporadúvali aj ochotnícke divadelné predstavenia. Ochotnícka skupina miestneho katolíckeho kultúrneho spolku *Felebarát* predstavila v septembri 1934 ľudovú hru s názvom *Gyimesi vadvirág*, v októbri miestna skupina *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* [Kultúrny spolok Maďarov na Slovensku], ktorá bola možno totožná so skupinou spolku Felebarát, predstavila operetu s názvom *Szökik az asszony*, „s nanovo postavenou scénou, vyhovujúcou aj najnáročnejším požiadavkám“ (*Egyesületi élet* [Spolkový život]. *Híradó*, 16. septembra 1934, s. 12; 13. októbra, s. 6).
 - 30 MARKO 1938, s. 127.
 - 31 Marko považoval za dôležité poznamenať len toľko, že na pozemku, ktorý dostali od mesta pre školské účely, vytvorili ihrisko a nebola postavená škola (MARKO 1938, s. 15). Na inom mieste vo svojej knihe cituje vety rodičov, pre ktorých maďarský jazyk a kultúra mohli stratiť svoju prestíž, a svojich detí dali zapísať do slovenskej alebo nemeckej školy, hovoriac, že s maďarským jazykom sa dieťa nikam nedostane, nemôže byť z neho ani zametač ulice, maďarský jazyk zajtra aj tak zomrie atď. (MARKO 1938, s. 128).
 - 32 Megakadt a pozsonyi nagyarányu építkezés. A tőke elvesztette érdeklődését a magánépítkezések iránt. Szétfoszlottak a króni „Nagy-Bratislava” álmai [Zastavila sa veľkolepá bratislavská výstavba.

- Kapitál stratil záujem o privátne stavby. Rozplynuli sa plány Krna o „Veľkej Bratislave“]. *Új Hírek*, 21. októbra 1938, s. 6.
- 33 Pozsony városa. Épülnek az új iskolák, de sehol sem oktatnak magyarul és németül [Mesto Bratislava. Stavajú nové školy, ale nikde nevyučujú po maďarsky a po nemecky]. *Híradó*, 14. novembra 1929, s. 2; Pozsony város. A város iskolaépítkezései [Mesto Bratislava. Výstavby škôl mesta]. *Híradó*, 11. augusta 1936, s. 2. – Podobne ako Maďari, aj nemeckí rodičia postrádali a očakávali školy v materinskom jazyku pre svoje deti v Dornkappli. Ich poslanec sa napríklad v roku 1937 v Národnom zhromaždení ujal slova v záujme 103 dornkappelských nemeckých detí (Senát Národného zhromaždení R. Čs. r. 1937. http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/tisky/T0906_01.htm).
- 34 „Ale tu musíme pripomenúť to, že popri veľkolepých mestských výstavbách škôl ani doteraz nebolo dostatok peňazí na to, aby v Dornkappli, ktorý pozostáva z obyvateľov s maďarským materinským jazykom, bola postavená maďarská ľudová škola“ (Pozsony város. A város iskolaépítkezései [Mesto Bratislava. Výstavby škôl mesta]. *Híradó*, 11. augusta 1936, s. 2).
- 35 A magyarság hatévi szívéis küzdelme a dornkappeli magyar iskoláért [Šestoročný húževnatý boj Maďarov za maďarskú školu v Dornkappli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 1. júla 1938, s. 2.
- 36 Felhívás magyar társadalmunkhoz! [Výzva k našej maďarskej spoločnosti!] *Híradó*, 25. septembra 1936, s. 2; A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SzMKE ülésén [Boľavé rany maďarského školstva na bratislavskom zasadnutí Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku]. *Híradó*, 10. januára 1937, s. 7. O činnosti Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku v prospech zápisu detí do maďarských škôl v kruhoch bratislavských maďarských rodičov na predmestiach sa zmienil aj Marcell Jankovics v knihe s názvom „Húsz esztendő Pozsonyban“ (JANKOVICS, s. 197 – 198).
- 37 Döntőn az iskolaügyi minisztérium. A főrévi és a zabosi magyar iskolák ügye [Nech rozhodne ministerstvo školstva. Prípady maďarských škôl v Prievoze a v Zaboši]. *Híradó*, 11. októbra 1936, s. 5.
- 38 A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SzMKE ülésén [Boľavé rany maďarského školstva na bratislavskom zasadnutí Kultúrneho spolku Maďarov na Slovensku]. *Híradó*, 10. januára 1937, s. 7.
- 39 280 magyar gyermek évről-évre várja a magyar iskola megnyitását. Amíg a magyar többségű Dornkappel magyar iskolához jut...[280 maďarských detí z roka na rok čaká na otvorenie maďarskej školy. Kým Dornkappel s maďarskou väčšinou dostane maďarskú školu...] *Prágai Magyar Hírlap*, 18. februára 1938, s. 6; Magyar polgári Ligetfalun, magyar elemi Dornkappelben [Maďarská meštianska škola v Petržalke, maďarská ľudová škola v Dornkappeli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 29. júna 1938, s. 4; A magyarság hatévi szívéis küzdelme a dornkappeli magyar iskoláért [Šestoročný húževnatý boj Maďarov za maďarskú školu v Dornkappli]. *Prágai Magyar Hírlap*, 1. júla 1938, s. 2; Magyar iskola-gondok Pozsony periferiáján. A ligetfalusi magyar szülők öt év óta kéri a polgári iskola magyar párhuzamos osztályait s határozott ígérlet ellenére még az új tanévben sem nyíltak meg azok. Tíz év küzdelem után végre megnyílt a dornkappeli magyar iskola, de egy teremben hetven tanuló zsfoltak össze [Maďarské starosti so školou na periférii Bratislavy. Maďarskí rodičia v Petržalke už päť rokov žiadajú paralelné maďarské triedy meštianskej školy, ale napriek rozhodnému príslubu sa neotvorili ani v novom školskom roku. Po desaťročnom boji konečne otvorili dornkappelskú maďarskú školu, ale v jednej miestnosti nahromadili 70 žiakov]. *Új Hírek*, 15. septembra 1938, s. 3.
- 40 POPÉLY 2005, hlavne s. 130 – 32, 223, 238., 270 – 271., 283 – 389.
- 41 Pri sčítaní ľudu v 1991 v mestskej časti Ružinov – ktorá okrem iného zahŕňa aj niekdajšiu štvrt Dornkappel – zo 73 086 obyvateľov sa hlásilo k maďarskej národnosti 2865 (3,9 %), v Petržalke z 128 317 obyvateľov 5332 osôb (4,1 %) (*Národnostná štruktúra obyvateľov v SR*, 1992).

Zdroje

A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1880–1941. [Členenie osídlení Hornej zeme podľa národností (materinského jazyka) 1880 – 1941.] Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995.

Národnostná štruktúra obyvateľov v SR. Predbežné výsledky sčítania ľudu 1991. Bratislava: Slovenský štatistický úrad, 1992.

Híradó (Bratislava) politický denník 1919 – 1937

Prágai Magyar Hírlap (Praha) politický denník 1922 – 1938

Új Hírek (Bratislava) politický denník 1937 – 1941

Literatúra

- GYÁNI, Gábor 1995. Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regió*, 1995, č. 6, 1 – 2, s. 101 – 113.
- GORDON, Milton M. 1978. *Human Natur, Class, and Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- HORVÁTH, Vladimír 1990. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava: Tatran.
- JANKOVICS, Marcell bez roku vydania. *Húsz esztendő Pozsonyban*. 1 – 2. zváz. Budapest: Franklin.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa 1985. K etnografickej charakteristike ľudových štvrtí a kolónií Bratislavy v minulosti. In *Slovenský národopis*, 1985, č. 1, s. 33 – 85.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa 1987. Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. storočí a 1. polovici 20. storočia. In *Slovenský národopis*, 1987, č. 2 – 3, s. 267 – 329.
- MARKO, J. Ilja 1938. *Dornkappel, predmestie troch jazykov*. Praha: Europský literárny klub, 1938.
- OBUCHOVÁ, Viera 1986. *Vznik a vývoj robotníckych štvrtí a ich postavenie v rámci mesta Bratislavy 1848 – 1938*. Kandidátska dizertačná práca.
- POPÉLY, Gyula 2005. *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938)*. Pozsony: Madách-Posonium.
- SIMON, Attila 2008. *Telepesek és telepesek falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Nostra Tempora, 15./
- SZARKA, László 2002. A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban 1910–2000. In Kovács, Nóra – SZARKA, László (eds.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. /Az MTA Kisebbségkutató Intézet Évkönyve, 1./

Preklad Attila Lovász

Stav inštitucionálneho vzdelávania maďarskej menšiny na Slovensku

371(437.6)

376.7(=511.141)(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Kľúčové slová: menšinové bytie, autonómia, vekové skupiny, inštitucionálne vzdelávanie, vyššie vzdelávanie v maďarskom jazyku, modernizačná rezerva

Úvod

V posledných desaťročiach nastal v Európe postupný a trvalý pokrok v oblasti ochrany menšín a uznávania menšinových práv. Platí to aj pre národnostné menšiny. Zachovanie jazykov menšín, rozvoj ich špecifickej kultúry a spôsob, akým prežívajú svoju menšinovú identitu – všetky tieto otázky predstavujú veľmi komplikovaný spoločenský, hospodársky aj politický problém. V procese európskej integrácie sa zrodili tie dobre známe medzinárodné dohovory, ktoré niekedy vo všeobecnejšej rovine, inokedy detailnejšie garantujú minimálnu úroveň menšinových práv. Štáty východnej a strednej Európy, považujúci svoju integráciu do európskych štruktúr za prioritu, sú nútené implementovať tieto medzinárodné normy do svojich vnútorných právnych poriadkov. Väčšinové obyvateľstvo v jednotlivých štátoch prežíva túto implementáciu ako dôsledok vonkajšieho nátlaku, a nie ako výsledok spoločnými rokovaniami dosiahnutej dohody národnej väčšiny a menšiny o usporiadaní vzájomných vzťahov. Je to najväčšou prekážkou toho, aby sa do vnútroštátnych noriem týkajúcich sa právneho postavenia národnostných menšín dostali aj špecifické, v danom kontexte špeciálne požiadavky tej-ktorej menšiny. V tomto, a v aprórnom odmietaní autonómií menšín možno hľadať príčiny toho, že znovu a znovu prepukajú konflikty medzi národnými väčšinami a menšinami v európskom integračnom priestore, aj v jednotlivých štátoch.

Predchádzať konfliktom v budúcnosti by sa pravdepodobne dalo cestou zabezpečenia účasti menšín na riešení vecí, ktoré sa ich týkajú, cestou vypracovania legislatívnych aj organizačných opatrení garantujúcich túto účasť, ako aj cez hľadanie a vytváranie spoločenského a politického zázemia pre autonómiu ako legitímneho nástroja ochrany menšín.

Druhou stránkou toho istého problému je otázka, či sú národnostné menšiny schopné a pripravené využívať možnosti zakotvené v legislatíve na rozvíjanie

menšinového spoločenstva, na zachovávanie ich jazyka a kultúry. Spoločenské zmeny charakteristické pre život menšín sú najlepšie preukázateľné analýzou jednotlivých segmentov menšinového bytia. Jedným z takýchto dôležitých segmentov je školské vzdelávanie. Azda najdôležitejšou podmienkou prežitia menšín je možnosť používať materinský jazyk, rozvíjať jazykovú kultúru, tradície. Školská výchova má nezastupiteľné miesto pri osvojovaní si národných dejín, literatúry a ďalších vedomostí prepotrebných pre vytváranie a zachovávanie menšinovej identity.

Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠU SR) už oznámil zahájenie príprav na sčítanie ľudu v roku 2011. Výsledky sčítania z roku 2001, podľa ktorých podiel osôb maďarskej národnosti klesol o 8,24 % (46 786 osôb), boli pre Maďarov na Slovensku šokujúce.

Vývoju školského vzdelávania v zrkadle štatistík sa v posledných rokoch venovali viaceré štúdie. (Szabó 2004; Húshegyi 2003; Kozma 2003, 2000a, 2000b; László 1998, 2000, 2006). Tendencie rozvoja školského vzdelávania sú detailne spracované do roku 2005. (László 2006). V tejto štúdii chceme analyzovať štatistické údaje z posledných rokov a porovnať ich s údajmi deviatich rokov nasledujúcich po poslednom sčítaní obyvateľov, aby sme takto odhalili vývojové tendencie. V skúmanom období sa v oblasti školského vzdelávania Maďarov na Slovensku nastala na pohľad podstatná zmena založením samostatnej vysokoškolskej inštitúcie poskytujúcej štúdium v maďarskom jazyku – Univerzity Jánoša Selyeho v Komárne.

V tomto článku preskúmame inštitucionálnu výchovu a vzdelávanie na všetkých stupňoch, teda predškolské, základné, stredné i vysokoškolské vzdelávanie. Obmedzíme sa však na analýzu štatistických údajov týkajúcich sa dennej formy štúdia, nakoľko vo verejnom vzdelávaní je to absolútne dominantná a určujúca forma vzdelávania. Navyše, oficiálne štatistiky o rôznych formách externého štúdia či o špeciálnych školách zväčša neobsahujú údaje o národnostnom zložení študujúcich.

Desaťročné intervaly, v ktorých sa sčítania ľudu uskutočňujú, sú dosť dlhé na to, aby v menšinovom vzdelávaní nastali zmeny, potenciálne ohrozujúce prežitie menšín. Preto je potrebné tieto zmeny a ich tendencie skúmať aj počas rokov medzi jednotlivými sčítaniami, aby boli prípadné negatívne tendencie včas odhalené, a aby sa mohli včas prijať opatrenia na ich neutralizáciu.

Národnostné zloženie vekových skupín

Aby sme sa pri porovnaní, analýzach, konklúziách ohľadne verejného vzdelávania maďarskej menšiny dopracovali k čo najkorektnjším výsledkom, vychádzame z údajov o percentuálnom zastúpení jej príslušníkov vo vekových skupinách v päťročnom členení. Ročné odhady populačného vývoja zverejňované ŠU SR neobsahujú členenie podľa etnického pôvodu. Preto sa k štatistickým údajom o menšinách môžeme dopracovať len pomocou špecifických metód.

Presné a spoľahlivé oficiálne dáta poskytujú jedine sčítania obyvateľov. Na základe týchto údajov sa dajú s dostatočnou presnosťou vykalkulovať údaje pre roky medzi sčítaniami na základe princípu rovnomerného rozdelenia. K formulácii predpovedí, k vystopovaniu tendencií je ale potrebné vypočítať aj možné výsledky sčítania obyvateľov v roku 2011. Na tento účel sme použili dva zdroje. Prvým je odhad ŠU SR (VDC 2008) o počte obyvateľov v roku 2011. Druhý zdroj je výsledok

výskumov László Gyurgyíka o možnom odhade počtu Maďarov na Slovensku v roku 2011 (Gyurgyík 2008). Gyurgyík pripravil pesimistickú i optimistickú variantu prognózy vývoja počtu Maďarov na Slovensku; pre naše analýzy sme použili priemer týchto dvoch variant. Takto sa dá odhadnúť percentuálny pomer maďarského obyvateľstva k celkovému obyvateľstvu Slovenska a maďarských vekových skupín k vekovým skupinám celkového obyvateľstva (pozri tabuľku č. 1). Štatistické údaje na roky 2001 až 2011 sme získali rovnomerným rozdelením údajov dvoch hraničných rokov.

U týchto odhadov je potrebné si uvedomiť, že konečné, skutočné údaje o poklese počtu členov vekových skupín získame až zo sčítania obyvateľov v roku 2011. Údaje zo školských štatistických ročeniek však naznačujú, že úbytok osôb maďarskej národnosti vo vekových skupinách môže byť ešte väčší, než to vychádza v našich prepočtoch.

Z pohľadu maďarskej národnej komunity je dôležité v oblasti inštitucionálneho vzdelávania analyzovať zmeny odohrávajúce sa v štyroch dimenziách. Sú to zmeny počtu a podielu

- mladých maďarskej národnosti vo vekových skupinách,
- detí a mládeže maďarskej národnosti navštevujúcej školy,
- vzdelávacích inštitúcií s vyučovacím jazykom maďarským a a ich žiakov a študentov maďarskej národnosti,
- žiakov a študentov maďarskej národnosti navštevujúcich inštitúcie s vyučovacím jazykom slovenským.

Predškolská výchova a vzdelávanie na základných školách

Medzi najzaujímavejšie témy výskumu patrí odhadovaný pokles absolútneho počtu detí maďarskej národnosti, ale najmä odhad poklesu ich percentuálneho podielu v jednotlivých vekových skupinách. Tento jav totiž do veľkej miery závisí od celkového slovenského populačného vývoja a od intenzity asimilačných procesov, v menšej miere aj od iných faktorov (napr. od migračných procesov). Vo vekovej skupine detí materských škôl (0 – 4-ročné deti) bol pokles pomeru detí maďarskej národnosti už medzi rokmi 1991 a 2001 10,77 %-ný, podľa našich odhadov pokles v rokoch 2001 až 2009 už dosiahne 16,93 %. V tomto desaťročí teda treba počítať nie so spomalením, ale skôr so zrýchľovaním sa tempa poklesu podielu maďarských detí. Vo vekovej skupine detí základných škôl (5 – 14-ročné deti) sa pomer detí maďarskej národnosti v rokoch 1991 až 2001 znížil o 14,16 %. Tento pokles medzi rokmi 2001 a 2009 dosiahne podľa nášho odhadu 9,48 % (pozri tabuľku č. 1). Tieto údaje naznačujú, že medzi najväčšie existenčné problémy maďarského menšinového spoločenstva na Slovensku patrí pokles pôrodnosti a zvyšujúca sa asimilácia. Nech už vyhodnocujeme problémy pôrodnosti a identity a ich príčiny z hľadiska ekonomického, existenčného, z hľadiska jednotlivca či spoločnosti, z hľadiska bezpečnosti či možnosti uplatnenia sa, pri hľadaní riešení významnú úlohu bude zohrávať práve výchova a vzdelávanie. Toto sú oblasti, kde sú pre menšinové spoločenstvo dané možnosti pokroku.

- U detí a žiakov zúčastňujúcich sa predškolskej výchovy a školského vzdelávania by mal podiel osôb maďarskej národnosti kopírovať celkový podiel Maďarov v danej vekovej skupine, pretože školská dochádzka je povinná. Štatistické údaje však tento predpoklad nepotvrdzujú.

Podiel detí materských škôl a žiakov základných škôl maďarskej národnosti je v každom roku vyšší, než je celkový podiel Maďarov v daných vekových skupinách. Napr. v čase posledného sčítania obyvateľov v roku 2001 bol skutočný podiel detí materských škôl a žiakov základných škôl maďarskej národnosti 7,87 % a 8,03 %. Naproti tomu ich podiel v príslušnej vekovej skupine bol 7,62 % a 7,70 %. Tieto údaje poukazujú okrem iného na fakt, že v roku 2001 navštevovalo materské školy o 379 a základné školy o 2 052 viac detí maďarskej národnosti, než by zodpovedalo ich podielu vo vekových skupinách. Podľa nášho odhadu na rok 2009 sa tieto údaje zvýšia na 1228, resp. na 4922.

Absencia vysvetlenia tohto zdanlivého protirečenia medzi podielom maďarských detí materských škôl a žiakov základných škôl a podielom osôb maďarskej národnosti v daných vekových skupinách už dávno trápí bádateľov menšinového vzdelávania. V prvej polovici 90. rokov minulého storočia počet maďarských žiakov základných škôl ešte vykazoval deficit, ale v ďalších rokoch sa postupne zvyšovalo ich pomerné zastúpenie (pozri tabuľku č. 2 a 3 a László 2006 s. 98). Jednoznačné štatistické vysvetlenie pre tento jav neexistuje. Prevýšený počet detí zúčastnených na predškolskej výchove možno z hľadiska maďarskej menšiny považovať za pozitívny jav. V prípade základného školského vzdelávania to už také jednoznačné nie je. A pokiaľ prevýšený počet žiakov základných škôl súvisí s deficitom študentov maďarskej národnosti na stredných školách (čo je pravdepodobné), môžeme hovoriť o negatívnom jave.

Hodnoverné vysvetlenie týchto javov, odpoveď na otázku, či a aká je súvislosť medzi nadpriemerným počtom maďarských žiakov a rómskou populáciou, môžu poskytnúť iba ďalšie sociologické a demografické výskumy. Táto oblasť by z hľadiska maďarskej menšiny mala byť v každom prípade dôležitým predmetom výskumu.

- Na Slovensku existujú vzdelávacie inštitúcie s maďarským vyučovacím jazykom, resp. inštitúcie, v ktorých sú triedy so slovenským aj s maďarským vyučovacím jazykom. Posledné budeme ďalej nazývať miešanými školami. Percentuálny podiel inštitúcií s vyučovacím jazykom maďarským, a ešte viac podiel inštitúcií zabezpečujúcich výučbu v maďarčine trvale podstatne prevyšuje podiel detí maďarskej národnosti.

V tomto ohľade výrazné zmeny nenastali ani za posledných 9 rokov. Podiel vzdelávacích inštitúcií sa podstatne nemenil, pohybuje sa okolo 12 %, kým pomer detí a žiakov maďarskej národnosti sa kolíše medzi 8 a 7 percentami (pozri tabuľku č. 2 a 3). Zaujímavé je, že podiel maďarských materských škôl za zvýšil z 8,54 % na 9,34 %, čo predstavuje zvýšenie o viac než 9 percentuálnych bodov. V dôsledku toho sa do roku 2004 až 2006 mierne zvýšil aj počet detí navštevujúcich maďarské materské školy. V roku 2009 sa tento podiel opäť znížil na úroveň roku 2001. Podobný jav bol pozorovateľný aj na základných školách, kde sa podiel žiakov, ktorým bola poskytnutá výučba v maďarskom jazyku, zvýšil za posledných 9 rokov z 6,53 % na 6,96 %. Tento nárast bol akiste spôsobený prevýšeným počtom žiakov na základných školách s vyučovacím jazykom maďarským.

Ak z počtu materských a základných škôl na Slovensku vypočítame počet materských a základných škôl zodpovedajúci podielu detí a žiakov dostávajúcich výchovu a vzdelávanie v maďarskom jazyku, zistíme, že v školskom roku 2009/2010 bol počet materských a základných škôl s výchovným a vyučovacím jazykom maďarským vyšší o 91, resp. o 87. To naznačuje, že v inštitúciách s vyučovacím jazykom maďarským je pomerne menej detí a žiakov. Na Slovensku v r. 2009 pripadalo na jednu materskú, resp. základnú školu priemerne 48, resp. 202 detí. V inštitúciách s vyučovacím jazykom maďarským je tento priemer 32, resp. 129. Tieto počty ovplyvňujú materiálne podmienky fungovania inštitúcií, ich infraštruktúrne vybavenie, ale aj zabezpečenie výučby jednotlivých predmetov kvalifikovanými učiteľmi. Ani to, že v triedach s vyučovacím jazykom maďarským je priemerne o 2-3 žiakov menej, v podstate nepredstavuje z hľadiska vyučovacieho procesu výhodu.

● Pre národnostné menšiny, aj pre maďarskú menšinu je charakteristické, že viac osôb označuje jazyk menšiny za svoj materinský jazyk, než koľko sa hlási k danej národnosti. Takto sa v inštitúciách s vyučovacím jazykom maďarským nachádzajú žiaci slovenskej národnosti s materinským jazykom maďarským. O ich počte všeobecné verejné štatistiky bezprostredne neinformujú, ani o údajoch v súvislosti s národnosťou a vyučovacím jazykom. Preto namiesto analýzy štatistických údajov o žiakoch maďarskej národnosti vzdelávajúcich sa v slovenskom jazyku budeme vychádzať z počtu osôb maďarskej národnosti navštevujúcich inštitúcie s iným ako maďarským vyučujúcim jazykom. Zmeny v týchto údajoch s veľkou pravdepodobnosťou kopírujú zmeny počtov žiakov maďarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom slovenským.

Práve tieto štatistické údaje potvrdzujú, že z hľadiska výučby v maďarskom jazyku nastali v rokoch 2001 až 2009 pozitívne zmeny v predškolskej výchove i v základnom školskom vzdelávaní. Totiž rozdiel medzi počtom detí a žiakov maďarskej národnosti a počtom osôb navštevujúcich inštitúcie s vyučovacím jazykom maďarským v daných rokoch klesol v materských školách z 2541 (21,44 %) na 1444 (14,45 %), v základných školách z 9421 (18,71 %) na 4945 (13,67 %). Tieto pozitívne tendencie svedčia o náraste záujmu príslušníkov maďarskej menšiny o predškolskú výchovu a základné školské vzdelávanie v maďarskom jazyku v uplynulých deviatich rokoch. Tento nárast môže prispieť k zmierneniu asimilačného tempa, a v prípade obratu v poklese pôrodnosti môže v dlhodobom horizonte stabilizovať výchovu a vzdelávanie v maďarskom jazyku spolu s jeho inštitucionálnym systémom.

Medzi spoločenskými javmi podnecujúcimi spomenuté pozitívne vývojové tendencie možno spomenúť o. i. účasť politickej reprezentácie maďarskej menšiny vo vláde Slovenskej republiky (1998 – 2006), duchovnú, morálnu i finančnú podporu maďarských škôl najmä nadáciami v Maďarskej republike, a možno aj ústup hospodársko-finančných dôvodov sťahovania sa ľudí z obcí s maďarským obyvateľstvom do miest so slovenskou väčšinou.

Stav stredoškolského vzdelávania

Zákon o výchove a vzdelávaní z roku 2008 rozoznáva 3 kategórie stredných škôl: gymnáziá, stredné odborné školy a konzervatóriá. Spracúvanie štatistík za školský

rok 2008/2009 už zodpovedalo tejto štruktúre. Pre lepšiu prehľadnosť porovnávacích konklúzií sme štatistické údaje z predošlých rokov prepracovali podľa metodiky z r. 2008 s jednou odchýlkou – údaje konzervatórií sme zlúčili s údajmi odborných škôl. Tento postup odôvodňuje aj fakt, že na Slovensku neexistuje konzervatórium s vyučovacím jazykom maďarským, čo patrí medzi základné nedostatky maďarského verejného vzdelávania na Slovensku. Analýzu štatistických údajov o stredoškolskom vzdelávaní preto môžeme uskutočniť prostredníctvom dát z gymnázií a stredných odborných škôl (tabuľka č. 4 a 5).

V zmysle platných predpisov možno na gymnáziách študovať podľa ôsmych a na stredných odborných školách podľa desiatich rôznych špeciálnych študijných programov, z ktorých sedem programov uskutočňujú obidva typy škôl (SRS-SR 2008). Tu sa nebudeme zvlášť zaoberať rozborom štatistických údajov vzťahujúcich sa na tieto študijné programy.

Analýza štatistických údajov o stredoškolskom vzdelávaní je mimoriadne dôležitá z viacerých dôvodov. Už na strednej škole a potom vstupom do vysokoškolského vzdelávania sa vytvárajú predpoklady uplatnenia sa na trhu práce. Pre maďarskú komunitu, u ktorej miera nezamestnanosti presahuje celoštátny priemer, je to zvlášť dôležité.

● Vo vekovej skupine stredoškolákov (15 – 19-roční) ďalej pokračoval pokles podielu študentov maďarskej národnosti. Pokles v rokoch 1991 až 2001 bol 12,37 % (László 2006. s. 105), za posledných deväť rokov dosiahol podľa našich odhadov 11,84 % (pozri tabuľku č. 1 a 4). Pokles a celkové zmeny podielu Maďarov vo vyšších vekových skupinách sú zároveň presnými indikátormi dôsledkov asimilačných procesov. Vo vekovej skupine stredoškolákov podiel Maďarov v rokoch 2001 až 2011 podľa našich odhadov klesne o 14,83 %, pokles teda bude vyšší, než v predošlom desaťročí (12,37 %). Ak porovnáme podiel Maďarov vo vekovej skupine žiakov základných škôl v spomenutých po sebe idúcich dvoch desaťročiach, pokles ktorého sa z 14,16 % spomalil na odhadovaných 11,82 %, dospejeme k záveru, že zmena národnej identity, asimilácia sa zintenzívnila v stredoškolskom veku. Aj keď sme k tejto konklúzii dospeli len pomocou odhadov, bez dôkazov v podobe konkrétnych štatistických údajov, túto tendenciu možno považovať za existenčný problém menšín, vyžadujúci si ďalšiu pozornosť. Pokles podielu osôb maďarskej národnosti pokračujúci aj v ďalších vekových skupinách nastoľuje otázku príčin asimilácie medzi príslušníkmi vyšších vekových skupín. V skutočnosti tu ide o to, kedy, ako a prečo si ľudia v priebehu života zmenia národnosť, ktorú im pripísali rodičia.

● Optimálne by bolo, ak by sa percentuálny podiel stredoškolských študentov maďarskej národnosti zhodoval, resp. sa iba mierne líšil od ich celkového podielu v jednotlivých vekových skupinách. Štatistické údaje však svedčia o výraznom rozdieli v týchto pomeroch.

V roku 2001 bol podiel gymnazistov maďarskej národnosti nižší o 15,49 %, než by to zodpovedalo pomerom v tejto vekovej skupine. Tento deficit do roku 2004 klesol na 10,29 %, potom sa rýchlo zvýšil na 15,81 %. Údaj z roku 2009 (14,89 %) svedčí o zastavení sa, ba až o poklese tempa deficitu (pozri tabuľku č. 4). Podobné procesy sa odohrávajú aj v oblasti vzdelávania na stredných odborných školách, ibaže s dvojročným odstupom. Percentuálny deficit gymnazistov maďarskej národnosti sa v rokoch 2001 – 2009 nakoniec znížil z 15,49 na 14,89, deficit študentov

stredných odborných škôl sa naopak, z 6,50 % zvýšil na 7,93 % v rokoch 2001 – 2008; údaj z roku 2009 – 7,38 %-ný deficit – naznačuje tendenciu poklesu deficitu.

Celkovo sa deficit študentov zúčastňujúcich sa stredoškolského vzdelávania (gymnázia + stredné odborné školy) zvýšil z 9,22 % (rok 2001) na 10,47 (rok 2008), následne sa v roku 2009 prudko zmenšil na 9,87 %. Príčiny týchto, dosť podstatných výkyvov zatiaľ nie sú známe. Svoju úlohu pravdepodobne zohrali štrukturálne zmeny stredoškolského vzdelávania v poslednom desaťročí, dôsledky ktorých sa u maďarskej menšiny prejavili s určitým oneskorením. Z príčin nemôžeme vylúčiť ani vplyv nevyriešených ekonomických problémov Maďarmi obývaných regiónov.

Náznyky postupného zaostávania sú badateľné aj vtedy, keď sa pozrieme na bezprostredný podiel stredoškôľakov maďarskej národnosti, nakoľko štatistické údaje aj v oboch typoch škôl osve, aj v celom stredoškolskom vzdelávaní svedčia o podstatnom poklese. Pokles podielu za ostatných deväť rokov v celej šírke stredoškolského vzdelávania činí 12,52 %. Je to jednoznačne spôsobené poklesom podielu Maďarov v danej vekovej skupine. Pre maďarskú menšinu predstavuje v tomto prípade veľkú nevýhodu fakt, že za uplynulých deväť rokov sa nepodarilo v stredoškolskom vzdelávaní výraznejšie zlepšiť rozdiel podielu medzi vekovou skupinou a študentmi maďarskej národnosti (0,77, 0,73). Keďže oba podiely klesali, ten istý rozdiel sa *de facto* prejavuje ako nárast rozdielu (pozri tabuľku č. 4 a 5).

9,87 %-ný deficit stredoškolských študentov maďarskej národnosti, ktorý z viacerých uhlov pohľadu ozrejmi aj vyššie uvedené štatistické údaje, predstavuje v podstate modernizačnú rezervu maďarskej národnosti. Tento fakt na základe štatistických analýz môžeme sformulovať aj tak, že ani vstup do Európskej únie, praktický zánik štátnych hraníc, ani založenie maďarskej univerzity a pod. nepodnietili maďarskú komunitu na aktivizáciu jej modernizačných rezerv v stredoškolskom vzdelávaní. Popri ekonomických, spoločenských problémoch či v súvislosti s nimi sa neposilnila vnútorná potreba Maďarov vzdelávať sa, čo poukazuje aj na nedostatky v školskom vzdelávaní. Za uplynulých deväť rokov sa v porovnaní s celoslovenským priemerom ďalej prehľbovalo zaostávanie maďarskej menšiny v oblasti stredoškolského vzdelávania.

- Z hľadiska inštitucionálneho zabezpečenia stredoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku, pozíciu gymnázií možno považovať za uspokojivú. Ich podiel v roku 2009 (7,60 %) zhruba zodpovedá podielu osôb maďarskej národnosti v danej vekovej skupine (7,37 %). Ak k tomu prirátame aj tzv. miešané gymnázia (s maďarskými a slovenskými triedami), potom počet a podiel gymnázií poskytujúcich vyučovanie v maďarskom jazyku je oveľa vyšší, než je podiel maďarských gymnazistov, resp. gymnazistov zúčastňujúcich sa výučby v maďarskom jazyku. Preto je celoslovenský priemer študentov pripadajúcich na jedno gymnázium 376, kým priemerný počet študentov na gymnáziách s vyučovacím jazykom maďarským je 252, čo predstavuje nevýhodu.

Pokiaľ ide o inštitucionálne zabezpečenie, v oblasti stredného odborného školstva je úplne iná situácia. Počet i celoslovenský podiel stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským hlboko zaostáva za podielom maďarskej vekovej skupiny. Podiel miešaných stredných odborných vzdelávacích inštitúcií je výrazne vyšší než podiel škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Korene tohto javu, ktorý sa vyskytuje len u stredných odborných škôl, siahajú do 50-tych a 60-tych rokov minulého storočia. Vtedy sa totiž vytváral systém škôl s maďarským vyučovacím jazykom,

a vtedajšia politická moc zo zjavne politických dôvodov nesúhlasila so vznikom väčšieho počtu maďarských stredných odborných škôl. Oficiálne sa tento postoj zdôvodňoval finančnou výhodnosťou takto zorganizovaného praktického vyučovania. Za uplynulých deväť rokov sa počet miešaných stredných odborných škôl skoro nemenil, no podstatne sa zvýšil podiel tých škôl, v ktorých sú aj maďarské triedy (z 5,75 % na 7,51 %). Pre maďarskú menšinu je to dôležitá zmena napriek tomu, že formálne bola zapríčinená celkovým poklesom počtu stredných odborných škôl na Slovensku. Pre ich zlučovanie totiž klesol počet stredných odborných škôl na Slovensku za deväť rokov zo 713 na 493.

Maďarská menšina mala v uplynulých rokoch dobré politické možnosti na to, aby zvyšovala podiel stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, a to aj pri zachovaní ich počtu. Predsa tých 18 škôl, ktoré tu existovali v roku 2001, by v roku 2009 tvorilo už 3,65 %-ný podiel naproti 1,83 %-nému podielu súčasných 9 škôl. Tu zasa môžeme hovoriť o premárnenej šanci. Podiel gymnázií, poskytujúcich výučbu v maďarčine v rokoch 2001 až 2009 klesol, kým podiel stredných odborných škôl sa zvýšil.

Sumarizujúc, podiel stredných škôl poskytujúcich výučbu aj v maďarskom jazyku sa v rokoch 2001 až 2008 zvýšil z 9,03 % na 10,31 %. Potom však za jediný rok zanikla maďarská výučba v 7 stredných odborných školách, resp. zanikla aj samotná škola (79 – 72), čo predstavuje takmer 10 %-ný pokles. Takýto jednorazový výrazný pokles si žiada okamžité preskúmanie príčin a ich odstránenie. Z tabuliek č. 4 a 5 sa dajú ľahko vyčítať priemerné počty študentov pripadajúce na jednu školu, resp. triedu, ktoré sú v prípade maďarských škôl a tried výrazne pod celoslovenským priemerom.

Pri analýze údajov o stredných školách s vyučovacím jazykom maďarským, resp. o študentoch zúčastňujúcich sa výučby v maďarskom jazyku zisťujeme, že napriek poklesu počtu členov vekovej skupiny sa podiel gymnazistov zúčastňujúcich sa výučby v maďarskom jazyku zvýšil medzi rokmi 2001 a 2003 z 5,78 % na 6,07 %. Od roku 2004 však tento podiel postupne klesol na 5,09 % (2009). Zdá sa, že podobný proces sa odohráva aj u stredných odborných škôl s tým, že tu sa vrchol dosiahol v roku 2006, a tempo poklesu je miernejšie. Zvyšovanie sa podielu stredoškolských študentov navštevujúcich maďarské školy, resp. triedy bolo povzbudzujúce preto, lebo postupne by mohlo neutralizovať deficit maďarských študentov v stredoškolskom vzdelávaní. Postupný pokles podielu týchto študentov za posledné roky avizuje nárast deficitu maďarských študentov v nasledujúcich rokoch.

Modernizačnú rezervu maďarskej menšiny v oblasti stredoškolského vzdelávania tvoria tí maďarskí príslušníci vekovej skupiny stredoškolákov, ktorí nepokračujú vo svojich štúdiách na strednom stupni vzdelávania. Vyššie uvedené údaje naznačujú, že ani možnosti pokračovať v štúdiách v maďarskom jazyku túto rezervu nezmobilizovali.

● Štatistické údaje sú vhodné aj na ozrejenie celkového postavenia stredoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku. Nakoľko oficiálne štatistiky neobsahujú údaje o študentoch maďarských škôl inej než maďarskej národnosti, aj tu budeme vychádzať z rozdielu medzi počtom študentov maďarskej národnosti a počtom študentov navštevujúcich školy s maďarským vyučovacím jazykom. Percentuálne vyjadrené zmeny tohto rozdielu s veľkou pravdepodobnosťou odzrkadľujú aj zmeny v podiele študentov maďarskej národnosti navštevujúcich školy s vyučovacím jazykom slovenským.

Z tabuľky č. 4 a 5 možno zistiť podiel študentov gymnázií a stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským na celkovom počte študentov maďarskej národnosti. Za deväť rokov sa tento podiel v prípade gymnázií menil z 81,77 % na 81,18 %, v prípade stredných odborných škôl z 55,63 % na 64,50 %. U stredných odborných škôl bol tento nárast postupný.

V prípade gymnaziálnej výučby však boli badateľné výrazné výkyvy. V roku 2001 totiž 18,23 % gymnazistov maďarskej národnosti navštevovalo školu s vyučovacím jazykom slovenským; tento podiel do roku 2007 klesol na 14,71 %, v roku 2008 sa nečakane prudko zvýšil na 19,03 %, a v roku 2009 sa, zdá sa, ustálil na 18,82 %. Aj tieto údaje poukazujú na určité problémy v oblasti stredoškolského vzdelávania príslušníkov maďarskej menšiny, ktoré by už bolo aktuálne preskúmať. Z údajov vyplýva, že kým sa pozícia gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským mierne oslabila, pozícia stredných odborných škôl sa podstatne zlepšila. Celkovo sa podiel študentov maďarskej národnosti navštevujúcich stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským medzi rokmi 2001 a 2009 zvýšil z 63,00 % na 69,72 %.

To súčasne znamená, že situácia gymnaziálnej výučby v maďarskom jazyku zostala skoro nezmenená, pretože počet a podiel študentov maďarskej národnosti na gymnáziách s vyučovacím jazykom slovenským v roku 2001 a 2009 je prakticky rovnaký. U stredných odborných škôl však tieto údaje majú klesajúcu tendenciu. Vďaka tomu v sumárnom vyjadrení podiel maďarských študentov vzdelávajúcich sa v slovenskom jazyku klesol v danom období z 37,00 % na 30,28 %.

Stredoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku teda neodčerpáva študentov z modernizačnej rezervy, ale zo škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Z hľadiska maďarskej menšiny sú určite negatívnou zmenou výkyvy v oblasti gymnaziálneho vzdelávania, lebo sa tým znižujú šance mladých ľudí maďarskej národnosti na ďalšie štúdium na vysokých školách.

O vysokoškolskom vzdelávaní

V tejto časti sa budeme opierať o štatistické údaje o poslucháčoch verejných a súkromných vysokých škôl bez údajov o štátnych (policiajných, vojenských) vysokých školách.

Postupné a trvalé markantnejšie rozšírenie počtu vysokoškolských študentov na Slovensku v podstate možno datovať do čias zmeny režimu v roku 1989. Od roku 1990 sa počet študentov denného štúdia zvýšil takmer o 2,64-krát. Nárast počtu študentov maďarskej národnosti o 2,46-krát svedčí o tom, že maďarská menšina držala krok s týmto mohutným rozvojom. Avšak v radoch príslušníkov maďarskej menšiny bol pomer diplomovaných odborníkov aj vysokoškolákov od 2. svetovej vojny veľmi nízky v porovnaní s podielom Maďarov na celkovom obyvateľstve Slovenska, aj v porovnaní s podielom v danej vekovej skupine (20 – 24-roční).

● Vo vekovej skupine vysokoškolákov (20 – 24-roční) klesol podiel osôb maďarskej národnosti v rokoch 1991 až 2001 o 15,76 %. Tento pokles podľa našich prognóz medzi rokmi 2001 a 2011 sa zmení na 12 %, z čoho môžeme usúdiť, že miera asimilácie maďarskej mládeže sa v tomto desaťročí o niečo spomalí (pozri tabuľku č. 1). Avšak 12 %-ný pokles podielu je stále privysoký na to, aby zostal bez povšimnutia zo strany menšinového spoločenstva a jeho politických predstaviteľov. Ak porovnáme tieto štatistické údaje s poklesom podielu v nižších

vekových skupinách žiakov a študentov zúčastňujúcich sa verejného vzdelávania, môžeme konštatovať, že v prvej dekáde nového tisícročia ďalej pokračuje asimilácia Maďarov na Slovensku, jej intenzita sa podstatne nezmiernuje, pričom stále neboli odhalené skutočné príčiny tohto procesu. Bez toho ale nie je možné ani vypracovanie efektívnych programov na spomalenie asimilácie. Ak tento základný menšinový problém nie je včas riešený, ďalej sám seba generuje.

Deficit príslušníkov maďarskej menšiny vo vysokoškolskom vzdelávaní v roku 1991 bol 52,17 %-ný. Tento deficit činil v roku 2001 46,89 %, a do roku 2009 klesol na 40,59 %. Napriek tomu, pre výrazné zvyšovanie sa celkového počtu vysokoškolských študentov, deficit maďarských študentov narástol z 3713 na 4287. Rozšírením možností získať vysokoškolské vzdelanie v maďarskom jazyku sa teda nepodarilo docieľiť ani to, aby sa ďalej nezvyšoval deficit počtu poslucháčov. Nakoľko ide o azda najdôležitejšiu a svojím rozsahom výraznú modernizačnú rezervu maďarskej menšiny, výsledky devätnásťročného rozvoja sa nezdájú byť nijako vynikajúce. Potvrdzujú to aj údaje z roku 2009. Ak by počet maďarských poslucháčov vysokých škôl zodpovedal podielu Maďarov v danej vekovej skupine, malo by ich byť 10 684, no ich skutočný počet bol 6347 (pozri tabuľku č. 6). Už aj tento fakt svedčí o tom, že túžba po získaní vysokoškolského vzdelania sa v Maďaroch zobúdzá len pomaly. Proces nárastu vysokoškolákov neurýchlilo ani založenie maďarskej univerzity. Príčiny teda hľadať inde, a zrejme budú mať hlboké korene. Aj zmeny v podieloch maďarských poslucháčov sú poučné. Tieto zmeny je účelné dať do spojitosti so vznikom Univerzity J. Selyeho v roku 2004. Podiel poslucháčov maďarskej národnosti z 4,83 % v roku 1991 sa do roku 2004 zmenil na 4,55 %, v roku 2009 činil 4,56 %. Pokles podielu, ktorý charakterizoval 90. roky, sa v posledných rokoch podarilo zastaviť predovšetkým tým, že poklesol celkový podiel Maďarov v rámci tejto vekovej skupiny. Napriek tomu je tu určitá pozitívna zmena. Zmenšil sa tým totiž rozdiel medzi podielom Maďarov v celej vekovej skupine, resp. v skupine vysokoškolských študentov, nakoľko za deväť rokov sa tento rozdiel zmenil z 3,99 % na 3,12 % (pozri tabuľku č. 6).

Z dôvodu poklesu podielu osôb maďarskej národnosti v danej vekovej skupine, stagnácia podielu študentov maďarskej národnosti v skutočnosti naznačuje nepriame zlepšenie situácie v oblasti vysokoškolského vzdelávania maďarskej menšiny.

Pomocou inej štatistickej analýzy môžeme odhaliť detaily stále existujúceho zaostávania maďarskej menšiny vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku.

Na Slovensku počet poslucháčov vysokých škôl v jednom ročníku činí 39,29 % počtu stredoškolských študentov v jednom ročníku. V prípade študentov maďarskej národnosti je tento percentuálny podiel 26,98 %, v prípade vzdelávania v maďarskom jazyku 26,62 %. Ak celoslovenský priemer – 39,29 % – aplikujeme na poslucháčov maďarskej národnosti a na stredoškolské vzdelávanie s maďarským vyučovacím jazykom, potom v jednom vysokoškolskom ročníku by malo byť o 579 viac poslucháčov maďarskej národnosti, resp. o 415 viac takých poslucháčov, ktorí zmaturovali na strednej škole s vyučovacím jazykom maďarským. O toľkoto viac maďarských stredoškolákov by malo pokračovať v štúdiu na univerzitách k tomu, aby maďarská menšina z hľadiska vysokoškolského vzdelávania dosiahla celoslovenskú úroveň. Tieto údaje by sa mohli stať základom pre prípadné vypracovanie konkrétneho akčného programu na odstránenie uvedeného zaostávania.

Aj vysokoškolské vzdelávanie sa globalizuje. Narástli snahy študovať v zahraničí najmä tam, kde neexistujú jazykové bariéry. Mladým Slovákom sa otvorili brány

českých univerzít, mladým Maďarom zasa brány univerzít v Maďarsku. Počty poslucháčov študujúcich v zahraničí ešte môžu mierne modifikovať domáce štatistické údaje. Úplne spoľahlivé komparatívne údaje o poslucháčoch zahraničných univerzít nie sú k dispozícii. S veľkou pravdepodobnosťou však tieto počty výraznejšie nezmenia domáce štatistické pomery.

Potvrdzujú to údaje, podľa ktorých na českých univerzitách študuje 25 tisíc osôb zo Slovenska, na maďarských univerzitách študuje viac ako 2 tisíc študentov maďarskej národnosti zo Slovenska (pozri Új Szó, 11. júl 2008). Je však pozoruhodné, že medzi rokmi 2001 a 2007 sa počet študujúcich v Maďarsku skoro nezmenil (2071, resp. 2078). Naproti tomu počet študentov s iným ako českým občianstvom na českých univerzitách v rokoch 2000 až 2006 zvýšil na 24 641. Väčšinu týchto študentov tvoria študenti zo Slovenska, nehovoriac o tom, že veľa slovenských vysokoškolákov študuje aj v Rakúsku.

- Na Slovensku sa v súčasnosti poskytuje vysokoškolské vzdelávanie v maďarskom jazyku na štyroch verejných univerzitách: na Univerzite Jánoša Selyeho v Komárne (UJS), na Fakulte stredo európskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, na Katedre maďarského jazyka a literatúry na Univerzite Komenského v Bratislave a na Katedre hungaristiky Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Vo všetkých štyroch inštitúciách sa podiel maďarskej výučby mení v závislosti od študijných programov, no v žiadnom programe nie je výučba výlučne maďarská. Poslucháčov týchto študijných programov zaraďujeme na Slovensku medzi účastníkov vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku.

V roku 2001 sa 13,05 % poslucháčov maďarskej národnosti vzdelávalo v maďarskom jazyku na Slovensku. Toto percento v roku 2008 už činilo 31,44 % (pozri tabuľku č. 6 a 7). Pokiaľ však údaj z roku 2001 korigujeme tak, že k nemu pripočítame aj študentov tých maďarských univerzít, ktoré na Slovensku organizovali denné štúdium na svojich tzv. detašovaných fakultách, ktoré sa po roku 2004 stali súčasťou UJS, tak údaj z roku 2001 sa zmení na 23,75 %. Nakoľko sa na UJS v roku 2008 už študuje v plnom päťročnom študijnom cykle, v nasledujúcich rokoch už nemôžeme čakať ďalšie výrazné zlepšenie, pokiaľ ide o 31,44 %-ný podiel poslucháčov študujúcich v maďarčine.

Študenti, ktorí sa zúčastňujú vysokoškolskej výučby v maďarskom jazyku, sú absolventmi stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Zo štatistík sa už ale nedá zistiť, koľko je absolventov stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským medzi vysokoškolákmi maďarskej národnosti. S veľkou pravdepodobnosťou môžeme predpokladať, že ak 68,14 % študentov maďarskej národnosti študovalo na stredných školách s vyučovacím jazykom maďarským (je to priemer za roky 2004 až 2008, pozri tabuľku č. 6), potom rovnaké percento vysokoškolských študentov maďarskej národnosti navštevovalo maďarské stredné školy.

Vychádzajúc zo štatistík z roku 2008 môžeme konštatovať, že v danom roku 4296 vysokoškolských študentov maďarskej národnosti skončilo svoje stredoškolské štúdium na stredných školách s vyučovacím jazykom maďarským. V roku 2008 na štyroch spomenutých univerzitách, na ktorých existuje výučba v maďarskom jazyku, v dennej forme štúdia študovalo 1982 osôb maďarskej národnosti v maďarskom jazyku. Z toho možno vyvodiť, že už 46,14 % tých poslucháčov denného štúdia, ktorí navštevovali stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským, študuje aj na vysokej škole v maďarskom, resp. sčasti v maďarskom jazyku. Zaujímavé môže ale byť aj bližšie preskúmanie štruktúry vysokoškolskej výučby v maďarskom jazyku.

Z 1982 poslucháčov denného štúdia štyroch maďarských vysokoškolských inštitúcií 1119 študovalo v študijnom odbore učiteľstvo, 659 navštevovalo 2 študijné odbory ekonómia a manažment, 204 sa zúčastňovalo výučby v 3 študijných odboroch humanitných vied (pozri tabuľku č. 7). Na verejných vysokých školách na Slovensku sa teda v siedmich študijných odboroch uskutočňuje výučba v maďarskom, resp. čiastočne v maďarskom jazyku. V tabuľke č. 7 uvádzame počet študentov denného a externého štúdia, ktorí študujú v maďarskom jazyku na spomenutých štyroch vysokoškolských inštitúciách, poskytujúcich výučbu v maďarskom jazyku. V tabuľke č. 8 je kompletná štatistika o počte študentov týchto vysokoškolských inštitúcií. Ak vezmeme do úvahy potrebu odborníkov v regiónoch Slovenska obývaných maďarskou menšinou, zistíme, že sedem študijných odborov, ktoré možno študovať v maďarčine, je iba zlomkom z celkovo 362 študijných odborov, v ktorých vysoké školy na Slovensku môžu poskytovať vysokoškolské vzdelávanie, a tento pomer je predzvesťou nevhodnej štruktúry diplomovaných odborníkov maďarskej národnosti. Úloha a význam takto štruktúrovaného vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku z hľadiska dlhodobého riešenia ekonomických, sociálnych problémov maďarskej menšiny sú už teraz veľmi otázne. Štatistické údaje jednoznačne potvrdzujú predimenzovanosť vzdelávania pedagógov na úkor iných študijných odborov.

- Napokon sa pozrieme na to, aké zmeny prinieslo rozšírenie možností štúdia v maďarskom jazyku vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku.

Za posledných deväť rokov sa podiel vysokoškolských študentov maďarskej národnosti menil iba minimálne z 4,51 % na 4,56 % (pozri tabuľku č. 6). Avšak poslucháči denného štúdia maďarskej národnosti na UJS v roku 2009 už tvorili 22,34 % všetkých študentov maďarskej národnosti na Slovensku. Z toho hneď vyplýva, že na ostatných univerzitách na Slovensku sa dosť podstatne znížil podiel maďarských študentov – z 4,51 % na 3,58 %. Ak sa na túto skutočnosť pozrieme z iného uhla, a údaj o podiele maďarských študentov na ostatných vysokých školách z roku 2001 aplikujeme na rok 2009, teda ak by z 137 670 študentov týchto univerzít bolo 4,51 % maďarskej národnosti – čo by v absolútnych číslach bolo 6209 študentov –, potom nám vychádza, že v roku 2009 je na univerzitách mimo UJS o 1280 menej študentov maďarskej národnosti, čo predstavuje 20,62 %-nú stratu maďarských odborníkov (pozri aj tabuľku č. 6). Ide totiž v prevažnej väčšine o poslucháčov maďarskej národnosti na študijných odboroch, ktoré nie je možné študovať v maďarskom jazyku.

Pozrime sa teraz na tieto štatistické údaje na úrovni jednotlivých univerzít. Nakoľko veľká väčšina študentov maďarskej národnosti mimo UJS (93,49 % v roku 2001 a 88,33 % v roku 2009) už roky, ba desaťročia študuje na ôsmich slovenských univerzitách, na Univerzite Komenského v Bratislave, Univerzite Pavla Jozefa Šafárika, Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave, Technickej univerzite v Košiciach, Ekonomickej univerzite v Bratislave, na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre, preto rozšírime náš prieskum práve na tieto univerzity, s dôrazom na vývoj za posledných 5 rokov (pozri tabuľku č. 9).

V dôsledku rozšírenia možností štúdia na vysokých školách v maďarskom jazyku, najmä pre vznik nových inštitúcií po roku 2004 nastali badateľné zmeny na viacerých slovenských univerzitách. Z tohto pohľadu založenie UJS najviac pocítili na

Univerzite P. J. Šafárika v Košiciach, kde v rokoch 2004 až 2009 podiel študentov maďarskej národnosti klesol zo 7,64 % na 3,07 %, na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre (pokles z 18,23 % na 13,77 %) a na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre (pokles z 5,51 % na 3,74 %). Azda nie je prekvapujúce, že sa tým oslabili dve tradičné, silné bašty maďarských poslucháčov, v Nitre a v Košiciach. Prekvapením je, že zahájenie vzdelávania v ekonomických odboroch na UJS nemalo negatívny vplyv na počet študentov maďarskej národnosti na Ekonomickej univerzite v Bratislave, naopak, na tejto univerzite sa ich počet za posledných päť rokov zvýšil skoro o tretinu. Počas tohto obdobia vykázala najväčší rast študentov maďarskej národnosti Slovenská technická univerzita v Bratislave – tam sa ich počet zvýšil zo 701 na 994, čo predstavuje pozoruhodný, 41,80 %-ný rast.

Vyššie analyzované štrukturálne zmeny vysokoškolského vzdelávania v maďarskom jazyku majú teda svoje pozitívne i negatívne stránky. Avšak v každom prípade môžeme opäť konštatovať, že nové možnosti študovať v maďarčine nenabádali na ďalšie štúdium tých 2,5 až 3 tisíc študentov stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ktorí doteraz neprejavili záujem o vysokoškolské štúdium, a ktorí predstavujú podstatnú časť modernizačných rezerv maďarskej menšiny, ale prilákali takých študentov, ktorí beztak mali záujem ďalej študovať na vysokých školách. Základný problém teda stále zostáva nevyriešený: ako dosiahnuť, aby podiel vysokoškolských študentov maďarskej národnosti sa vyrovnal podielom v tejto vekovej skupine, aby štruktúra odborného zamerania ich výučby zodpovedala mnohostranným potrebám maďarskej národnej komunity.

Tabuľka č. 1

Podiel osôb maďarskej národnosti podľa vekových skupín

Veková skupina/rok	Percentuálny podiel osôb maďarskej národnosti											
	1991	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0 – 4 r. (materská škola)	8,54	7,62	7,46	7,30	7,14	6,98	6,82	6,65	6,49	6,33	6,17	6,01
5 – 14 r. (základná škola)	8,97	7,70	7,61	7,52	7,43	7,34	7,25	7,15	7,06	6,97	6,88	6,79
15 – 19 r. (stredná škola)	9,51	8,36	8,21	8,11	7,99	7,86	7,71	7,62	7,49	7,37	7,21	7,12
20 – 24 r. (vysoká škola)	10,09	8,50	8,40	8,30	8,19	8,09	7,99	7,89	7,79	7,68	7,58	7,48
Celá populácia	10,76	9,68	9,59	9,49	9,40	9,30	9,21	9,12	9,02	8,93	8,83	8,74

Tabuľka č. 2

Štatistické údaje o predškolskej výchove

Školský rok	Materské školy			Triedy			Deti							podiel v %		
	SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	SR	VJM	VJM v %	počet MN	MN-VJM	MB	-SCH-PR	MN	MN-VJM	VS
2001/2002	3243	277 +102	8,54 13,15	7491	550	7,34	150587	9313	6,18	11854	2541	11475	1379	7,87	21,44	7,62
2002/2003	3235	275 +98	8,50 +3,03	7524	555	7,38	151125	9484	6,28	11894	2410	11274	1620	7,87	20,26	7,46
2003/2004	3210	278 +96	8,66 12,99	7488	553	7,39	150718	9566	6,35	11581	2015	11002	+579	7,68	17,40	7,30
2004/2005	3046	275 +92	9,03 13,02	7117	540	7,59	149232	9542	6,39	11613	2071	10655	+958	7,69	17,83	7,14
2005/2006	2945	278 +79	9,44 +2,68	6795	510	7,51	141814	8890	6,27	10892	2002	9899	1993	7,69	18,38	6,98
2006/2007	2928	278 +79	9,49 +2,70	6736	510	7,57	140014	8922	6,37	10566	1644	9549	+1017	7,55	15,56	6,82
2007/2008	2910	271 +79	9,31 12,71	6739	502	7,45	139374	8825	6,33	10372	1547	9268	+1104	7,44	14,92	6,65
2008/2009	2871	270 +80	9,40 +2,79	6908	507	7,34	138186	8723	6,31	10223	1500	8968	1255	7,40	14,67	6,49
2009/2010	2868	268 +79	9,34 +2,75	7057	502	7,12	138496	8551	6,17	9995	1444	8767	1228	7,22	14,45	6,33

SR – na Slovensku, VJM – s výchovným jazykom maďarským, MŠ s VJM – materské školy s výchovným jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN-VJM – deti maďarskej národnosti v materskej škole s výchovným jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCH – schodok, PR – prebytok, VS – podiel osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine

Tabuľka č. 3

Štatistické údaje o vzdelávaní na základných školách

Školský rok	Školy			Triedy			Žiaci			počet MN	MN-VJM	MB	-SCH-PR	Podiel v %		
	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %					MN	MN-VJM	VS
2001/2002	2406	262 +35	10,89 11,45	28539	2128	7,47	626645	40892	6,53	50304	9412	48252	12052	8,03	18,71	7,70
2002/2003	2396	259 +37	10,81 +1,51	27916	2092	7,49	602360	39347	6,53	47342	7995	45840	1502	7,86	16,89	7,61
2003/2004	2387	260 +35	10,89 11,47	27117	2049	7,56	579011	37590	6,49	45352	7762	43542	+1810	7,83	17,12	7,52
2004/2005	2342	262 +35	11,19 11,49	25924	1984	7,65	555335	36249	6,53	43783	7534	41261	+2521	7,88	17,21	7,43
2005/2006	2304	256 +35	11,11 +1,52	25012	1905	7,62	532188	35317	6,64	42285	6968	39063	13222	7,95	16,48	7,34
2006/2007	2283	252 +33	10,04 +1,45	24165	1895	7,84	508130	33964	6,68	40930	6966	36839	+4090	8,06	17,02	7,25
2007/2008	2254	248 +31	11,00 11,38	23446	1868	7,97	482566	32778	6,79	38766	5988	34503	+4263	8,03	15,45	7,15
2008/2009	2237	245 +29	10,95 +1,30	23351	1857	7,95	459173	31538	6,87	36649	5111	32418	14231	7,98	13,95	7,06
2009/2010	2224	242 +30	10,88 +1,35	23541	1886	8,01	448371	31228	6,96	36173	4945	31251	14922	8,07	13,67	6,97

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN-VJM – žiaci maďarskej národnosti v škole s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, SCH – schodok, PR – prebytok, VS – podiel osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine

Tabuľka č. 4

Štatistické údaje o vzdelávaní na gymnáziách

Školský rok	Školy			Triedy			Študenti			počet				podiel v %			
	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	MN	MN-VJM	MB	MB-MN	MN	MN-VJM	VS	MB-MN
2001/2002	217	17 +8	7,83 +3,69	2916	193	6,62	86239	4982	5,78	6093	1111	7210	980	7,07	18,23	8,36	15,49
2002/2003	220	17 +8	7,73 +3,61	3062	210	6,86	91661	5449	5,84	6573	1124	7553	980	7,14	17,10	8,24	12,97
2003/2004	223	17 +8	7,62 +3,59	3308	232	7,01	100057	6069	6,07	7219	1150	8115	896	7,21	15,93	8,11	11,04
2004/2005	234	18 +7	7,69 +2,99	3351	237	7,07	99738	5991	6,01	7149	1158	7969	820	7,17	16,20	7,99	10,29
2005/2006	238	18 +7	7,56 +2,94	3409	231	6,78	99758	5762	5,77	6895	1113	7841	946	6,91	16,43	7,86	12,06
2006/2007	246	19 +7	7,72 +2,85	3465	230	6,64	99931	5620	5,62	6638	1018	7775	1137	6,64	15,34	7,78	14,62
2007/2008	252	19 +7	7,54 +2,78	3523	225	6,39	99915	5467	5,47	6410	943	7614	1204	6,42	14,71	7,62	15,81
2008/2009	251	19 +7	7,57 +2,79	3581	225	6,28	99821	5117	5,13	6320	1203	7477	1157	6,33	19,03	7,49	15,47
2009/2010	250	19 +7	7,60 +2,80	3472	214	6,16	94019	4787	5,09	5897	1110	6929	1032	6,27	18,82	7,37	14,89

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN-VJM – študenti maďarskej národnosti na gymnáziu s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, MB-MN – rozdiel medzi MB a MN udáva deficit študentov maďarskej národnosti, VS – podiel osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine

Tabuľka č. 5

Štatistické údaje o stredných odborných školách

Školský rok	Školy			Triedy			Študenti			počet				podiel v %			
	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	počet SR	VJM	VJM v %	MN	MN-VJM	MB	MB-MN	MN	MN-VJM	VS	MB-MN
2001/2002	713	18 +11	2,52 +5,75	7853	394	5,02	198595	8636	4,35	15524	6888	16603	1079	7,82	44,37	8,36	6,50
2002/2003	638	19 +38	2,98 +5,96	8063	406	5,04	207080	9173	4,13	15936	6763	17063	1127	7,70	42,41	8,21	6,60
2003/2004	635	16 +42	2,52 +6,61	8664	447	5,16	226459	10026	4,43	17089	7063	18366	1277	7,55	41,33	8,11	6,95
2004/2005	604	16 +10	2,65 +6,62	8636	452	5,23	225796	9951	4,41	16780	6829	18041	1261	7,43	40,70	7,99	6,99
2005/2006	581	16 +40	2,75 +6,88	8403	432	5,15	218052	9810	4,50	16222	6412	17139	917	7,44	39,53	7,86	5,35
2006/2007	588	17 +40	2,89 +6,80	8239	420	5,10	212594	9625	4,53	15602	5977	16455	853	7,34	38,31	7,74	5,18
2007/2008	560	17 +38	3,04 +6,79	7967	407	5,11	203477	9134	4,49	14539	5405	15505	966	7,15	37,18	7,62	6,23
2008/2009	515	13 +40	2,52 +7,77	7851	398	5,07	196080	8470	4,32	13522	5052	14686	1164	6,94	37,36	7,49	7,93
2009/2010	493	9 +37	1,83 +7,51	7757	392	5,06	189265	8333	4,40	12920	4587	13949	1029	6,83	35,50	7,37	7,38

SR – na Slovensku, VJM – s vyučovacím jazykom maďarským, MN – maďarskej národnosti, MN-VJM – študenti maďarskej národnosti na školách s vyučovacím jazykom slovenským, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, MB-MN – rozdiel medzi MB a MN udáva deficit študentov maďarskej národnosti, VS – podiel osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine

Tabuľka č. 6

Poslucháči maďarskej národnosti vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku

Akademický rok	Poslucháči										Počet poslucháčov MN z SŠ VJM	Študenti MN na SŠ s VJM v %
	počet				podiel v %							
	SR	MN	MB	D	MN SR-UJS	SR	MB=VS	D	MN SR-UJS	UJS (MN 100 %)		
2001/2002	93159	4206	7919	3713	4206	4,51	8,50	46,89	4,51	0	2650	63,00
2002/2003	98461	4480	8271	3791	4480	4,55	8,40	45,83	4,55	0	2910	64,96
2003/2004	98400	4197	8167	3970	4198	4,27	8,30	48,61	4,27	0	2779	66,21
2004/2005	107022	4828	8765	3937	4448	4,51	8,19	44,92	4,17	7,87 (380 posl.)	3216	66,62
2005/2006	114554	5215	9267	4052	4473	4,55	8,09	43,73	3,93	14,23 (742 posl.)	3513	67,36
2006/2007	123309	5692	9852	4160	4725	4,62	7,99	42,22	3,86	16,99 (967 posl.)	3902	68,55
2007/2008	129804	5978	10242	4264	4741	4,61	7,89	41,63	3,69	20,69 (1237 posl.)	4167	69,70
2008/2009	135957	6301	10591	4287	4918	4,61	7,79	40,48	3,68	21,51 (1356 posl.)	4319	68,48
2009/2010	139116	6347	10684	4337	4929	4,56	7,68	40,59	3,54	22,34 (1418 posl.)	4364	69,72

SR – na Slovensku, MN – maďarskej národnosti, MB – podľa podielu vekovej skupiny má byť maďarskej národnosti, D – deficit počtu poslucháčov maďarskej národnosti, UJS – Univerzita Jánoša Selyeho, MN SR-UJS – poslucháči maďarskej národnosti na Slovensku bez poslucháčov Univerzity Jánoša Selyeho, SŠ s VJM – stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským, VS – podiel osôb maďarskej národnosti vo vekovej skupine

Tabuľka č. 7

Poslucháči študujúci v maďarskom jazyku v akademickom roku 2008/2009 podľa študijných odborov

Študijný odbor	Učiteľstvo (1.1)			Ekonomika a manažment (3.3)			Humanitné vedy (2.1)			spolu	
	spolu	z toho predškolská a elementárna pedagogika (1.1.5)	učiteľstvo akademických predmetov (1.1.1)	spolu	z toho národné hospodárstvo (3.3.1)	manažment (3.3.15)	spolu	z toho prekladateľstvo a tlmočníctvo (2.1.35)	neslovanské jazyky a literatúra (hung., 2.1.29)		cológia (2.1.12)
denné	1119	275	844	659	478	181	204	99	71	34	1982
externé	825	571	254	497	402	95	34	0	34	0	1356
spolu	1944	846	1098	1156	880	276	238	99	105	34	3338

Tabuľka č. 8

Počet poslucháčov štyroch vysokoškolských inštitúcií poskytujúcich vzdelávanie v maďarskom jazyku v roku 2008/2009

Inštitúcia	1 Predškolská a elementárna pedagogika			2 Učiteľstvo akademických predmetov			1+2 Učiteľstvo			3 Maď. jazyk a literatúra.			4 Iné			1+2+4 Spolu		
	denné	ext.	spolu	denné	ext.	spolu	denné	ext.	spolu	denné	ext.	spolu	denné	ext.	spolu	denné	ext.	spolu
UJS	246	530	776	440	224	664	686	754	1440	266	149	415	693	497	1190	1379	1251	2630
FSS UKF	29	41	70	318	30	348	347	71	418	254	21	275	344	201	545	691	272	963
FIF UK				86		86	86		86	86		86	7		7	7	93	93
FHV UMB													65		65	65	65	65
Spolu	275	571	846	844	254	1098	1119	825	1944	606	170	776	1109	698	1807	2228	1523	3751

UJS – Univerzita Jánoša Selyeho, FSS UKF – Fakulta stredo európskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa, FIF UK – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, FHV UMB – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela

Tabuľka č. 9

Počet a podiel poslucháčov maďarskej národnosti na ôsmych univerzitách v rokoch 2001/2002 až 2009/2010

Akadm. rok/univerzita	Počet poslucháčov								
	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
UK	683	730	678	723	758	770	793	815	839
UPJŠ	253	279	334	372	346	404	202	235	209
UKF	870	1043	1014	1175	1137	1193	1130	1116	1086
UMB	76	105	100	102	109	116	100	127	113
STU	850	796	712	701	739	832	961	1007	994
TUK	481	323	386	425	431	447	418	406	423
EU	319	332	314	345	358	374	393	449	441
SPU	400	404	370	343	305	276	285	267	249

Akadm. rok/univerzita	Percentuálny podiel								
	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
UK	4,09	4,20	3,98	4,02	4,02	3,92	4,09	4,16	4,38
UPJŠ	6,45	6,54	7,18	7,64	6,71	6,66	3,22	3,59	3,07
UKF	18,72	20,10	17,80	18,23	15,62	15,78	14,11	14,29	13,77
UMB	1,28	1,66	1,55	1,52	1,41	1,44	1,16	1,45	1,40
STU	6,26	5,85	5,68	5,11	5,33	5,88	6,36	6,48	6,43
TUK	5,09	3,37	4,12	4,02	4,19	4,03	3,70	3,33	3,26
EU	3,81	3,93	3,71	3,96	4,07	3,77	3,94	4,21	4,25
SPU	6,18	6,07	5,86	5,51	4,91	4,33	4,42	4,00	3,74

UK – Univerzita Komenského, UPJŠ – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, UKF – Univerzita Konštantina Filozofa, UMB – Univerzita Mateja Bela, STU – Slovenská technická univerzita, TUK – Technická univerzita v Košiciach, EU – Ekonomická univerzita, SPU – Slovenská poľnohospodárska univerzita

Literatúra

- HUSHEGYI, Gábor 2003. Národnosti a vysoké školstvo v SR. In: JARÁBIK, Balázs – TOKÁR, Adrien (eds.): *State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava: Kalligram Foundation, s. 84 – 108.
- KOZMA, Tamás 2000a. *Kisebbségi oktatás Közép-Európában* [Menšinové vzdelávanie v strednej Európe]. *Educatio*, roč. 9, č. 2, s. 221 – 238.
- KOZMA, Tamás 2000b. *Kisebbségek a felsőoktatásban: a „modernizációs többlet“* [Menšiny vo vysokoškolskom vzdelávaní: „modernizačný nadbytok“]. In: SZABÓ, Zoltán (ed.): *Felsőoktatás, kisebbségek, Európa*. Komárom: Selye János Kollégium, s. 39 – 63.
- KOZMA, Tamás 2003. *Kisebbségi oktatás Közép-Európában* [Menšinové vzdelávanie v strednej Európe]. Budapest: Oktatáskutató Intézet
- LÁSZLÓ, Béla 1998. A (cseh) szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után [Štruktúra a verejnospprávne a legislatívne rámce (česko)slovenského vzdelávania po roku 1945]. In TÓTH, László – FILEP, Tamás G. (eds.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998, II*. Budapest: Ister, s. 94 – 178.
- LÁSZLÓ Béla 2000. Az oktatásügy helyzete [Stav vzdelávania]. In: BIHARI Zoltán – KASZA Sándor – BIHARINÉ DÁNIEL Katalin (ed.): *Magyarok a világban – Kárpát-medence*. Budapest: CEBA Kiadó, 76 – 87.
- LÁSZLÓ, Béla 2006. Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében [Školské vzdelávanie vo svetle štatistík]. In: LÁSZLÓ Béla – SZABÓ A. László – TÓTH Károly (eds.): *Magyarok Szlovákiában, IV. Oktatásügy (1989–2006)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, s. 59 – 149.
- SZABÓ, A. L. 2004. A kisebbségi oktatás helyzete [Stav menšinového vzdelávania]. In DOHÁNYOS Róbert – LELKES Gábor – TÓTH Károly (ed.): *Nemzeti és etnikai*

kisebbségek Szlovákiában 2003. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum
Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, s. 99 – 114.

SRS SR 2008. *Štatistická ročenka školstva* – SR 2008.

VDC 2008. Výskumné demografické centrum. Prognózy z roku 2008.

GYURGYÍK, L. 2008. *Quo vadis, szlovákiai magyarok?* [Quo vadis, Mađari na Slovensku?]

Rukopis 2008. (sčasti Új Szó, 25. apríla 2009, s. 16.).

Preklad Eleonóra Sándor

Typy jazykových problémov*

81`1

81`242(=511.141)(437.6)

811.511.141(437.6)

Kľúčové slová: Jednoduchý manažment. Organizovaný manažment. Jazykové plánovanie. Jazykový problém. Typy problémov. Aplikovaná lingvistika.

Jazykové problémy sú dôležitou zložkou spoločenských problémov. Na rozdiel od mnohých iných problémov sa netýkajú iba niektorých skupín, ale stretáva sa s nimi každý človek bez výnimky, sprevádzajú každého od kolisky až po hrob. Pre príslušníkov menšinových spoločenstiev to platí doslova – prvým ich problémom je, aké meno dať budúcemu dieťaťu a v akom jazyku ho dať zapísať do matriky; posledným problémom je, aký má byť jazyk smútočných oznámení, pohrebného ceremoniálu, nápisu na náhrobníku, už ani nehovoriac o prípadných problémoch okolo toho, v akom jazyku sa vedie dedičské konanie. Čím je človek vzdelanejší, tým viacerým jazykovým problémom musí čeliť počas svojho života – predovšetkým preto, lebo so vzdelaním sa zvyšuje aj počet registrov, ktoré človek pozná, ako aj nároky voči vlastným verbálnym prejavom, i voči verbálnym prejavom iných, či už vo všeobecnosti, alebo v špecifických rečových situáciách.

Príklad, ktorý sa môže zdať byť extrémny: jedna znamenitá prekladateľka literárnych diel zo slovenčiny do maďarčiny, ktorá dvakrát bola ocenená prestížnou Madáchovou cenou, sa mi raz zdôverila, aké muky prežívala v Budapešti v bufete Széchényiho knižnice, keď sa nevedela rozhodnúť, či si má pýtať *kávę*, *feketekávę*, *fekete*, *dupla* alebo niečo iné (ide o rôzne pomenovania kávy), ktorá z nich je v danej situácii štylisticky nepríznaková, neutrálna forma. Pre menej vzdelaného človeka by to určite nebol žiaden hlavolam.

* Výskumy jazykových problémov boli podporované Maďarskou akadémiou vied; výskum jazykových problémov a s nimi súvisiacich ideológií v multilingválnom prostredí starej Bratislavy bol a je realizovaný na Katedre germanistiky FF UK Bratislava v rámci projektu Vega, č. 1/0273/10 (2010-2011) pod názvom *Bratislava a multilingvizmus. Jazyková biografía medzivojnovnej a vojnovnej generácie obyvateľov Bratislavy*. Tu vyjadrujem svoju vďaku Jiřimu Nekvapilovi za všetky odborné rady a za jeho pomoc pri zaobstarávaní odbornej literatúry.

Je odôvodnené predpokladať, že jazykové problémy sprevádzali ľudí počas celej histórie, aj keď nie všetky dnes známe druhy problémov existovali aj v dávnejších historických obdobiach. Jazykové problémy sú prítomné v každej jazykovej a rečovej komunite, ich existencia je pravdepodobne sociolingvistickou univerzáliou. Ich výrazná prítomnosť je zvlášť charakteristická pre nasledovné spoločenstvá: a) moderné, „jazykovo náročné“ spoločenstvá európskeho typu (tzv. fokusované spoločenstvá¹; kultúry so štandardným jazykom²); b) multilingválne spoločenstvá afrického a ázijskeho typu; c) spoločenstvá používajúce pidžinské a kreolské jazyky (difúzne spoločenstvá³); d) moderné menšinové bilingválne a multilingválne komunity (difúzne komunity).

Riešenie jazykových problémov je dôležitou – ak nie najdôležitejšou – úlohou jazykového manažmentu. „Jazykový manažment s ľudskou tvárou“ sotva môže mať iný konečný cieľ, než prispieť k riešeniu jazykových problémov ľudí, resp. uľahčiť spolužitie s dočasne alebo trvalo neriešiteľnými problémami. Keďže k tomuto konečnému cieľu často vedie kľukatá (a hrbolatá) cesta, nie je vždy na prvý pohľad jasné, že konkrétne úlohy jazykového plánovania mieria k riešeniu problémov. V dlhodobej perspektíve však všetka snaha odborníkov by mala viesť práve k riešeniam.⁴

Vo svojom príspevku chcem predstaviť rôzne druhy jazykových problémov na základe niektorých svojich skorších prác (Kolláth – Lanstyák 2007, Lanstyák 2007, 2009b, 2010a) a posledných výskumov, no neraz radikálne meniac systemizáciu použítu v týchto prácach. Systemizácia jazykových problémov nie je samoučelná: umožňuje, aby sa nemusel každý problém preskúmať osve, aby sa dali sformulovať zovšeobecňujúce závery o celých skupinách problémov. Problémy patriace do rovnakej skupiny si pravdepodobne žiadajú rovnaké riešenia, a preto je ich klasifikácia prípravou fázou činností smerujúcich k riešeniu. Pre rozsiahlosť problematiky sa v tomto príspevku nevenujem riešeniu (ani iným spôsobom manažovania) jazykových problémov, tejto otázke sa hodlám venovať v ďalších svojich prácach.

Teória jazykového manažmentu

Teória jazykového manažmentu (Language Management Theory) bola vypracovaná v 70. rokoch minulého storočia Björnom H. Jernuddom a Jiřím V. Neustupným ako špecifická odnož, vyvinutejšia forma teórie jazykového plánovania. Najprv sa nazývala „teóriou jazykovej korekcie“ (Language Correction Theory); výraz „jazykový manažment“ (language management) použili Jernudd a Neustupný prvýkrát na jednej konferencii v kanadskom Quebecu (1987). Tvorcovia teórie ju považujú za komplexnejšiu alternatívu jazykového plánovania. Skutočne, jedným z jej predností je komplexný charakter, vďaka ktorému je schopná integrovať nielen kultiváciu jazyka ako organizovanú činnosť zameranú na rozvoj a šírenie štandardnej variety (čo v iných krajinách je vedecky podložená, seriózna činnosť, ku ktorej sa smelo hlásia aj najväčšie lingvistické capacity), ale aj jazykové plánovanie ako typický druh organizovaného manažmentu. Medzi popredných predstaviteľov teórie patrí aj Jiří Nekvapil.

Jazykový manažment je činnosť (rad činností), v priebehu ktorej (ktorých) či už bežní hovoriaci alebo experti odkrývajú, analyzujú a riešia jazykové problémy. Kým bežní hovoriaci v konkrétnych životných situáciách zvyčajne realizujú tzv.

jednoduchý manažment, ktorého cieľom je vyriešiť „online“ alebo „offline“ problém týkajúci sa úzkeho kruhu participantov, či dokonca iba jedného jednotlivca, zatiaľ odborníci, napríklad lingvisti riešia problémy väčších skupín „offline“, v rámci tzv. organizovaného jazykového manažmentu. Jazykové plánovanie a kultivácia jazyka sú dve odlišné formy organizovaného jazykového manažmentu.

Jazykový manažment je zameraný jednak na ovplyvňovanie konkrétnych jazykových diskurzov, jednak na ovplyvňovanie samotného systému jazyka. Samozrejme, jazyk a rôzne konkrétne variety jazyka je možné ovplyvniť len cez diskurzy, avšak cieľom jazykového manažmentu v jednotlivých prípadoch nie je nevyhnutne ovplyvniť systém jazyka či vyvolať jazykové zmeny; výlučným cieľom manažmentu môže byť aj ovplyvnenie konkrétneho diskurzu. V tomto sa jazykový manažment líši od jazykového plánovania, ktorého cieľom je vždy dosiahnuť zmenu systému jazyka (alebo niektorého jeho prvku).

Na rozdiel od expertov pre jazykové plánovanie, odborníci na jazykový manažment svoje aktivity neobmedzujú na štandardnú varietu jazyka; legitímnym cieľom manažmentu môže byť modifikácia teoreticky ktorejkoľvek variety, v ktorej sa daný problém objaví. Tento aspekt teórie manažmentu je dôležitý aj z hľadiska minoritného bilingvizmu, pretože v podmienkach menšinovej dvojjazyčnosti hrajú neštandardné variety dôležitejšiu úlohu, ako v podmienkach väčšinových spoločností.

Pojem „jazykového problému“

Priblížiť pojem „jazykového problému“ možno – a aj treba – z viacerých hľadísk. V nasledujúcej časti tento pojem vymedzím trojakým spôsobom: vychádzajúc zo všeobecného pojmu „problém“, v kontexte systému noriem komunity, resp. z hľadiska následkov, ktoré problém vyvolal.

Ak chceme pri definícii termínu „jazykový problém“ vychádzať zo všeobecne vzatého pojmu „problém“, môžeme problém – presnejšie konkrétny, tzv. prípadový problém – definovať ako okolnosť, ktorá zabraňuje človeku dosiahnuť svoj cieľ. Ak nemáme na mysli jednotlivé problémy, ale typ problémov, potom hovoríme o problémoch ako o okolnostiach, ktoré bránia spoločnosti dosiahnuť svoje vytýčené ciele. Vychádzajúc z tohto vymedzenia jazykový problém môžeme definovať ako okolnosť, ktorá bráni hovoriacemu dosiahnuť svoj „jazykový cieľ“, t. j. čo najefektívnejšie použiť jeden alebo viac jazykov resp. variet na dosiahnutie svojich mimojazykových cieľov (niekedy je jediným cieľom samotné použitie jazyka). Samozrejme, „použitie jazykov“ môže rovnako znamenať hovorenie, počúvanie, písanie či čítanie. Riešenie takto definovaných jednotlivých problémov sa často odohráva „online“, v konkrétnom komunikačnom akte, v rámci jednoduchého jazykového manažmentu. Zovšeobecnenia konkrétnych problémov, ktoré už sledujeme „offline“, môžeme definovať ako okolnosti, ktoré bránia danému jazykovému spoločenstvu dosiahnuť svoje „jazykové ciele“. Riešenie tohto typu problémov sa uskutočňuje offline v rámci organizovaného jazykového manažmentu.⁵

Konkrétnym, prípadovým problémom je napríklad to, keď hovoriaci nerozumie v hovorenom či písanom texte nejakému cudziemu slovu, čo mu bráni v získaní potrebných informácií. Najprv sa pokúša o vydedukovanie významu slova na základe kontextu. Ak sa to nepodarí, a pre hovoriaceho je *dôležité* porozumieť

danému výrazu, potom použije „online“ riešenie jednoduchého jazykového manažmentu, ktoré je obvyklé pri verbálnej jazykovej komunikácii: ihneď pri vynorení sa problému – ak sa nehanbí – opýta sa svojho komunikačného partnera, čo dané slovo znamená. Opýtať sa môže aj v prípade, že na problém narazí v písanom texte, ak je v jeho okolí vhodná osoba, alebo je takáto osoba dosiahnuteľná pomocou nejakého telekomunikačného prostriedku, resp. môže si slovo nájsť v slovníku cudzích slov, v elektronickom slovníku, v textoch uverejnených na internete a pod., a potom pokračovať v čítaní textu.

Pretože s takýmto problémom sa stretáva veľa ľudí, je veľa takých, ktorí v textoch písaných v ich materinskom jazyku nachádzajú neznáme cudzie slová, tento typ problému sa zvykne riešiť aj v rámci organizovaného jazykového manažmentu, offline; tradičným riešením je zostavenie slovníkov cudzích slov, resp. zriadenie jazykových poradenských centier, kde záujemcovia môžu získať pomoc pri riešení takýchto či iných typov problémov.

Teória jazykového manažmentu definuje jazykový problém ako negatívne hodnotený odklon od normy uplatňovanej v danom diskurze. Takýto prístup je však aplikovateľný nanajvýš v takých „ideálnych“ rečových komunitách, resp. rečových situáciách, v ktorých je používanie jazyka hovoriaceho založené na stabilnej norme, rovnako akceptovanej a interpretovanej všetkými účastníkmi interakcie. Prísne vzaté, takéto spoločenstvá neexistujú; v reálnom svete sa k nim najviac približujú vyššie spomenuté fokusované spoločenstvá, ktoré sú zväčša moderné národnoštátne spoločenstvá. Iná je situácia v menšinových komunitách, ktoré sú skôr difúzne. V prípade takýchto rečových komunít – ako je napr. aj rečová komunita Maďarov na Slovensku, ale aj ostatné maďarské menšinové rečové komunity v Karpatskej kotline – nemožno vychádzať z vyššie uvedenej definície jazykového problému. Použitie tejto definície je problematické aj v prípade komunikácie v iných kontaktovej situáciách.

Napríklad na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave sú zahraničným oponentom alebo zahraničným členom komisií zúčastňujúcim sa habilitačného konania a konania na vymenúvanie profesorov zasielané písomné materiály týkajúce sa adeptov len v štátnom jazyku, korešpondencia s nimi prebieha taktiež v štátnom jazyku. Podľa všetkého je teda v súlade so slovenskými komunikačnými normami – alebo aspoň s normami vedenia fakulty –, ak zahraniční odborníci dostávajú materiály v jazyku, ktorému s veľkou pravdepodobnosťou vôbec nerozumejú, alebo len veľmi málo rozumieť. V blízkej minulosti sa to stalo pri jednom konkrétnom konaní na vymenovanie profesora. Dotyčný fínsky oponent, resp. maďarský člen komisie považoval takýto postup za čudný. Z toho vyplýva, že podľa fínskych alebo maďarských noriem – alebo aspoň podľa noriem konkrétneho oponenta a člena komisie – by bolo bývalo správnejšie osloviť ich v anglickom jazyku. V tejto situácii teda z jednej strany nenastal odklon od normy, z druhej strany – zo strany fínskeho oponenta pracujúceho v Rakúsku a maďarského člena komisie – odklon nastal a bol navyše negatívne hodnotený.

Napokon „jazykový problém“ možno definovať aj z hľadiska jeho následkov. V takom prípade ho definujeme ako udalosť súvisiacu s jazykom, ktorá vzniká v priebehu (písomnej alebo ústnej) verbálnej komunikácie či v nadväznosti na ňu, vyvoláva v hovoriacom a/alebo v poslucháčovi nepríjemný pocit (emocionálny aspekt),

zapríčiňuje poruchu komunikácie, zdržuje, v krajnom prípade znemožňuje komunikáciu v danom jazyku alebo v danej variete (komunikačný aspekt), núti hovoriaceho používať také jazykové či paralingvistické prostriedky, ktoré nemal v úmysle použiť (jazykový aspekt), počúvajúceho zasa núti používať pôvodne nezamýšľané dekodovacie stratégie (psycholingvistický aspekt).⁶ Takéto udalosti sú skutočne často spre-vádzané negatívnym hodnotením jazykového prejavu niektorého účastníka interakcie zo strany hovoriaceho a/alebo poslucháča (negatívne hodnotenie sa môže týkať prejavu iných, ale aj vlastného prejavu).

Vrátiac sa k predošlému príkladu: aj keď na slovenskej strane považovali vzniknutú situáciu za normatívnu a normálnu, v zmysle našej definície vznikol jazykový problém, pretože oponenti zápasili s komunikačnými ťažkosťami, trvalo im dlhšie preštudovať habilitačné spisy v slovenčine, neboli si istí, či dobre porozumeli dôležitým informáciám. Potvrďuje to aj fakt, že obaja listom oslovili uchádzača, aby si skontrolovali tieto informácie. (Podľa noriem iných univerzít vôbec nie je správne, ak oponent a člen komisie takto komunikujú s uchádzačom.)

Prípadové problémy a typové problémy

Ako to bolo vyššie vysvetlené, na problémy sa jednak môžeme pozeráť ako na individuálne prípady, ktoré sa viažu na konkrétne životné situácie konkrétnych jednotlivcov; takéto „hic et nunc“ problémy nazývame prípadovými problémami; tieto, ako sme už tiež spomínali, sa často riešia „online“ v samotnom komunikačnom procese. Z vyššie uvedených definícií druhá a tretia sa vzťahuje iba na problémy „hic et nunc“. Odborníci starostlivo študujú prípadové jazykové problémy, a na základe spoločných a odlišných znakov vydeľujú problémy – typy, ktoré možno sledovať z „offline“ perspektívy. Offline riešenie týchto typových problémov sa uskutočňuje úplne odlišným spôsobom, než „online“ riešenie prípadových problémov.⁷

Keď napríklad hovoriaci patriaci k menšine pozná nejaký odborný termín iba vo svojom druhom jazyku, a potrebuje ho použiť práve vtedy, keď komunikuje vo svojom materinskom jazyku, najčastejším „online“ riešením problému je v prípade hovorenej komunikácie to, že hovoriaci prepne kód (použije termín v druhom jazyku, za predpokladu, že aj jeho partner je bilingválny, resp. ak ide o medzinárodný termín, ktorého význam sa dá vydedukovať). Ďalšou možnosťou je použiť opis. V písanej komunikácii môže hovoriaci siahnuť po zdrojoch, ktoré má k dispozícii; ak v nich hľadaný termín nenájde, potom zvyčajne použije opis (ak nejde o vyslovene odborný text), alebo problém obíde (nebude hovoriť o téme, k rozvinutiu ktorej by bolo dané slovo potrebné). V oboch prípadoch ide o jednoduchý manažment.

„Offline“ riešením toho istého problému v rámci jednoduchého manažmentu môže byť štúdium odbornej terminológie danej oblasti a jej osvojenie si v materinskom jazyku. V rámci organizovaného manažmentu by „offline“ riešením mohlo byť rozšírenie možností výučby v materinskom jazyku, v rámci ktorej by si menšinoví hovoriaci osvojili odbornú terminológiu svojho remesla aj v materinskom jazyku. Je zjavné, že toto riešenie má politické, ekonomické, finančné, odborne metodologické, pedagogické, aj prakticko-organizačné súvislosti, ďaleko presahujúce problémy jazyka a kompetencie lingvistov.

Sú prípady, keď na základe skúseností z iných komunít alebo na inom základe sa dá predvídať vznik ešte neexistujúceho jazykového problému; preto je prospešné, ak sa jazykový manažment zaoberá aj s tzv. anticipovanými problémami.

Tak napr. už predtým, ako sa legislatíva Európskej únie začala prekladať do maďarčiny, sa dalo predpokladať, že budú vznikať väčšie jazykové problémy, než je tomu v prípade väčšiny oficiálnych jazykov Európskej únie. Predpoklad bol založený na skúsenostiach s inými prekladmi z angličtiny a z iných indoeurópskych jazykov, ako aj na fínskych skúsenostiach, nakoľko fínčina – podobne ako maďarčina – je typologicky značne odlišná od indoeurópskych jazykov.

Táto anticipácia problému teoreticky mohla pomôcť v tom, aby sa mu dalo ak už nie zamedziť, tak ho aspoň zmierniť.

Anticipované problémy sa nedajú definovať spôsobom, ako definujeme existujúce problémy. Uvádzané definície sa však dajú preformulovať tak, aby sa vzťahovali na hypotetickú situáciu, napríklad: ak by nastala predpokladaná okolnosť, zabraňovala by hovoriacim dosiahnuť svoje „jazykové ciele“; taký odklon od normy, ku ktorému v budúcnosti pravdepodobne dôjde; problém, ktorý by spôsobil hovoriacemu nepríjemné pocity, ťažkosti v komunikácii a pod.

Výskum jazykových problémov

Teória jazykového manažmentu sa zaoberá najrôznejšími druhmi problémov: skúma nielen otázky súvisiace s jazykovým systémom, ale aj tie, ktoré sa týkajú diskurzov, zdvorilosti, komunikácie v kontaktných situáciách, výučby jazykov, jazykovej legislatívy atď. Tento prístup nabáda odborníkov, aby jazykové situácie videli a predstavovali komplexne, aby ich detailne preskúmali. Nakoľko jazykové problémy, o ktoré sa teória jazykového manažmentu zaujíma, sú mnohoraké a početné, je nutné ich hierarchizovať.

Vymedzenie okruhu jazykových problémov

Dôležitou a veľmi sympatickou črtou teórie jazykového manažmentu je to, že necháva na obyčajného hovoriaceho, aby on určil, čo je problém, a čo nie: lingvista to len berie na vedomie. Na rozdiel od kultivácie jazyka, v stredobode ktorej sú záujmy abstraktného „jazyka“, a na rozdiel aj od jazykového plánovania, ktorý podľa vlastného presvedčenia sleduje záujmy „národa“, v jazykovom manažmente sú v popredí záujmy „laických hovoriacich“. Lingvista, ktorý je zástancom teórie jazykového manažmentu, preto uskutočňuje empirické výskumy na zisťovanie toho, s akými jazykovými problémami sa boria laickí hovoriaci – nie lingvisti – počas svojho života, a aké metódy používajú na ich riešenie v procese jednoduchého jazykového manažmentu. Potom je už na odborníkoch, aby sa rozhodli, s ktorými z problémov, odhalenými v bežných jazykových diskurzoch laických hovoriacich, sa budú zaoberať v rámci organizovaného manažmentu.

Na rozdiel od predstaviteľov teórie jazykového manažmentu si myslím, že je potrebné zaoberať sa aj tými jazykovými problémami, ktoré ako problémy klasifikujú len „pestovatelia jazyka“ alebo lingvisti. Jednak preto, lebo aspoň časť z nich

môže spôsobovať problémy vo vlastnom úze odborníkov i „pestovateľov jazyka“, jednak preto, lebo porovnaním týchto problémov s problémami laikov, odhalením rozdielov medzi nimi, lepšie spoznáme aj problémy obyčajných hovoriacich. A napokon, „pestovatelia jazyka“ a lingvisti majú vplyv na časť laických hovoriacich, najmä na vrstvu intelektuálov, a práve preto jazykové prostriedky sproblematizované lingvistami a „pestovateľmi jazyka“ môžu týmto ľuďom spôsobovať skutočné problémy.

Zisťovanie jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite

1. V teórii jazykového manažmentu medzi hlavné metódy zberu údajov o jazykových problémoch patrí analýza transkriptov nahrávok spontánnych a odborných diskurzov, sociolingvistických rozhovorov a iných rečových udalostí, resp. analýza písomných jazykových materiálov podobného charakteru. V databáze Jazykovej kancelárie Gramma sa nachádza veľké množstvo nahrávok a ich transkriptov (pozri Lanstyák – Rabec 2008), ktoré však ešte neboli na tento účel využité. Identifikáciu jazykových problémov v jazykových diskurzoch laických hovoriacich možno spojiť s výskumom jazykových ideológií, ktoré sa tiež oplatí sledovať aj v laických diskurzoch. V prospech takéhoto prístupu hovoria praktické úvahy (jazykové problémy a ideológie sa často objavujú spoločne), aj teoretické argumenty: čo považujú v určitej komunite za jazykový problém a čo nie, resp. ktorý problém sa zdá byť pre členov komunity závažný, nezávisí len od objektívnych faktorov, ale aj od jazykových ideológií pôsobiacich v danej komunite (pozri Lanstyák 2010b, s. 70 – 72).

2. Ďalšou dôležitou metódou získavania údajov je monitorovanie tlače a elektronických médií v Maďarsku a za jeho hranicami, zber článkov či programov s tematikou jazykových problémov, využitie údajov, ktoré sa v nich nachádzajú. Bolo by osožné sledovať okrem tlače aj krásnu literatúru. Samozrejme, údaje treba podrobiť kritickej analýze, nakoľko v médiách – a samozrejme v literatúre – sa môžu objaviť aj fiktívne príbehy. Do monitorovania by sa dali zapojiť aj vysokoškolskí študujúci maďarský jazyk a literatúru, diplomové práce s takouto tematikou by mohli prispieť k lepšiemu poznaniu jazykových problémov.

3. Je prirodzené, že medzi metódami výskumu sa nachádza aj metóda zúčastneného pozorovania, ktorú nie je ťažké aplikovať vtedy, keď výskumník sám žije v danej komunite, aj keď môže byť pre neho ťažké zachovať si neustrannosť v prípadoch, keď sa jazykové problémy týkajú aj jeho osoby. Zúčastnené pozorovanie možno vykonávať nepretržite, dá sa pomocou neho získať veľké množstvo údajov – pokiaľ si výskumník dá tú námahu a a výsledky svojich pozorovaní pravidelne zapisuje. Súčasťou zúčastneného pozorovania je v takýchto prípadoch aj seba pozorovanie, keď výskumník ako člen komunity sa aj sám stretáva s rôznymi jazykovými problémami.

4. Pre výskum sú zvlášť dôležitým zdrojom dokumenty týkajúce sa jazykovej politiky: medzinárodné dohovory, ústavné predpisy, právne predpisy týkajúce sa používania jazykov, vykonávacie predpisy k zákonom a pod. Tieto dokumenty by bolo treba analyzovať z hľadiska, či pomáhajú riešiť existujúce problémy (a ktoré problémy chcú riešiť), alebo naopak, generujú nové problémy a sťažujú riešenie starých. Osožná by mohla byť aj analýza zápisníc zo schôdzí parlamentu, na ktorých sa konala rozprava o jazykovej legislatíve. Okrem právnych predpisov je potrebné skúmať aj praktickú jazykovú a vzdelávaciu politiku

Maďarska a okolitých štátov, úsilie vlád a iných orgánov zamerané na riešenie (alebo generovanie) jazykových problémov a výsledky tohto úsilia. Pozornosť sa má venovať aj jazykovej politike organizácií a inštitúcií s rôznou pôsobnosťou.

5. Nakoľko v súčasnosti nemáme k dispozícii údaje získané uvedenými metódami, v tejto práci sa pri identifikácii a prezentovaní jazykových problémov opieram hlavne o údaje z empirických výskumov. Časť údajov pochádza z dotazníkového prieskumu, uskutočneného koncom roka 2006. V rámci neho vyplnilo dotazníky zamerané na zisťovanie jazykových problémov 33 poslucháčov študujúcich maďarský jazyk v Szombathelyi, v Bratislave a v Maribore (časť výsledkov bola aj publikovaná, pozri Kolláth – Lanstyák 2007). Respondenti reprezentujú tri rôzne jazykové situácie: študenti Vysokiej školy Daniela Berzsényiho v Szombathelyi ako Maďari žijúci v Maďarsku predstavujú hovoriacich štátnym jazykom v jednojazyčnom prostredí; študenti Univerzity Komenského v Bratislave sú predstaviteľmi maďarskej menšiny s viac-menej kompaktnou sídelnou štruktúrou, v prostredí ktorej existuje pomerne stabilný menšinový bilingvizmus; študenti Univerzity Maribor, pochádzajúci z maďarskej diaspóry obývajúcej povodie rieky Mura, žijú v podmienkach nestabilného bilingvizmu, v stave rýchlo napredujúcej jazykovej asimilácie. Komparatívny prístup nám umožnil odhaliť aj niektoré špecifiká jazykových problémov v menšinovom kontexte.

6. Ďalšiu časť údajov sme získali excerpovaním jazykových diárov. Jazykové diáre sú písané dokumenty, v ktorých sa zachytávajú udalosti a pozorovania súvisiace s jazykom, čiže také udalosti, v ktorých hrá hovorenie, počúvanie, čítanie či písanie rozhodujúcu úlohu. Okrem popisu udalostí diáre môžu obsahovať aj jazykové reflexie, t. j. také postrehy o rôznych jazykových udalostiach, ktoré neplatia len pre jeden konkrétny prípad. Nie malá časť zápisov v diároch sa týka jazykových problémov. Bratislavskí študenti maďarského jazyka a literatúry v rokoch 2006 – 2009 písali okolo 60 diárov s približne 800 zápsimi (pozri Lanstyák 2008; ďalej pozri Bognár 2008).

7. U nás zatiaľ nepoužívanou metódou empirického výskumu jazykových problémov je sociolingvistické interview, ktorého cieľom je získanie materiálu pre zostavenie čiastkových alebo úplných jazykových biografí⁸ (o nich pozri Nekvapil 2003, 2004).⁹ Čo sa týka možných respondentov, najprv by mali prísť na rad ľudia vzdelaní, s vysokou mierou metajazykovej uvedomelosti, najmä takí, ktorí počas vykonávania svojej profesie pravidelne čelia jazykovým problémom či už v oblasti školstva, verejnej správy, kultúry, politiky, hospodárskeho života a pod. Následne by sa mali osloviť menej uvedomelí, menej vzdelaní, resp. nevzdelaní hovoriaci, ktorí sa často pohybujú na hranici dvoch rečových komunít. Sociolingvistické interview môžu slúžiť aj na lepšie ozrejmienie, doplnenie faktov zaznamenaných počas spontánnych rozhovorov, pokiaľ našimi respondentmi sú osoby – účastníci spontánnych rozhovorov.

8. Z vyššie uvedených skutočností vyplýva, že medzi zdroje spoznávania jazykových problémov zaraďujeme aj publikácie lingvistov a odborníkov na kultivovanie jazyka s príslušnou tematikou. Je potrebné získať prehľad o maďarskej a zahraničnej odbornej literatúre týkajúcej sa variet jazyka za hranicami Maďarska, používania jazyka, bilingválnosti, jazykovej politiky a pod., a analyzovať túto literatúru z hľadiska jazykových problémov.

Typy jazykových problémov

Jazykové problémy možno typizovať na základe najrôznejších kritérií. V tejto kapitole vymedzujem rôzne typy problémov z deviatich aspektov. Vzhľadom na veľký počet typov a vzhľadom na rozsahové obmedzenia, jednotlivé typy budem charakterizovať iba stručne, no pre názornosť sa budem snažiť každý typ ilustrovať aspoň jedným konkrétnym príkladom. Pre mňa ako lingvistu je samozrejme najdôležitejšie jazykové hľadisko, no napriek tomu sa práve tomuto aspektu jazykových problémov venujem minimálne, a to aj pre bohatý empirický materiál, ktorý už máme k dispozícii. Podrobnejší popis tohto typu problémov by navyše presahoval rámec tejto štúdie, preto sa mu hodlám venovať samostatne.

1. Podľa rozsahu

Podľa toho, koľkých ľudí sa jazykový problém týka, rozoznávame štyri základné skupiny. Ide samozrejme o skupiny problémov ako typov.

1.1. Problémy celospoločenského rozsahu sú typové problémy týkajúce sa (skoro) celej jazykovej komunity alebo – v prípade pluricentrických jazykov – aspoň komunity v jednom štáte, teda mnohých ľudí.

Sem patria jazykové problémy Maďarov na Slovensku, generované reštriktívnou jazykovou politikou slovenského štátu. Pretože sa maďarský jazyk v písanom oficiálnom styku na území dnešného južného Slovenska naposledy široko používal v rokoch útlej mladosti dnes žijúcej najstaršej generácie, pre väčšinu Maďarov by bolo vážnym problémom napísať nejaké podanie v materinskom jazyku. Preto väčšina nevyužíva ani skromné možnosti poskytnuté zákonom o používaní jazykov menších (pozri napr. Lanstyák – Szabómihály 2002; Szabómihály 2002; Menyhárt 2002; Misad 1998, 2009a). Ďalší veľký balík problémov vyplýva z absencie širokej siete stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským a z nedostatkov existujúceho odborného vzdelávania, napr. z toho, že sa na školách používajú učebnice preložené zo slovenčiny, pričom samí predkladatelia nepoznajú štandardnú maďarskú odbornú terminológiu, keďže už aj oni sa učili na základnej a strednej škole z takýchto učebníc, a svoje vysokoškolské štúdiá absolvovali v slovenčine alebo v češtine (pozri napr. Misad 2009b).

1.2. Problémy týkajúce sa veľkých skupín sú typové problémy na úrovni väčších spoločenských skupín, veľkých komunít (napr. niektorých spoločenských vrstiev alebo geografických skupín, prípadne miest alebo obcí).

Ako príklad môžeme uviesť rôzne jazykové problémy obyvateľov regiónov v blízkosti slovensko-maďarskej jazykovej hranice (Podzoborie, okolie Veľkého Krtíša, Košice-okolie atď.), kde sa enklávy alebo kompaktné osídlenie mení na diaspory; problémy vyplývajú z jazykovej asimilácie (language shift).

1.3. Typové problémy na úrovni menších komunít sa objavujú vo formálnych či neformálnych malých komunitách (napr. v podnikoch, občianskych združeniach

niach, školských kolektívoch, v skupine zamestnancov a pod.), a ako také sa týkajú pomerne malého počtu ľudí.

Tu môžeme spomenúť problém žiakov (a pedagógov) maďarskej národnosti v školách s vyučovacím jazykom slovenským na juhu Slovenska, ktorým zakazujú hovoriť po maďarsky ešte aj cez prestávky, ba aj rodičov prehovárajú, aby sa so svojimi deťmi hovorili aj doma po slovensky. Podobné problémy sa vyskytujú aj na niektorých pracoviskách, kde vedenie sa snaží zakázať zamestnancom, aby medzi sebou komunikovali v maďarčine.

1.4. Individuálne typové problémy spôsobujú ťažkosti nanajvýš niekoľkým ľuďom, sporadicky sa objavujú u jednotlivcov, ktorí nie sú spolu v kontakte, môžu sa objaviť aj v málopočetných skupinách (napr. v rodinách).

Takéto sú napr. problémy jednotlivcov pracujúcich u medzinárodných spoločností alebo na iných miestach, kde sa vyžaduje znalosť cudzieho jazyka, ktorý títo jednotlivci ovládajú len čiastočne, resp. neovládajú vôbec.

Individuálne problémy a problémy na úrovni menších komunít typicky riešia ľudia, ktorých sa tieto problémy týkajú, v rámci jednoduchého manažmentu: v prípade jednotlivcov sám jednotlivec, v prípade komunít vedenie komunity alebo iná poverená osoba, osoby (najmä vo formálnych malých komunitách). Problémy týkajúce sa veľkých skupín a problémy celospoločenského rozsahu sa zvyknú riešiť v rámci organizovaného manažmentu; takto možno odbremeniť menšie komunity a jednotlivcov od potreby intenzívne sa zaoberať týmito problémami.

2. Podľa trvácnosti

Problémy sa od seba líšia aj v tom, koľko času uplynie medzi ich vznikom a vyriešením alebo zánikom, čiže v tom, ako dlho musia hovoriaci žiť s daným problémom. Na základe týchto ukazovateľov hovoríme o trvácnosti problémov. Podľa trvácnosti rozoznávame dva typy problémov, a v rámci druhého typu ešte dva podtypy.

2.1. Efemérne problémy sa objavujú v konkrétnych situáciách, a často sa ihneď vyriešia či inak zaniknú. Zväčša nespôsobujú ťažkosti ani vtedy, ak zostanú nevyriešené, pretože neohrozujú úspešnosť interakcie. Tieto problémy sa pochopiteľne viažu k jednotlivcom, ku konkrétnym životným situáciám, sú teda prípadovými problémami.¹⁰

Efemérny bol napr. problém vysokoškolského študenta maďarskej národnosti, ktorý, neovládajúc dobre slovenčinu, si pýtal namiesto *polovičného lístka* „*pol lístka*“ (v hovorovej maďarčine je známe také synonymum pre „lístok za polovičnú cenu“, ktoré v prípade mechanického doslovného prekladu v slovenčine znie „pol lístok“). V stánku ho opravili, aj ho vysmiali – on sa správny výraz naučil, a viackrát už tomuto problému nemusel čeliť.

2.2. Trvácne problémy sa vynárajú nie raz, ale veľakrát; pravidelne sa opakujú počas života jednotlivca alebo komunity, čiže sú to typové problémy. 2.2.1. Dočasné problémy môžu existovať, opakovať sa aj dlhšiu dobu, nie po určitom čase zaniknú.

2.2.2. Pretrvávajúce problémy majú veľmi dlhú životnosť a často sa zdajú byť beznádejne neriešiteľnými. V takomto prípade hovoriaci na problém reagujú tak, že ho akceptujú, naučia sa žiť s ním, resp. – ak je to možné – prehodnotia ho tak, aby sa nezdal byť problémom. Použiť môžu aj stratégiu vyhnutia sa problému. Vďaka tejto stratégii problém neeliminujú, ale zabezpečia, aby sa nedostali do situácie, v ktorej by mu museli čeliť.

Typickým dočasným problémom je prispôsobenie sa detí novému jazykovému prostrediu, čo v prípade malých detí sa deje rýchlosťou blesku, neskôr sa proces spomaľuje. Ak ku zmene jazykového prostredia dochádza v staršom veku, problém prispôsobenia sa môže zostať trvalý. Nie je vylúčené, že hovoriaci sa už nedokáže prispôsobiť novému prostrediu jazykovo (a často ani inak).

3. Podľa riešiteľnosti

Podľa riešiteľnosti rozoznávame tri typy problémov. Rozlíšenie je relevantné najmä v prípade typových problémov.

3.1. Ľahko riešiteľné problémy – sú také prípadové problémy alebo typové problémy, vyriešenie ktorých nevyžaduje veľa času, ani veľa námahy, ani vysokú odbornosť, a nie je ani nákladné. Jednoduchý jazykový manažment je spôsobilý predovšetkým na riešenie takýchto problémov.

Prostredníctvom prostriedkov jednoduchého jazykového manažmentu je ľahko riešiteľným problémom napr. oprava nejakej slohovej práce, alebo zabezpečenie tlmočníkov na viacjazyčnom podujatí. Použitím prostriedkov organizovaného manažmentu sa zasa ľahko dajú riešiť také problémy, ako napr. vytvorenie a kodifikácia maďarskej verzie nového odborného výrazu, či pomenovanie novovzniknutej ulice.

3.2. Ťažko riešiteľné problémy sú zväčša také typové problémy, na riešenie ktorých nie sú dostačujúce prostriedky, ktoré má k dispozícii jazykový manažment, ale v záujme riešenia je potrebné sa zaoberať aj spoločenskými, politickými, hospodárskymi, sociálno-psychologickými problémami, ktoré sú v pozadí jazykových problémov. Samozrejme, to je úloha pre organizovaný jazykový manažment.

Je napríklad zrejmé, že jazykové problémy spôsobené jazykovou politikou rímskokatolíckej cirkvi, v dôsledku ktorej v oblastiach obývaných Maďarmi pôsobia kňazi neovládajúci maďarský jazyk (sú to problémy nielen veriacich, ale aj samotných kňazov), by bolo možné uspokojivo vyriešiť jedine zmenou jazykovej politiky rímskokatolíckej denominácie, a to tak vo Vatikáne, ako aj na Slovensku (k rímskokatolíckej jazykovej politike pozri Menyhárt 2004). Zvýšenie úrovne výučby maďarského jazyka v katolíckych teologických seminároch by mohlo problém zmierniť, ale nie vyriešiť. Je paradoxné, že v podmienkach súčasnej jazykovej politiky (a cirkevnej politiky) je tento problém najefektívnejšie riešiteľný na úrovni jednoduchého manažmentu: kňazi, ktorí sa integrujú do danej komunity, vybudujú si priateľské vzťahy s miestnymi, a aj sami sa vedome snažia osvojiť si maďarský jazyk (trebárs aj pomocou súkromného

učiteľa), po istom čase zvládnu komunikačné problémy. (Príklady uvádza Presinszky 2005; Hoboth 2007.)

3.3. (Dočasne alebo trvalo) neriešiteľné problémy sú také problémy, na ktoré buď vôbec neexistuje riešenie, alebo ich riešenie by vyvolalo toľko ďalších problémov a bolo by tak „drahé“ pre danú komunitu (nielen z hľadiska financií), že je účelnejšie nechať ich nevyriešené.

Napríklad poznáme prípady z histórie, keď sa jazykové a etnické problémy pokúšali riešiť fyzickou likvidáciou, alebo – v lepšom prípade – vysídlením daných komunit. Takéto riešenie jazykových problémov spôsobených prítomnosťou jazykových minorít na dnešnom Slovensku neprichádza do úvahy.

Jazykový manažment sa musí zaoberať aj neriešiteľnými problémami, s nimi sa totiž ľudia musia naučiť spolu žiť. Stratégie takéhoto spolužitia je treba skúmať, aby sa na ich základe dali vypracovať možné spôsoby spolužitia s ťažko riešiteľnými alebo neriešiteľnými problémami (pozri Lanstyák 2010b, s. 66 – 67).¹¹

Treba ešte podotknúť, že problém môže zaniknúť nielen jeho vyriešením. Môže sa stať aj to, že sa menia okolnosti, a v novej situácii je už problém bezpredmetný. Môže sa zmeniť aj vzťah hovoriacich k daným okolnostiam: čo predtým považovali za problém, už tak nevnímajú (pozri ešte Lanstyák 2010b, s. 65 – 66). Preto sú riešiteľnosť a trvácnosť dve rozdielne veci.

Napríklad v prípade človeka, pre ktorého predstavoval problém neznalosť istého jazyka a odsťahoval sa do krajiny, kde tento jazyk nepotrebuje, nemôžeme hovoriť o vyriešení problému v pravom slova zmysle, skôr o zániku problému – v nových podmienkach sa problém stáva irelevantným, resp. latentným. Pokiaľ k stahovaniu došlo preto, lebo sa daná osoba chcela vyhnúť jazykovému problému, máme do činenia s jednou z foriem riešení jazykových problémov, a to s uplatnením stratégie vyhnutia sa problému (pozri Lanstyák 2010b, s. 63).

„Mentálne“ zaniká jazykový problém príslušníka menšiny, ktorý v podmienkach subtraktívneho bilingvizmu sa spočiatku hanbí za svoj materinský jazyk, keď je medzi príslušníkmi väčšiny, zatajuje, že ho vôbec pozná, no neskôr nadobudne sebavedomie a začne sa hrdo hlásiť k svojej etnickej príslušnosti.

Aj medzi prípadovými problémami sa nachádzajú také, ktoré sú neriešiteľné preto, lebo kým si ich hovoriaci uvedomia, už sa situácia nedá zvrátiť.

Takýto prípad ilustruje príbeh, ktorý vyzprával jeden z respondentov vyššie spomínaného výskumu: respondent a jeho priatelia počas výletu v Holandsku si objednali pivo. Keď chceli zaplatiť, čašníkoví povedali: *The bill, please* (Účet, prosím). Čašník sa opýtal: *The same?* Hostia si mysleli, že sa ich pýta na to, či chcú zaplatiť spolu, a teda odpovedali kladne. Na to čašník každému priniesol ešte jedno pivo, čiže on si asi myslel, že mu povedali niečo také, ako *The beer, please* (To pivo, prosím), a on si chcel ujasniť, či to má byť rovnaký druh piva, ako pri predošlej objednávke. Problém, ktorý vyplynul z tohto nedorozumenia, sa už nedal dodatočne vyriešiť: nedorozumenie nezostalo bez následkov bez ohľadu na to, či hostia ďalšie pivo akceptovali, alebo poslali späť.

4. Podľa závažnosti

Miera závažnosti problémov závisí od toho, aký vplyv majú problémy na hovoriaceho v konkrétnych interakciách. Podľa tohto kritéria rozoznávame tri typy problémov:

4.1. Bezvýznamné problémy – tieto sú typicky efemérne prípadové problémy, ktoré hovoriaci ani nepovažuje za potrebné vyriešiť, alebo ich ľahko vyrieši „online“ v procese jednoduchého manažmentu.

4.2. Stredne závažné problémy – ide skôr o trvalé typové problémy, ktoré spôsobujú starosti mnohým ľuďom, sú ťažšie riešiteľné, a na ich riešenie sú potrebné nástroje organizovaného manažmentu.

4.3. Závažné problémy – tieto sú typicky pretrvávajúce typové problémy, ktoré sa týkajú veľkého počtu ľudí, a často sú veľmi ťažko riešiteľné aj metódami organizovaného manažmentu, respektíve vôbec nie sú riešiteľné.¹²

Všimnime si také výrazy použité pri charakterizovaní týchto typov, ako „typicky“ či „skôr“! Tieto sú potrebné preto, lebo závažnosť je v podstate dosť subjektívna kategória; ten istý problém môže byť pre niektorých hovoriacich bezvýznamný, pre iných stredne závažný či dokonca závažný. Okrem povahových vlastností jednotlivca môžu mať vplyv na posúdenie závažnosti problému aj rôzne jazykové ideológie (pozri Lanstyák 2010b, s. 70 – 72).

Napr. pretrvávajúci a pre mnohých neriešiteľný môže byť problém nárečového akcentu, ak sa hovoriaci dostane do prostredia, v ktorom sa od neho očakáva spisovná výslovnosť, v dospelom veku. Napriek tomu hovoriaci môžu k svojmu problému pristupovať rôzne. Ak sú pod vplyvom štandardistickej a homogenistickej ideológie, môže ich to trápiť, pretože štandardnú výslovnosť považujú za lepšiu, krajšiu, vhodnejšiu. Tí, ktorí sú viac pod vplyvom vernakularistickej a pluralistickej ideológie, sa môžu hrdo hlásiť k svojmu akcentu, prezrádzajúceho ich „ľudové korene“, čiže pre nich je neštandardná výslovnosť buď bezvýznamným problémom, alebo ju dokonca považujú za prednosť. (O jazykových ideológiách pozri Lanstyák 2009a.)

5. Podľa dôsledkov v konkrétnych interakciách

So závažnosťou problémov súvisiaca, ale oveľa objektívnejšia je otázka – a zároveň aj kategorizačné hľadisko –, že aké konkrétne dôsledky môžu mať jednotlivé prípadové problémy na komunikáciu ako takú, na celú interakciu, resp. na jej účastníkov. Z tohto hľadiska rozlišujeme tri základné prípady.

5.1. Problémy so zanedbateľnými dôsledkami

Z komunikačného hľadiska je dôsledok zanedbateľný vtedy, keď v komunikácii dochádza k malej disfluencii, ktorá vôbec nespôsobuje problém s porozumením, ani nespomaľuje komunikáciu.¹³ Zo spoločenského hľadiska je dôsledok zanedbateľný, ak adresát, resp. náhodný počúvajúci iba zoberie neobvyklú jazykovú

formu na vedomie, ale ju nehodnotí, hovoriacemu nič nenaznačí, ani on sám nad ňou nerozmýšľa.

Do tejto skupiny patria predovšetkým drobné poruchy v realizácii reči, disfluencie a prerieknutia, v písomnom prejave preklepy a pravopisné chyby (porovnaj 9.2), ale bezvýznamné dôsledky môžu mať aj niektoré problémy so štýlom (9.1), problémy súvisiace s jazykovým nedostatkom (porovnaj 9.3) či s nedostatkom v samotnom jazykovom systéme (porovnaj 9.4). Riešenie takýchto prípadových problémov sa realizuje „online“ prostriedkami jednoduchého jazykového manažmentu – pokiaľ hovoriaci vôbec cíti potrebu korekcie.

Je zjavné, že oprava poruchy, ktorá nespôsobuje problém, je v mnohých prípadoch kontraproduktívna, pretože v takejto situácii sama oprava zbytočne zdržuje komunikáciu. Platí to pre hovorovú komunikáciu, aj pre jej podobné žánre písomnej komunikácie, ako je najmä chatovanie. Ak chatujúci neopraví preklepy, spôsobuje menšie zdržanie – stratu času –, než keď vymaže a znovu napíše text, alebo ak ho už raz poslal, a teda nemôže vymazať, posielal text znovu v opravenej verzii. Pri tejto forme komunikácie preto nie je potrebné opravovať preklepy, ba ani pravopisné chyby, pokiaľ nie sú také, ktoré by mohli spôsobiť nedorozumenie.

5.2. Problémy so zrozumiteľnosťou

Problém so zrozumiteľnosťou zapríčiňuje sťaženie komunikáciu; môže mať tri stupne:

5.2.1. Ťažšie porozumenie

V procese jazykovej komunikácie dochádza k ťažkostiam v porozumení najmä v situáciách, keď hovoriaci nemajú rovnaký kód, resp. verbálny repertoár, napríklad hovoria rôznymi nárečiami; jeden hovorí nárečím, druhý spisovným jazykom; jeden sa vyjadruje k téme ako laik, druhý ako odborník; jeden používa slang, ktorý je pre druhého neznámy a pod. Porozumenie môžu sťažovať aj rečové chyby, príliš rýchla reč či rušivé zvuky z prostredia. V medzijazykovom vzťahu je typické, keď jeden alebo obaja komunikační partneri používajú cudzí jazyk, v ktorom jeho/ich jazyková kompetencia nedosahuje úroveň kompetencie v materinskom jazyku. S problémami porozumenia v rámci jazyka alebo medzi jazykmi sú príbuzné problémy zapríčinené semikomunikáciou; tieto sa objavujú v prípadoch, keď dvaja ľudia s odlišným, ale príbuzným (a podobným) materinským jazykom komunikujú tak, že každý z nich používa svoj vlastný jazyk (napr. komunikácia Slováka a Poliaka, Nemca a Holanďana, Nóra a Švéda, Taliana a Rumuna).

Pre takéto problémy prakticky neexistuje „online“ riešenie: časovo a finančne náročným „offline“ riešením typového problému samozrejme môže byť (lepšie) osvojenie si potrebnej variety jazyka či nového jazyka. Pre príslušníkov menšín je najviac náležité také riešenie, ktoré im prostredníctvom legislatívnej úpravy umožní, alebo – v lepšom prípade – garantuje komunikáciu v materinskom jazyku, pokiaľ to početnosť a sídelná štruktúra menšiny umožňuje, resp. vyžaduje.

5.2.2. Neporozumenie (v „prvom kole“ alebo vôbec)

Neporozumenie vo vzťahu k celému diskurzu nastáva, keď hovoriaci nemajú spoločný jazyk. V menšom rozsahu, vo vzťahu iba k niektorým prvkom komunikácie

môže nastať aj u hovoriacich, ktorí síce používajú rovnaký jazyk, ale jeho odlišné variety (pre možné prípady pozri 5.2.1.). Často spôsobujú neporozumenie odborné výrazy, menej používané cudzie slová, nárečové výrazy či kontaktové javy.

Pre ilustráciu uvediem jeden úsmevný prípad z vyššie spomenutého dotazníkového prieskumu. Respondent navštívil jedno gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským na južnom Slovensku, kde sa opýtal vrátnika, či mu má dať *személyi* (názov pre občiansky preukaz v štandardnej maďarčine). Vrátnik na to odvetil, že netreba dať *személyi*, postačuje *obcsászki*. Je zjavné, že vrátnik nerozumel výrazu *személyi*, aj keď tušil, že ide o nejaký druh identifikačného preukazu. Dôvodom môže byť, že vrátnik používa synonymum pre *személyi* zaužívané medzi Maďarmi na Slovensku, slovo *obcsászki* (porov. slov. *občiansky*). Problém vrátnika s porozumením nespôsobil chybu v komunikácii, pretože samozrejme aj respondent poznal tento, v maďarskom prostredí na južnom Slovensku rozšírený výraz.

5.2.3. Zlé pochopenie (v „prvom kole“ alebo vôbec)

Zlé pochopenie je často spôsobené javmi polysémie alebo homonymie, resp. takými jazykovými formami, ktoré v rôznych varietách majú odlišný význam.

Jeden z respondentov vyššie spomenutého výskumu, pochádzajúci z komunity hovoriacej palóckym nárečím, porozprával, ako prekvapil svojho bratranca, keď mu spomínal svoj *púp* (hrb). A ty si hrbatý? – pýtal sa ho zaskočený bratranec. Popritom tento respondent hovoril o svojom pupku, ktorý sa v palóckych nárečiach nazýva *púp*.

Neporozumenie alebo zlé pochopenie môže „v druhom kole“ viesť aj k vyriešeniu problému. V takomto prípade z perspektívy väčšieho úseku diskurzu sa z neporozumenia alebo zo zlého pochopenia stáva ťažšie porozumenie. Kvalifikovanie takéhoto javu teda závisí od toho, aký veľký úsek diskurzu berieme do úvahy.

Osobný príklad: Raz mi vo výťahu (vidiac zblízka moju tvár) jeden Západoslovák povedal: „Ohol sa!“ – čím ma chcel upozorniť, že som neoholený (v štandardnej slovenčine „Ohol sa!“). Ja som však jeho výrok zle pochopil (keďže som ako človek zo stredného Slovenska bol do toho času málokedy v styku so Západoslovákmi), a opýtal som sa: „Čo sa ohlo?“ Odpoveď: „Nič sa neohlo, ty nie si oholený!“ Ak sa pozeráme len na prvú časť tohto dialógu, ide o zlé pochopenie, ak sa pozeráme na celý dialóg, tak o ťažšie porozumenie.

5.3. Negatívne reakcie na rečový prejav

Negatívne reakcie na rečový prejav väčšinou pochádzajú od adresáta, avšak môže sa stať, že na prejav negatívne reaguje náhodný počúvajúci – overhearer, čiže osoba, ktorá nie je účastníkom, iba svedkom komunikačného aktu, eventuálne môže na svoj prejav negatívne reagovať aj sám hovoriaci. Negatívne reakcie môžu mať rozličnú váhu. Negatívne reakcie podľa závažnosti rozdelujeme nasledovne:

5.3.1. Zlý pocit – negatívna reakcia počúvajúceho, svedka komunikačného aktu alebo samotného hovoriaceho prejavujúca sa na emocionálnej úrovni.

Jedna respondentka nášho prieskumu porozprávala, ako chcela kúpiť čaj s močopudným účinkom v jednej lekárni v Dunajskej Strede. Nevedela, ako sa čaj volá po maďarsky, tak musela zmeniť kód a použiť slovenský výraz „urologický čaj“. Dodala, že aj keď je takýto spôsob rozprávania v Dunajskej Strede bežný, cítila sa nepríjemne.

5.3.2. Výsmech – negatívna reakcia najmä počúvajúceho prejavujúca sa taktiež na emocionálnej úrovni. Nemusí nutne vyjadrovať negatívny úsudok, napriek tomu sa zväčša takto chápe aj v prípade, keď poslucháčovi sa zdá byť hovoriacim použitý prvok či jeho celkový spôsob rozprávania iba zábavný.

Jednej z našich respondentiek sa stalo, že si na hodinu anglickej lexikológie pripravila referát o skratkách vyskytujúcich sa pri používaní mobilného telefónu. Skratku GSM vyslovila podľa maďarskej výslovnosti: [géešem], a nie podľa slovenskej: [géesem]. V učebni na to reagovali smiechom, a ona sa cítila trochu nepríjemne.

5.3.3. Negatívne hodnotenie prejavu alebo samotného hovoriaceho – negatívna reakcia prejavujúca sa najmä u počúvajúceho alebo náhodného svedka komunikácie. V menšinových podmienkach sa negatívne hodnotenia najčastejšie vyskytujú v dvoch oblastiach: v rámci jazykovej komunity vo vzťahu k nárečiam a kontaktoým javom, mimo rámca jazykovej komunity vo vzťahu k samotnému menšinovému jazyku.

Jedna naša respondentka hovorila o tom, ako ju stále doberá jedna známa, ktorá má slovenskú identitu, ale dobre vie aj po maďarsky. Maďari údajne „nevedia ani rozprávať“, majú „sprostý jazyk“. „Dôkazom“ toho je podľa tejto osoby používanie illativu miesto inessivu (teda používanie prípony *-ba* miesto prípony *ban* v hovorenom jazyku).

Iná respondentka spomenula príbeh svojho otca, ktorý ako gymnazista odpovedal na jednu otázku svojho profesora nárečovým výrazom, ktorému profesor nerozumel, tak dobre chlapcovi vynadal, lebo vraj „nehovorí zrozumiteľne“.

5.3.4. Sankcie – negatívna reakcia na určitý jazykový prostriedok, jazykovú varietu alebo jazyk, prejavujúca sa v podobe určitého konania hovoriaceho alebo svedka, ktorá vážne ohrozuje záujmy komunikačného partnera. Sankciou v podmienkach školy môže byť hodnotenie výkonu žiaka horšou známku, v spoločenskom prostredí môže ísť napr. o odmietnutie žiadosti o zamestnanie, ba v zmysle novelizácie slovenského zákona o štátnom jazyku z roku 2009 za istých okolností možno menšinovú jazykovú prax aj finančne sankcionovať.

Na sankcie v škole prinášam príklad z vlastnej rodiny. Jedno z mojich detí na základnej škole písalo písomku z prírodovedy. Jednou z úloh bolo vymenovanie kvapalných látok. Na zozname mojej dcéry figurovalo aj slovo „*málna*“, ktoré je vo varietách maďarského jazyka na Slovensku všeobecne známe vo význame ‘malinovka’ (kým v štandardnej variete maďarského jazyka toto slovo má význam ‘malina’). Napriek tomu to učiteľka vyhodnotila ako chybu, a dieťa dostalo horšiu známku, čo nebolo opodstatnené, pretože zjavne nešlo o vecnú chybu.

Druhá a tretia kategória závažnejších dôsledkov (problémy so zrozumiteľnosťou a negatívne reakcie) sa samozrejme môžu prejavíť aj naraz, napr. ak počúvajúci znervóznie, lebo nerozumie dobre tomu, čo hovoriaci hovorí.

6. Podľa uvedomenosti

Podľa toho, do akej miery vnímajú hovoriaci ako problém podmienky, ktoré im sťažujú používanie jazyka, rozoznávame dva druhy jazykových problémov.

6.1. Nevedomené problémy – laickí hovoriaci sa s nimi síce stretávajú, aj trpia ich dôsledkami, a napriek tomu si ich neuvedomujú ani ako prípadový problém, ani ako – z určitej retrospektívy a nadhľadu – typový problém. Odborníci môžu identifikovať aj takéto problémy. Hovoriaci niekedy riešia aj nevedomené (prípadové) problémy, a to nevedomene, v „online“ procese jednoduchého jazykového manažmentu (napr. mimovoľne opraví zle použitú koncovku vo vlastnej reči).

Do kategórie nevedomých problémov môžu patriť napr. náhodné prerieknutia, ktoré si hovoriaci a/alebo počúvajúci neuvedomili, pričom mohli mať isté negatívne následky, avšak účastníci interakcie neuvažovali o nich ako o problémoch. Môže sa stať aj to, že hovoriaci je diskriminovaný kvôli svojmu nárečiu alebo materinskému jazyku odlišného od materinského jazyka „mainstream“ populácie, on si to však neuvedomuje, a diskrimináciu pripisuje iným okolnostiam.

6.2. O uvedených problémoch aj obyčajní hovoriaci uvažujú a často aj hovoria ako o problémoch. Problémy, riešené v procese organizovaného manažmentu, taktiež bývajú uvedenými problémami.

Zdá sa byť protirečením, že kým teória jazykového manažmentu považuje za problém to, čo za problém považuje bežný hovoriaci, predsa tu hovoríme o nepovšimnutých, nevedomených problémoch. Príčinou je, že táto teória predsa len posudzuje problémy s istým nadhľadom, a musí evidovať aj tie, ktoré hovoriaci alebo ich časť v určitom časovom úseku nevnímajú ako problémy, pričom preukázateľne trpí jeho následkami. Okrem toho mnohé rečové komunity sú rozvrstvené, a prirodzene aj medzi jednotlivcami sú individuálne rozdiely, a tak si niektorí ľudia môžu uvedomovať aj problémy, ktoré na spoločenskej alebo komunitnej úrovni zostanú nepovšimnuté – a tak sa za problém môžu považovať aj v rámci teórie jazykového manažmentu.

7. Podľa explicitnosti

Keďže vnímanie problémov a ich verbálne vyjadrenie, resp. ich tematizácia v danej komunite sú dve rozdielne veci, treba rozlíšiť aj nasledovné dve kategórie:

7.1. Skryté problémy – také jazykové problémy (typové), o ktorých členovia danej rečovej komunity zvyčajne nehovoria, buď preto, že sú to nepovšimnuté problémy, alebo preto, lebo ide síce o uvedomené problémy, no napriek tomu ľudia nevedia alebo nechcú o nich hovoriť. Pod „členmi rečovej komunity“ treba aj v tomto prípade chápať predovšetkým laických hovoriacich; odborníci môžu takéto problémy nielen vnímať, ale o nich aj diskutovať.

V súčasnosti sa zdá byť skrytým problémom napr. situácia detí s rómskym materinským jazykom v školskom vzdelávaní. Maďarské médiá na Slovensku často zdôrazňujú dôležitosť výučby v materinskom jazyku – vo vzťahu k Maďarom na Slovensku –, no o tom, aké problémy majú deti s rómskym materinským jazykom pri nástupe či už do maďarskej alebo do slovenskej školy, sa nezvykne hovoriť. Je možné, že ani sami Rómovia o tom veľmi nehovoria, akceptujú, že ich deti chodia do špeciálnych škôl, a možno si ani neuvedomujú, že sa tak často stáva nie kvôli rozumovým schopnostiam dieťaťa, ale preto, lebo nepozná jazyk vyučovania. Sú príklady, keď sa rodičia aj tešia z toho, že ich dieťa sa nemusí veľa učiť, keďže v špeciálnych školách je menej predmetov, na deti sa kladú nižšie požiadavky. (Osobné zdedenie Tibora Pintéra na základe jeho terénneho výskumu v rómskej osade Malomhely – Malý háj pri Dunajskej Strede.)

7.2. Otvorené problémy – také jazykové problémy (typové), o ktorých ľudia v užšom alebo širšom kruhu rozprávajú, popisujú ich, sú tematizované nielen v odborných, ale aj v laických diskurzoch.

Typický otvorený, na spoločenskej úrovni tematizovaný jazykový problém v maďarskej komunite na Slovensku je možnosť používania maďarského jazyka vo verejnom živote a na úradoch, nevýhody školského vzdelávania v inom ako materinskom jazyku, či vážne problémy s výučbou slovenského jazyka na školách s maďarským vyučovacím jazykom.

Významná časť prípadových problémov stojí mimo týchto kategórií, najmä tie, ktoré sa riešia „online“; v procese „online“ riešenia jednoducho niet priestoru na to, aby sa problémy stali témou rozhovoru. Nazývať ich skrytými problémami by však bolo zavádzajúce.

Existujú aj prípadové problémy s „offline“ riešením, ktoré môžu byť rovnako skryté i otvorené. Napr. rodičia medzi sebou, ale aj v širšej spoločnosti, diskutujú o mene svojho budúceho dieťaťa, aj o tom, v akom jazyku ho dajú zapísať do matriky.

8. Podľa miesta v jazykovom systéme

Z jazykového hľadiska sa jazykové problémy môžu prejavovať na dvoch úrovniach; na základe toho rozlišuje ďalšie dva typy:

8.1. Problémy na mikroúrovni – týkajú sa nejakého konkrétneho jazykového prostriedku (slova alebo inej morfémy, slovného spojenia, gramatického javu atď.).

8.2. Problémy na makroúrovni – vynárajú sa na úrovni celej jazykovej variety alebo jazyka ako takého, týkajú sa veľkého množstva mikroúrovňových problémov jedného typu alebo viacerých typov.

Problémom na mikroúrovni môže byť napríklad to, keď hovoriaci nezámerné použije v priebehu formálneho rozhovoru hovorový výraz (bez zámeru využiť ho ako prvok osobného štýlu), čím môže vyvolať výsmech. Ak hovoriaci nepoužije len jediný takýto prvok, ale mnoho, teda celkovo používa hovorový štýl, jazykový problém je uchopiteľný aj na makroúrovni (dôsledkom môže byť napr. neprijatie

hovoriaceho do komunity – či jeho vylúčenie z komunity –, keď ostatní členovia na základe jeho rečového prejavu usúdia, že „nepatrí medzi nich“). Iným príkladom na problém na mikroúrovni je, keď napr. kupujúci v obchode s výpočtovou technikou nevie nazvať výrobok, ktorý si chce kúpiť, a cíti sa preto nepríjemne. Na makroúrovni sa tento problém prejaví v prípade, že kupujúci nie je schopný s predavačom komunikovať o danej tematike, lebo vôbec nepozná odbornú terminológiu z tejto oblasti.

Problém na makroúrovni nie je totožný s typovým problémom. Makroúrovňový problém môže byť aj prípadovým problémom, čiže môže vzniknúť aj v konkrétnej rečovej situácii, nemusí nevyhnutne ísť o zovšeobecnenie veľkého množstva problémov; od problému na mikroúrovni sa líši iba v tom, že sa týka mnohých jazykových foriem. Ani problém na mikroúrovni nemožno zamieňať s prípadovým problémom. Pravda, problémy na mikroúrovni sú typicky prípadové problémy, ale ich zovšeobecnením možno dospieť aj k typovým problémom, veď mnohí ľudia čelia problémom spôsobeným tými istými konkrétnymi jazykovými formami.

9. Podľa jazykového charakteru

Jazykové problémy zachytené v dotazníkoch a jazykových diároch možno podľa charakteru rozdeliť do viacerých skupín, a tie sa dajú zhrnúť do štyroch základných typov. Vo väčšine skupín možno rozoznať problémy na makro- i mikroúrovni. Tieto problémy sú veľmi rozmanité, dajú sa zaradiť do viacerých podskupín. V tejto práci sa obmedzím na popis štyroch hlavných typov, ilustrujúc ich niekoľkými charakteristickými prípadmi. Celej systemizácii sa budem venovať v inej štúdii.

9.1. Problémy súvisiace s kontextom používania jazyka

Na mikroúrovni spôsobuje problém predovšetkým použitie jazykového prostriedku, ktorý je síce z jazykového (systémového) hľadiska bezchybný, ale z nejakého dôvodu je pre hovoriaceho a/alebo adresáta za daných okolností nie celkom prijateľný, a je teda v tomto – a len v tomto – zmysle nesprávny.

Napr. ľudia bežne chodia do *krčmy*, a nie do *pohostinstva*, predsa by však boli prekvapení, keby sa nad jej vchodom zrazu objavil nápis *KRČMA*; na druhej strane by však boli udivení aj vtedy, keby niekto z nich nazýval krčmu aj v bežnej reči *pohostinstvom*.

Na makroúrovni sa ako problém kvalifikuje použitie nejakej celej jazykovej variety – dialektu, registra – alebo jazyka v situácii, v ktorej to nie je vhodné.

Nie je napr. vhodné, ak poslucháč univerzity napíše seminárnu prácu v hovorenom jazyku (v praxi zväčša ide o miešanie prvkov hovoreného a písaného jazyka), alebo keď minoritný hovoriaci použije svoj materinský jazyk v situácii, v ktorej to podľa úzu danej komunity nie je normálne, je nezvyklé.

9.2. Problémy s jazykovou realizáciou prehovoru

Pri tomto druhom základnom type je problém spôsobený tým, že hovoriaci použije neexistujúci – alebo len v reči chorých ľudí existujúci – jazykový prostriedok, alebo

z psycholingvistických či patologických príčin použije existujúci prostriedok deviantným spôsobom, i keď vo vhodnom kontexte. Tento typ sa prejavuje výlučne na mikroúrovni, pretože o žiadnej (stabilnej) variete jazyka a o žiadnom jazyku nemožno povedať, že je *ab ovo* zlý, deviantný. Na druhej strane, tento typ problému je typicky individuálny problém, nemá komunitné či celospoločenské súvislosti (s výnimkou porúch napr. patologického charakteru, ktoré si vyžadujú organizovaný zákrok, čoho predpokladom je výchova odborníkov, ako sú logopédi a pod.).

Poruchy v jazykovom prejave zdravých ľudí môžu byť dvojakého charakteru: javy disfluencie v užšom slova zmysle a prerieknutia (omyly).¹⁴ U chorých a/alebo starých ľudí sa prejavujú také poruchy, ako rečové chyby (bez ohľadu na vek), rečové dôsledky chorôb (napr. „strata jazyka“ ako dôsledok afázie), či dôsledky procesu starnutia (napr. vypadávanie slov).¹⁵

9.3. Problémy vznikajúce v dôsledku jazykového nedostatku

Pod jazykovým nedostatkom rozumieme rôzne nedostatky v jazykových znalostiach hovoriacich. Ak jazykový nedostatok pozostáva z nepoznania alebo nedostatočného poznania konkrétneho jazykového prvku či formy, ktorú by autor komunikátu v danej rečovej situácii práve potreboval, jazykový problém vzniká na mikroúrovni. Na makroúrovni spôsobuje jazykový nedostatok problém vtedy, keď hovoriaci nie je schopný komunikovať spôsobom, ktorý by zodpovedal podmienkam danej komunikačnej situácie, resp. adresát nie je schopný porozumieť tomu, čo mu komunikačný partner z objektívneho hľadiska zrozumiteľne hovorí, čiže nepozná alebo dostatočne nepozná jazykovú varietu či jazyk obvykle používaný v takejto komunikačnej situácii. K makroúrovňovým problémom radíme aj absenciu jazykových zručností.

9.4. Problémy majúce pôvod v samotnom jazykovom systéme

V prípade štvrtého – v podmienkach maďarského jazyka pomerne marginálneho – typu hovoriacemu bráni v komunikácii samotný jazyk, jazykový systém, jeho nedostatky, nejednoznačnosť. Aj tu poznáme viaceré subkategórie.

Ako príklad môžeme uviesť problematiku tvorenia záporu zo slovesa *nenávidieť* v slovenčine, problém v jazykovom rozlišovaní pojmov 'bad' a 'evil', medzi ktorými je obrovský rozdiel, napriek tomu sa na obidve často používa slovo *zlý*, pričom v množstve prípadov kontext nerobí význam jednoznačným.

Záver

Vo svojom príspevku som rozoberal niektoré otázky jazykových problémov; najväčšiu pozornosť som venoval systemizácii problémov na základe jazykového materiálu z empirických výskumov a na základe vlastných skúseností. Teoretickou bázou pre výskum jazykových problémov bola teória jazykového manažmentu, ktorá sa zdá byť vhodnejšou pre objasnenie teoretických otázok aj pre praktické riešenie problémov než akákoľvek iná teória. Po stručnom predstavení teórie jazykového manažmentu som definoval pojem jazykového problému tromi spôsobmi: vychádzajúc zo všeobecného pojmu problému ako takého, z hľadiska noriem uplatňovaných v procese interakcie (to je prístup súladný s teóriou jazykového manažmentu), a nakoniec

z hľadiska následkov problémov. Druhý a tretí spôsob vymedzenia kategórie problémov sa vzťahuje na tzv. prípadové problémy, čiže na konkrétne, reálne sa vyskytujúce problémy, ktoré sa viažu na čas a miesto, resp. na konkrétnych hovoriacich. Z týchto prípadových problémoch môžeme vyabstrahovať typové problémy, uspokojivé riešenie ktorých sa môže aj zásadne líšiť od riešenia prípadových problémov.

V ďalšej časti svojho príspevku som sa pozrel na jazykové problémy ako na témy výskumu: konštatoval som, že na spoznávanie jazykových problémov na úrovni komunít za najvhodnejšiu považujem metódu presadzovanú prívržencami teórie jazykového manažmentu, čiže metódu vychádzajúcu z jazykových problémov laických hovoriacich. Dotkol som sa aj otázky možnosti výskumu jazykových problémov Maďarov na Slovensku, resp. som referoval o prvých uskutočnených krokoch v tomto smere.

V nosnej kapitole svojej práce som predstavil typy jazykových problémov z deviatich rôznych hľadísk, uvádzajúc k nim aj ilustračné prípady. Rozlíšenie typov jazykových problémov je dôležité nielen z hľadiska teórie, ale aj pre hľadanie praktických možností ich vyriešenia: problémy rovnakého typu si zjavne vyžadujú rovnaké či podobné riešenia. Z dôvodu obmedzenia rozsahu som sa už nemohol venovať „podstate“, čiže zaobchádzaniu s problémami (vyriešenie je iba jedným z viacerých spôsobov zaobchádzania), tejto otázke sa venujem v inom príspevku (pozri Lanstyák 2010b).

Poznámky

- 1 Fokusované (focused) sú také spoločenstvá, v ktorých existuje štandardná varieta s veľkou autoritou, ktorá je široko akceptovaná, rešpektovaná a oddelená od iných variet. Takéto sú väčšinou spoločenstvá v moderných národných štátoch (Trudgill 1992/1997, s. 43 – 44).
- 2 James Milroy (2001, s. 530) nazýva kultúrami so štandardným jazykom (standard language cultures) spoločenstvá, v ktorých si ľudia myslia, že ich jazyk existuje v štandardizovanej podobe, a toto ich presvedčenie ovplyvňuje spôsob, akým uvažujú o vlastnom jazyku aj o jazyku iných. Výrazná prítomnosť štandardnej variety s veľkou autoritou a s ňou spojená štandardistická jazyková ideológia silne ovplyvňuje myslenie ľudí, čo je podľa môjho názoru zdrojom mnohých jazykových problémov, ktoré sa v spoločensstvách bez štandardnej variety jazyka, alebo v spoločensstvách so štandardnou varietou, ktorá ale nie je natoľko dominantná, vôbec nevnárajú.
- 3 Difúzne (diffuse) sú spoločenstvá, ktorým chýba stabilný systém jazykových noriem. Štandardná varieta – ak vôbec existuje – hrá menšiu úlohu, realizuje sa ako interlekt, v bežnej reči sa často mieša s inými varietami, jazykové normy nie sú vždy stabilné a často sa uplatňujú v tej istej situácii rôzne normy, ktoré si navzájom konkurujú. (Trudgill 1992/1997, s. 76)
- 4 Japonskí lingvisti v poslednom čase hovoria o „Welfare Linguistics“, o lingvistike, ktorá prispieva k spokojnosti i prosperite daného jedinca alebo spoločensstva; riešenie jazykových problémov považujú za súčasť takto chápanej lingvistiky (pozri Muraoka 2009).
- 5 Jednoduchý jazykový manažment a organizovaný jazykový manažment sú dva dôležité pojmy teórie jazykového manažmentu. Jednoduchý manažment je formovanie jazyka laickým hovoriacim (napr. keď sa hovoriaci opraví alebo opraví komunikačného partnera, keď dá meno svojmu dieťaťu, keď zapíše svoje dieťa do školy s takým či onakým vyučovacím jazykom atď.). Organizovaný manažment je činnosť vykonávaná odborníkmi; patrí sem napr. jazykové plánovanie a v mnohých krajinách aj kultivácia jazyka. Pozri napr. Nekvapil 2006, s. 96; 2009, s. 2; Nekvapil – Nekula 2008, s. 271 – 272. Teória jazykového manažmentu je komplexná teória zameraná na riešenie jazykových problémov, ktorá zahŕňa všetky druhy jazykového manažmentu v širšom zmysle slova, vrátane dobre známeho jazykového plánovania a kultivácie jazyka. (Podrobnejšie pozri Lanstyák 2010b s. 55.)
- 6 Ako vidíme, táto posledná definícia charakterizuje jazykový problém z viacerých uhlov pohľadu: z emocionálneho (neprijemné pocity), komunikačného (komunikačná porucha), jazykového (používanie

- iných jazykových prostriedkov) a psycholingvistického hľadiska (používanie špecifických dekodovacích úkonov).
- 7 V odbornej literatúre jazykového manažmentu sa prípadové problémy, vyskytujúce sa v konkrétnych životných situáciách hovoriacich, nazývajú neadekvátnosti; typové problémy, sledovateľné z „offline“ perspektívy, sa nazývajú jazykové problémy.
 - 8 Jazykovú biografiu tvorí popis životných udalostí jednej osoby súvisiacich s jazykom: kedy, ako si osvojila, od koho sa naučila jazyky, ktoré ovláda, ktorý jazyk na aký účel používala a používa, ako sa časom menili jej jazykové znalosti, resp. jej vzťah k jednotlivým jazykom atď.
 - 9 Aj keď majú odlišnú tematiku, na tento účel sú dobre využiteľné aj rozhovory zamerané na zmapovanie bratislavskej multilingválnosti v medzivojnovom období. Tento výskum vedie Jozef Tancer z Katedry germanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Do polovice januára 2010 sa uskutočnili viacjazyčné rozhovory (v slovenčine, nemčine a maďarčine) so 42 respondentmi v rozsahu asi 50 hodín. Z jedného rozhovoru sú pripravené úryvky na publikovanie vo forme „konštruovaného“ (a štylizovaného) rozhovoru (pozri Lanstyák – Tancer 2009).
 - 10 Efemérne problémy nie sú totožné s vyššie spomenutými prípadovými problémami. Prípadový problém môže byť aj trvácný, alebo môže patriť do akejkoľvek inej kategórie, podstatné je, aby sme na neho hľadeli ako na individuálny, „hic et nunc“ problém. Teda každý efemérny problém je prípadový, ale zďaleka nie každý prípadový problém je efemérny.
 - 11 Muraoka (2009) popri riešiteľných a neriešiteľných problémoch ako tretí typ uvádza skupinu problémov, ktoré sú z hľadiska komunikatívneho obohacujúce (problems as communicative resources). Tieto však ani nie sú problémami, alebo ak sú, majú miesto v inom usporiadaní: sú to prejavy, hodnotenie ktorých nie je jednoznačné – podľa jedných ide o problémy, podľa iných nie. Hodnotenie často závisí od toho, cez prizmu akej jazykovej ideológie sledujeme tieto problémy.
 - 12 Príklady sú uvedené pri kategorizácii problémov podľa trvácnosti (2. bod).
 - 13 Je všeobecne známe, že prejavy disfluencie sú zo psycholingvistického hľadiska potrebné v hovorenej komunikácii, lebo zabezpečujú pre poslucháča čas potrebný na pochopenie obsahu komunikácie. Preto text, ktorý sa číta, aj keď bol napísaný viac-menej v štýle hovoreného jazyka, je práve pre absenciu prejavov disfluencie pre poslucháča oveľa ťažšie zrozumiteľný, ako voľne prednesený text.
 - 14 V širšom slova zmysle aj prerieknutia patria medzi javy disfluencie.
 - 15 Riešenie jazykových problémov patologického charakteru nepatrí do pôsobnosti odborníkov na jazykový manažment, nakoľko ide o zdravotné problémy. Celkom ich ale nemôžu ignorovať, pretože laickí hovoriaci spomínajú tieto problémy medzi jazykovými problémami.

Literatúra

- BOGNÁR, Márta 2008. *Kontaktusjelenségek – ahogy a magyar szakosok látják és használják őket*. Bratislava: FiF UK (diplomová práca).
- HOBOTH, Katalin 2007. *Nyelvkiépülés. Megakadásjelenségek, kódváltások és kontaktusjelenségek egy kétnyelvű férfi nyelvhasználatában*. Bratislava: FiF UK (diplomová práca).
- KOLLÁTH, Anna – LANSTYÁK, István 2007. Nyelvi probléma. In BENŐ, Attila – FAZAKAS, Emese – SZILÁGYI, N. Sándor (eds.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére I*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, s. 471 – 493.
- JERNUDD, Björn H. – NEUSTUPNÝ, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In Laforge (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L'Université Laval, s. 71 – 84.
- LANSTYÁK, István 2007. A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás*, r. 16, č. 2, s. 199 – 213.
- LANSTYÁK, István 2008. *A nyelvi napló mint a nyelvi problémák feltárásának eszköze*. Prednáška na 5. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozó (5. Kolokvium pre aplikovanú jazykovedu) v Budapešti 18 – 19. septembra 2008.
- LANSTYÁK, István 2009a. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, r. 11, č. 1, s. 27 – 44.
- LANSTYÁK, István 2009b. Nyelvi probléma és iskola. In KOLLÁTH, Anna (ed.): *A muravidéki kétnyelvű oktatás két évszázada*. Maribor etc.: Zora, s. 226 – 252.

- LANSTYÁK, István – TANCER, Jozef 2009. Egy nyelvet megtanulni nem kötelesség, hanem jog. Interjú Mayer Judit pozsonyi lakossal. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT, József – SZABÓMIHÁLY, Gizella (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Dunaszerdahely: Gramma, s. 175 – 191.
- LANSTYÁK, István 2010a. Typy jazykových problémov v maďarskej jazykovej komunite. In KREKOVÍČOVÁ, Eva – UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária (eds.): *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej.* Békešská Čaba: Ústav etnológie SAV – Katedra slovanskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda.
- LANSTYÁK, István 2010b. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, r. 12, č. 3, s. 53 – 76.
- LANSTYÁK, István – Szabó Mihály, Gizella 2000/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 117 – 126.
- LANSTYÁK, István – RABEC, István 2008. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. In ZELLIGER, Erzsébet (ed.): *Nyelv, területiség, társadalom.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228., s. 309 – 325.
- MENYHÁRT, József 2002. Nyelvünk és törvénye. A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 34 – 56.
- MENYHÁRT, József 2004. A katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT, József (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 28 – 51.
- MILROY, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* Vol. 5, No. 4, s. 530 – 555.
- MISAD, Katalin 1998. A magyar nyelv használata a hivatalos érintkezésben. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a magyar—szlovák kétnyelvűségről.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 43 – 68.
- MISAD, Katalin 2009a. A magyar mint kisebbségi nyelv használatának gyakorlata a hivatalos érintkezésben. In MISAD, Katalin: *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, s. 71 – 91.
- MISAD, Katalin 2009b. A szaknyelvi regiszterek fejlesztésének szemantikai és pragmatikai összefüggései szlovákiai magyar viszonylatban. In MISAD, Katalin: *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum, s. 11 – 27.
- MURAOKA, Hidehiro 2009. A typology of problems in contact situations. In NEKVAPIL, Jiří – SHERMAN, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents.* Frankfurt (Main): Peter Lang, s. 151 – 166.
- NEKVAPIL, Jiří 2003. Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. In NEKVAPIL, Jiří – ČMERJKOVÁ, Světlá (eds.): *Languages and Language Communities in the Czech Republic. International Journal of the Sociology of Language*, No. 162, s. 63 – 83.
- NEKVAPIL, Jiří 2004. Language Biographies and Management Summaries. *Language Management in Contact Situations III. Report on the Research Project.* No. 104., Graduate School of Social Sciences and Humanities, Chiba University, Japan, s. 9 – 33.
- NEKVAPIL, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*, 20, s. 92 – 104.
- NEKVAPIL, Jiří 2009. The integrative potential of Language Management Theory. In NEKVAPIL, Jiří – SHERMAN, Tamah (eds.): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents.* Frankfurt (Main): Peter Lang, s. 1 – 11.

- NEKVAPIL, Jiří – NEKULA, Marek 2008. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In LIDDICOAT, Anthony J. – BALDAUF, Richard B. Jr. (eds.): *Language Planning and Policy. Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, s. 268 – 287.
- PRESINSZKY, Károly 2005. „De lassan elsajátítottam a magyar nyelvet és mindent, ami velem volt kapcsolódva...” Egy szlovák–magyar kétnyelvű beszélő írásbeli nyelvhasználata. In LANSTYÁK, István – MENYHÁRT József (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 96 – 119.
- SZABÓMIHÁLY, Gizella 2002. A kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati alkalmazása és a szlovák hivatalos (jogi-közigazgatási) szövegek magyarra fordításának kérdései. In LANSTYÁK, István – SIMON, Szabolcs (eds.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, s. 169 – 200.
- TRUDGILL, Peter 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.

Preklad István Lanstyák, Eleonóra Sándor

Mystérium skrývania sa, alebo dodatky k volebným výsledkom Strany maďarskej koalície a strany Most-Híd

316.653
32.019.5
324:342.53(437.6)“2010“
329(=511.141)(437.6)

Kľúčové slová: prieskum verejnej mienky, ignorovanie pluralizmu, špirála mlčania

Úvod

Z hodín dejepisu zo školských čias, z historických románov, filmov je nám známe, že aj bývalí vládcovia boli neobyčajne zvedaví na to, aké majú šance na priaznivý výsledok ohľadom nejakej dôležitej udalosti. V snahe, aby to zistili, obklopili sa – dnešným výrazom – odborníkmi: okrem iného šamanmi, kňazmi, jasnovidcami, ktorých sem-tam aj skrátili o hlavu. Samozrejme, títo vládcovia si boli vedomí, že existuje akási všeobecná nálada (ktorá nebola totožná s dnešnou verejnou mienkou). Na vypátranie tejto nálady sa niekedy stalo, že sa panovníci v prestrojení zamiešali do davu (hoci rozšírenejšou metódou bolo, že medzi ľudí vyslali vyzvedačov), a to aj vtedy, keď ich štatút a moc nezáviseli od vôle ľudu.

V moderných spoločnostiach, kde vládnuce politickú elitu volí ľud v demokratických parlamentných voľbách, sa politické subjekty snažia pomocou moderných prostriedkov zistiť, aké šance majú v boji o moc. Všeobecne známou metódou zisťovania je prieskum verejnej mienky.

Verejná mienka je produktom modernej spoločnosti. Samotný pojem sa dostal do slovníka spoločenských vied v druhej polovici 19. storočia. Do dnešného dňa prebieha diskusia o tom, či verejnú mienku ako takú máme hodnotiť ako kladný alebo záporný jav, dokonca nie sú uzavreté diskusie ani o samotnej existencii verejnej mienky. Tie posledné vzplanuli vďaka štúdiu významného francúzskeho sociológa Pierra Bourdieua s názvom Verejná mienka neexistuje, ktorá vyšla v roku 1973. Bourdieu zastával stanovisko, podľa ktorého nejestvuje v objektívnej forme existujúca autonómna verejná mienka, existujú len prieskumy verejnej mienky, a tie vytvárajú fenomén, ktorý nazývame verejnou mienkou. Podľa jeho odporcov nie je verejná mienka produktom prieskumov, ale objektívne existujúcim javom, ktorý je možné vedeckými metódami a prostriedkami merať, a prieskum verejnej mienky je práve jeden z týchto prostriedkov. V tomto príspevku sa nechcem venovať tejto diskusii, spomenula som ju a len veľmi

stručne načrtla dva protichodné názory preto, lebo ony sa nevzťahujú len na verejnú mienku, ale pochopiteľne aj na prieskum verejnej mienky, a v značnej miere ovplyvňujú aj postoje voči prieskumu verejnej mienky ako činnosti. Vlastne tu korenia v súčasnosti existujúce záporné názory o prieskumoch verejnej mienky, siahajúce od nedôvery až po zakorenenú vieru, že výskumná práca tohto druhu je živnou pôdou rôznych manipulácií. Často sa to prenáša aj na výskumníkov verejnej mienky a preto mnohí – predovšetkým politici, ktorí nie sú spokojní so svojimi výsledkami, niektorí novinári, ale stáva sa, že aj kolegovia z iných oblastí spoločenských vied – sú voči nim nedôverčiví, dokonca ich obviňujú z korupcie, z toho, že za peniaze sú schopní manipulovať priebeh prieskumu verejnej mienky a najmä jeho výsledky.

Nechcem na tomto mieste diskutovať ani o týchto názoroch. Nielen preto, lebo podobne ako v iných odboroch, aj v tejto profesii môžu pôsobiť diletanti a podvodníci (kto im dá poverenie, lepších si ani nezaslúži), ale hlavne preto, lebo nie je vždy potrebné a nie vždy sa oplatí s istými postojmi polemizovať. V prvej časti môjho príspevku sa budem radšej venovať nasledujúcim otázkam: 1. prečo je možné považovať prieskum verejnej mienky za vedeckú metódu? 2. komu je určený a na čo slúži prieskum verejnej mienky? 3. do akej miery je možné považovať výsledky prieskumu verejnej mienky za „veštbu“?

V druhej časti príspevku analyzujem výsledky prieskumov verejnej mienky, ktoré sa vykonali pred slovenskými parlamentnými voľbami v roku 2010, najmä v súvislosti volebných preferencií Strany maďarskej koalície (SMK) a Most-Híd. Boli odhady správne? A na koniec, v tretej časti načrtnem niekoľko možných dôvodov na vysvetlenie rozdielov medzi volebnými preferenciami a volebnými výsledkami SMK a Most-Híd.

1. Prieskum verejnej mienky na vedeckých základoch

Nie je všetko zlato, čo sa blyští, a nie je všetko prieskumom verejnej mienky, čo sa tak nazýva. Aspoň nie vedeckým prieskumom verejnej mienky. V niektorých prípadoch už aj použitie názvu prieskum verejnej mienky je zavádzajúce. Napríklad nie je prieskumom verejnej mienky, ak sa pred Billou budeme, vybavení vzákom dotazníkov, vypytovať od zákazníkov, kedy sa podľa nich rozpadne nová vláda, ktorá sa práve dnes ujala funkcie. Otázky akéhokoľvek typu, uverejnené v denníkoch a v iných periodikách, či v ich online verziách pod názvom „prieskum verejnej mienky“ tiež nie sú prieskumami verejnej mienky. Nie preto, lebo kladú zlé otázky, nie preto, lebo neoslovia dostatočný počet ľudí (hoci obe chyby sa môžu vyskytnúť), ale preto, lebo sa pýtajú tých, ktorí nakupujú práve v ten deň, prípadne svoj názor vyjadrí iba ten, kto na to práve má náladu. Čiže odpovede na otázky sú náhodilé. Správne pomenovanie tejto formy získavania informácií je „anketa“.

Prvý vedecký prieskum verejnej mienky vykonal George Gallup v roku 1936, v Spojených štátoch amerických. Pred prezidentskými voľbami vypracoval metódu založenú na náhodnom výbere. Pomocou tejto metódy dokázal vybrať spomedzi všetkých voličov takú skupinu, pozostávajúcu z 3000 opýtaných, ktorá svojim zložením podľa určitých vopred stanovených parametrov odzrkadľovala týmto parametrom zodpovedajúce zloženie celej populácie voličov.

Vytvoril teda reprezentatívnu vzorku, a vďaka nej sa výsledky prieskumu verejnej mienky zhodovali s výsledkami volieb. V tom istom čase, na tom istom mieste rozoslal časopis Literary Digest 10 miliónov dotazníkov. Respondenti vrátili skoro 2

a pol milióna vyplnených dotazníkov, čiže podstatne viac, ako v prípade Gallupa, ale predsa bol odhad Literary Digest nesprávny: predpovedal pravý opak. Dôvodom bol nesprávny výber vzorky.

Odvtedy je jedným zo základných atribútov vedeckého prieskumu verejnej mienky správny výber vzorky.

Ďalším dôležitým hľadiskom je, že prieskum verejnej mienky – ako istý druh aplikovaného spoločenskovedného výskumu – nikdy neposkytne výsledky so stopercentnou platnosťou. Jednoducho preto, lebo podstata spoločenských javov to neumožňuje. Prieskumy verejnej mienky sa zvyčajne vyhotovujú s 95 percentnou spoľahlivosťou. Ale to ešte nie je všetko. Ak napríklad 19 percent respondentov odpovie, že by volili stranu XY, tak neklameme, ak povieme, že spoľahlivosť tejto odpovede je 95 percentná, ale musíme vedieť aj to, že tento 19-percentný údaj nie je celkom presný. To, že nakoľko je presný, a v akom intervale platí, udáva hodnota tzv. prípustnej chyby, ktorú je potrebné vypočítať ešte pred výberom vzorky. Ak napríklad hodnota prípustnej chyby je 1,3 %, tak môžeme povedať, že stranu XY by volilo 19 % +/- 1,3 %, čiže tzv. interval spoľahlivosti (konfidenčný interval) sa pohybuje medzi 17,7 % a 20,3 %. Pokiaľ pomer voličov strany XY vo voľbách sa nachádza v tomto intervale (napríklad 18,8 %), tak bol odhad správny.

Vedecký prieskum má aj ďalšie charakteristiky, ale tie sú menej dôležité pre pochopenie druhej časti príspevku, a tak sa tu nimi nezaobieram. Teraz si v krátkosti povedzme, komu sú určené prieskumy verejnej mienky, na čo slúžia a čo môžu odhaliť. Tieto tri otázky úzko spolu súvisia.

Z poverenia Fórum inštitútu pre výskum menším robím prieskumy verejnej mienky od roku 2001. Spočítala som, že počas tohto obdobia sme uskutočnili 13 prieskumov. Vďaka tomu mám bohaté skúsenosti, aj pokiaľ ide o odpovede na vyššie uvedené otázky. Sústreďím sa len na podstatu. Odpoveď na otázky, komu sú určené a na čo slúžia prieskumy verejnej mienky, zásadne závisí od toho, komu kladieme tieto otázky (samozrejme tieto neodznjú ako súčasť prieskumu, skôr ide o súkromné rozhovory, alebo reakcie z médií, avšak v žiadnom prípade ich nemožno považovať za reprezentatívne názory). Ľudia, ktorí sa nezaobierajú spoločenskými vedami alebo politikou, obvykle hovoria, že prieskum verejnej mienky je určený politikom, lebo predovšetkým oni chcú vedieť, aký vzťah k nim majú voliči. Ale tieto prieskumy sú užitočné aj pre tých, ktorí nie sú síce politikmi z „povolania“, no na istej úrovni ich politika zaujíma, a chcú byť informovaní ohľadom šancí politických strán. Avšak od nikoho som ešte nepočula, že prieskum verejnej mienky je vo všeobecnosti určený všetkým voličom, a medzi nimi konkrétne aj osobe, ktorá sa práve nad touto otázkou zamýšľa. Z toho je možné usúdiť, že si myslí, že ho výsledky prieskumov neovplyvňujú pri volebnom rozhodovaní. Aký je názor novinárov? Podľa nich prieskum verejnej mienky je určený každému: politikom, publiku médií, ale aj novinárom, čiže aj „výrobcom“ mediálneho obsahu. Pre politikov slúži ako zrkadlo, pre obecnstvo je zdrojom informácií, pre médiá zase materiálom na spracovanie a uverejnenie. Názory politikov sú najzaujímavejšie: vo všeobecnosti pohľadujú prieskumami verejnej mienky. Kľúčovým slovom ich stanovísk je nespoľahlivosť: prieskumy nie sú spoľahlivé, ich stranu nikto nedokáže spoľahlivo merať, ich osobné skúsenosti získané priamo z okruhu voličov sú oveľa spoľahlivejšie, pred uverejnením svojho stanoviska o výsledkoch daného prieskumu najprv musia zistiť, kto ten prieskum robil atď. Najviac odmietavým názorom za posledné štyri roky bolo jednoznačné vyhlásenie, že prieskumy sú ako ženské spodné prádlo.¹ Ale musela som sa zamyslieť aj

nad výrokom istého politika, keď tesne pred voľbami povedal, že on a jeho strana vôbec nepotrebujú prieskum verejnej mienky. Ten je určený jedine voličom, aby vedeli, koho majú voliť (dodnes celkom nerozumiem, čo tým chcel povedať).

Ako výskumníčka si myslím, že prieskum verejnej mienky je určený predovšetkým tomu, kto si ho objedná. V opačnom prípade by prečo platil za niečo, čo nepotrebuje? A nie je tajomstvom, že vo volebnom období sú najčastejšími objednávateľmi politické strany. Majú pravdu, lebo dobrý prieskum verejnej mienky môže byť neobyčajne užitočný. Jeho osoh spočíva v tom, že

1. pomôže spoznať voličov;
2. pomôže zmapovať pomery politických síl v určitom období;
3. poskytne oporné body k plánovaniu a vedeniu volebnej kampane;
4. ukazuje aktuálnu náladu obyvateľstva v čase prieskumu;
5. má kontrolnú funkciu: objednávateľ si môže porovnať svoju predstavu o voličoch s mozaikou, ktorá sa rysuje na základe odpovedí voličov.

Teda z dobrého prieskumu verejnej mienky môžu politici veľa čerpať, ale iba vtedy, ak výsledkom rozumejú. Zdá sa ale, že nie vždy rozumejú, čo potvrdzujú aj názory iných kolegov – výskumníkov. V podstate to ani nevádi, veď od politika neočakávame, aby bol odborníkom na prieskum verejnej mienky (leďaže by to bolo jeho pôvodným remeslom). V tomto smere sú odborníkmi výskumníci, a oni všetko radi vysvetlia. Problémy začínajú tým, že existujú politici, ktorí si myslia, že sa vo všetkom vyznajú, a nepotrebujú pomoc či radu. Prvú chybu spravia, keď namiesto dôkladného preštudovania údajov, ktoré slúžia na spoznanie voličov (pokiaľ sú takéto uvedené v prieskume), sledujú magické percentá volebných preferencií. Zaujímajú ich iba to, koľkí by volili ich stranu. Avšak práve platnosť týchto údajov je najviac „chvíľková“, veď volebné preferencie sa v závislosti od diania v spoločnosti môžu rýchlo meniť, môžu kolísať. Ale údaje smerujúce k poznaniu voličov odzrkadľujú také hlbšie štruktúry, ktoré sa menia ťažšie a ich platnosť je trvalejšia. Preto je možné stavať na ne viac ako na volebné preferencie.

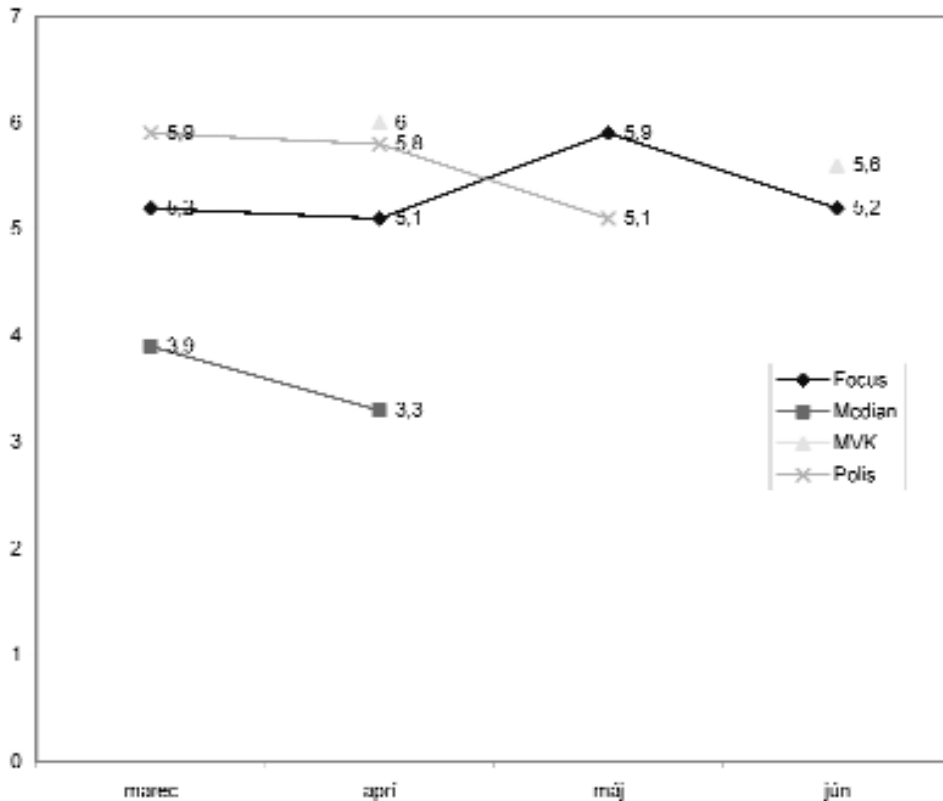
Z uvedených skutočností vyplýva, že tretia otázka – nakoľko je možné považovať prieskumy verejnej mienky za predpovede – je zlou otázkou, ak od volebných preferencií očakávame jednoznačnú predpoveď výsledkov volieb, čiže to, presne koľko percent jednotlivé strany dosiahnú vo voľbách. Môže sa to občas podariť (ako napríklad Gallupovi v spomínanom prieskume verejnej mienky, no nie je to typické, lebo prieskum verejnej mienky nie je veštenie. Nedokáže veštiť nie preto, lebo jeho metóda na spoznávanie spoločnosti je nedokonalá, ale preto, lebo podstata spoločenského diania to nedovoľuje, hlavne nie mesiace vopred (výskumník, ktorý tvrdí opak, nestojí na vysokej profesionálnej úrovni). Údaj, podľa ktorého by stranu XY volilo v januári 37 percent voličov, teda vypovedá iba o tomto fakte a o ničom inom. Ak máme takéto údaje aj z nasledovných mesiacov, už vieme o čosi viac, lebo vidíme, ako sa menia volebné preferencie v danom období. Toto nás však stále neopravňuje, aby sme vyvodili jednoznačné závery ohľadne volebného výsledku strany XY. Ak teda prieskum verejnej mienky obmedzíme na volebné preferencie, tak jednoznačne môžeme vyhlásiť, že vypovedá o súčasnosti, nie o budúcnosti (ale mať spoľahlivé údaje o súčasnosti nie je málo!). Pokiaľ však v prieskume položíme aj otázky ohľadom vyššie spomínaných hlbších štruktúr voličského správania, (napríklad hodnotové orientácie, vzťahy sympatie, medziskupinové vzťahy atď.), tak z nich môžeme vyvodiť určité ponaučenia, ktoré môžu v značnej miere pomôcť pri vysvetlení volebných preferencií a volebných výsledkov.

Kto chápe tieto skutočnosti, asi chápe aj to, prečo nemá rád výskumník nasledovnú otázku: ako je to možné, že keď istá strana mala také či onaké volebné preferencie, vo voľbách dostala viac/menej hlasov? Nuž tak, že volebné preferencie a samotný volebný akt sú dve rozdielne veci. Volebné preferencie znamenajú odhad hlasovania voliča v konkrétnom hypotetickom okamihu, pričom ide o odvolateľné a zmeniteľné hlasovanie. Volebný akt je konkrétny, reálny, neodvolateľný čin s konečným výsledkom. Spomenuté súvislosti však nevylučujú snahy výskumníkov verejnej mienky poskytovať čím presnejšie odhady, veď údaje o volebných preferenciách populácie môžu poskytnúť len oni. Bez nich by sa politické strany, médiá a všetci tvorcovia verejnej mienky – a aj samotná verejná mienka – mohli opierať len o svoje predtuchy a osobné, nie reprezentatívne skúsenosti.

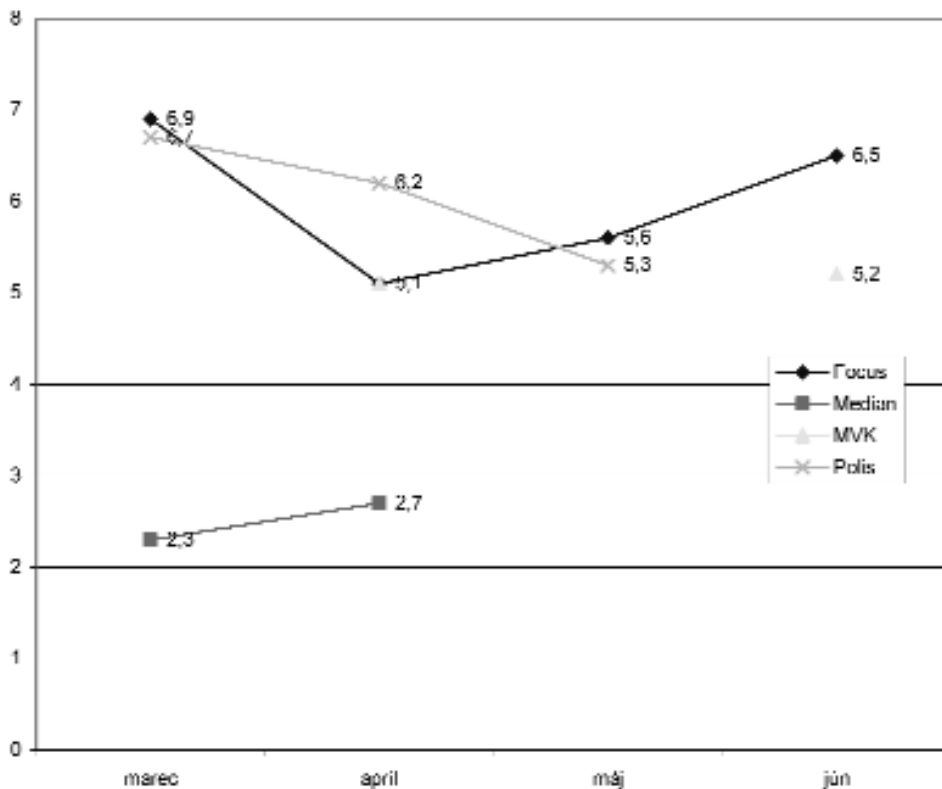
2. Volebné preferencie a volebné výsledky v roku 2010

Na základe doteraz poskytnutých informácií porovnajme predvolebné odhady s výsledkami volieb. Najprv si pozrieme volebné preferencie namerané štyrmi agentúrami – Focus, Median, MVK a Polis – v období od marca do júna 2010. 1. graf znázorňuje volebné preferencie SMK, 2. graf volebné preferencie strany Most-Híd.

Graf č. 1. Volebné preferencie Strany maďarskej koalície (zdroj: http://spravy.pravda.sk/politicke-prieskumy-agentur-focus-median-a-mvk-fl7-/sk-volby.asp?c=A100421_160242_sk-volby_p126%)

Graf č. 2. Volebné preferencie strany Most-Híd (zdroj: http://spravy.pravda.sk/politicke-prieskumy-agentur-focus-median-a-mvk-fl7-/sk-volby.asp?c=A100421_160242_sk-volby_p12)

Štyrmi agentúrami odhadované volebné preferencie SMK sa pohybovali medzi 3,3 % a 6 %, preferencie strany Most-Híd medzi 2,3 % a 6,9 %. Júnové údaje poskytli len Focus a MVK, údaje MVK pochádzajú zo dňa volieb. Číže MVK v deň volieb namerala 5,6 % pre SMK, a 5,2 % pre Most-Híd.

Ak si pozrieme celok skúmaného obdobia, volebné preferencie SMK podľa troch agentúr ukazovali klesajúcu tendenciu (Polis, Median, MVK). Oproti tomu odhady Focusu hovorili o stabilite, okrem mesiaca máj, keď prudko stúpol pomer voličov SMK. V júni sa opäť vrátil na pôvodnú, 5,2-percentnú úroveň.

V prípade strany Most-Híd agentúra Median oproti ostatným trom agentúram vykázala nižšie, ale stúpajúce volebné preferencie. Od týchto boli podstatne vyššie preferencie namerané agentúrou Polis, ale tieto postupne klesali. Podľa odhadov MVK sa strana cez celé obdobie nachádzala blízko prahu zvoliteľnosti. Focus, podobne agentúra Polis, najprv namerala vyššie hodnoty, potom v apríli nastal veľký pokles, ale následne volebné preferencie strany Most-Híd ukazovali nepretržite stúpajúcu tendenciu.

Porovnajúc trendy volebných preferencií oboch strán sú dobre viditeľné dve opačné tendencie – klesanie v prípade SMK a stúpanie v prípade Most-Híd.

Ako som spomínala, z mesiaca jún disponujeme len s údajmi MVK a Focusu, ale len agentúra Focus zverejnila hodnotu prípustnej chyby (1,5 %). Preto volebné výsledky viem porovnať len s posledným odhadom Focusu. Teda: SMK v parlamentných

voľbách získala 4,33 % hlasov. Odhad Focusu bol 5,2 %, ale počítajúc s prípustnou chybou toto zodpovedá intervalu spoľahlivosti 3,7 % – 6,7 %. Stranu Most-Híd zvolilo 8,1 percent z tých, ktorí pristúpili k urnám. Odhad Focusu bol 6,5 %, čo znamená interval spoľahlivosti 5 % – 8 %. Číže odhady Focusu ohľadne SMK môžeme považovať za korektné, a v prípade Most-Híd sa tiež pohybovali na hranici reality.

Fórum inštitút pre výskum menšín v tomto volebnom období uskutočnil jeden prieskum verejnej mienky, konkrétne v marci 2010. Podľa zmeraných volebných preferencií, keby sa parlamentné voľby uskutočnili v marci, SMK by dostala 5,1 % a Most-Híd 2,8 % hlasov. Keďže prípustná chyba bola 1,3 %, pomer hlasov SMK by sa pohyboval v rozmedzí 3,8 % – 6,4 % a pomer hlasov Most-Híd medzi 1,5 % – 4,1 %. Ak by teda parlamentné voľby boli v marci, a obe strany by dosiahli taký výsledok, aký v júni, tak by aj odhad Fórumu ohľadne SMK bol správny. Avšak odhad v súvislosti so stranou Most-Híd by neobstál. Musíme ale k tomu dodať, že vo volebných preferenciách strany Most-Híd, nameranými Fórum inštitútom, nie sú obsiahnuté hlasy slovenských voličov. Ani ich nemôže obsahovať, lebo prieskum bol zameraný len na maďarskú populáciu južného Slovenska.

Pozrime si ďalšie porovnanie. V 1. tabuľke porovnávam volebné výsledky strán, ktoré sa dostali do parlamentu, s júnovými volebnými preferenciami. V 3. stĺpci tabuľky sa nachádza na prvom mieste preferencia meraná agentúrou, ktorá stála najbližšie k volebnému výsledku danej strany. Okrem toho všade uvediem výsledky Focusu, lebo ich údaje sa dajú presnejšie interpretovať, keďže poznáme prípustnú chybu. Číže nachádzajú sa v tabuľke aj vtedy, ak ich hodnoty nie sú najbližšie k volebným výsledkom, ako napríklad v prípade SDKÚ, Smer a SNS. V prípade strany Most-Híd a SMK som uviedla všetky tri údaje, ktoré boli k dispozícii, veď čitateľa pravdepodobne zaujímajú najviac práve tieto dve strany. V 4. stĺpci tabuľky môžeme vidieť rozdiel medzi volebným výsledkom a poslednou volebnou preferenciou. V 5. stĺpci je uvedený rozdiel medzi volebným výsledkom a júnovou preferenciou, ktorú namerala agentúra Focus.

1. tabuľka. Porovnanie volebných výsledkov a volebných preferencií (zdroj: <http://volby.sme.sk/c/5306992/ako-dopadli-volby-a-co-ukazovali-prieskumy.html>)

Strana	Volebný výsledok strany(%)	Júnové preferencie, ktoré boli najbližšie k volebným výsledkom (%)	Rozdiel (%)	Rozdiel Focus (%)
KDH	8,5	9,2 (Focus)	+0,7	+0,7
Most-Híd	8,1	7,1 (Polis) 6,5 (Focus) 5,2 (MVK)	-1 -1,6 -2,9	-1,6
SaS	12,1	12,4 (Focus)	+0,3	+0,3
SDKÚ	15,4	15,9 (Polis) 12,1 (Focus)	+0,5 -3,3	-3,3
Smer	34,8	32,3 (MVK) 29,5 (Focus)	-2,5 -5,3	-5,3
SNS	5,1	6,2 (MVK) 7,7 (Focus)	+1,1 +2,6	+2,6
SMK	4,3	5 (Polis) 5,2 (Focus) 5,6 (MVK)	+0,7 +0,9 +1,3	+0,9

Najmenšie rozdiely sa ukázali u SaS a KDH. Čo sa týka intervalu spoľahlivosti, odhady Focusu v prípade KDH, SaS a SMK sú správne, a aj v prípade strany Most-Híd sa pohybujú na hranici (ako som to už vyššie spomínala). Avšak v prípade SDKÚ, SNS, a hlavne Smeru sa nachádzajú mimo intervalu spoľahlivosti. Keďže hodnotu prípustnej chyby pri meraní ostatných agentúr nepoznáme, môžeme dodať len toľko, že odhady Polisu sú presnejšie, ako odhady MVK. A čo sa týka SMK a strany Most-Híd, SMK všetky agentúry precenili, a stranu Most-Híd všetky podcenili. Podobnú tendenciu si môžeme všimnúť aj u SNS (precenená) a u Smeru (podcenená). Tí, ktorí sledovali televízne volebné štúdiá v deň parlamentných volieb, si určite pamätajú, že po porovnaní výsledkov exit pollu (prieskum verejnej mienky v deň volieb) agentúry MVK s konečnými volebnými výsledkami, sa moderátor opýtal riaditeľa agentúry, ako si vysvetľuje tento rozdiel. On sa odvolával na skrytých voličov. Naozaj existuje niečo také? Čo je to, presnejšie: kto je to? Alebo sú to len odpútačacie manévry, aby výskumníci verejnej mienky nemuseli uznať svoj omyl? Je pre výsledky SMK a Most-Híd vysvetlením ten istý fenomén?

3. Špirála mlčania

Odborná literatúra považuje za skrytých (latentných) tých voličov, ktorí počas prieskumu verejnej mienky z nejakého dôvodu nepriznajú, koho by volili. Ale vo volebnej miestnosti, keď za plentou stoja sami, sa odvážia prejavíť svoju voľbu. Dôvodom tohto ukrývania sa je domnienka, že sú so svojim názorom osamotení, boja sa, že sa v prípade verejného prihlásenia sa k svojej preferencii spoločensky izolujú. Tento proces opisuje teória nazývaná špirála mlčania (NOELLE-NEUMANN 1993), ako i teória ignorancie pluralizmu (FISCHER 2001). Špirála mlčania znamená, že čím sa zdá byť väčšia nejaká skupina podľa prieskumov verejnej mienky, tým viac sa stiahne skupina, ktorá sa zdá byť menšia. Dôsledkom toho sa v nasledujúcom prieskume väčšia skupina zdá byť ešte väčšia, menšia sa zdá byť ešte menšia, a reálne pomery síl vyjdú najavo len v hlasovacích miestnostiach. Táto teória zároveň dokazuje, že prieskumy verejnej mienky aj konštruujú verejnú mienku, hoci podľa autorky teórie, Elisabeth Noelle-Neumannovej nesú prvoradú „zodpovednosť“ médiá. Podľa nej práve médiá vytvárajú obraz, na základe ktorého ľudia predpokladajú, ktorá skupina je vo väčšine. Následne (aj) v súlade s týmto predpokladom vyjadria svoj názor počas prieskumu vyššie uvedeným spôsobom. Napokon aj výsledky prieskumu sa dostanú na verejnosť prostredníctvom médií.

Teória ignorancie pluralizmu hovorí o tom, že ľudia môžu rozdielnym spôsobom vnímať svoju situáciu, pokiaľ ide o ich (politický) názor. Napríklad existujú dve strany, obe majú svojich sympatizantov. Ktorý tábor je väčší, vysvitne až z volebných výsledkov, ale už aj pred voľbami majú oba tábory názory, pocity o tom, či sú v menšine alebo väčšine. Sú možné štyri situácie. Prvá je reálna percepcia, čo znamená, že obidva tábory vnímajú svoju situáciu správne, čiže väčšina si myslí že je vo väčšine, a menšina, že je v menšine. Zrkadlovou percepciou nazývame tú situáciu, keď obe skupiny, čiže aj väčšina, aj menšina si myslí že je vo väčšine. O obrátenej percepcii hovoríme vtedy, keď si väčšina myslí, že je v menšine, a menšina, že je vo väčšine. Poslednou možnosťou je paralelné podcenenie, keď sa oba tábory domnievajú, že sú v menšine.

Je možné, že sa skrývali aj maďarskí voliči? Jedným z možných znamení, ktoré poukazujú na tento jav – prirodzene okrem volebných výsledkov – je vysoký podiel neistých odpovedí (nie len „neviem“, „neviem odpovedať“, ale všetky tie odpovede, ktoré svojím obsahom naznačujú neistotu). Nie je totiž obvyklé, aby ľudia v prieskume verejnej mienky masovo naschvál klamali. Oveľa viac sa stáva, že ak nechcú „vyjsť s farbou“, tak si nasadia masku neistoty.

Po preštudovaní výsledkov dvoch posledných prieskumov verejnej mienky Fórum inštitútu (august 2009 na vzorke 800, a marec 2010 na vzorke 1022 respondentov) môžeme povedať, že neistota prejavujúca sa vo volebných preferenciách sa znížila, veď v auguste 2009 odpovedalo 22 percent respondentov, že nevie, koho by volilo, a v marci 2010 už len sotva 10 percent (2. tabuľka).

2. tabuľka. Volebné preferencie SMK a Most-Híd na základe prieskumu Fórum (%) (zdroj: Mészáros 2009, s. 40.)

	august 2009*	marec 2010
SMK	49,4	50,7
Most-Híd	23,2	28,1
Nevie	22,1	9,4

Avšak v iných otázkach, týkajúcich sa vyslovene týchto dvoch strán, bol podiel neistých respondentov vysoký. Napríklad v auguste 2009 na otázku, ktorá strana najviac vyhovuje ich očakávaniam, 40 % označilo SMK, 20 % Most-Híd, a 40 % odpovedalo, že ani jedna z nich. Na otázku, prečo by dali hlas nimi zvolenej strane, 23 % odpovedalo „neviem“ (MÉSZÁROS 2009, s. 41.). Tento prieskum verejnej mienky nebol vyhotovený vo volebnom období, ale dva mesiace po založení strany Most-Híd, čiže môžeme predpokladať, že túto nadmernú neistotu zapríčinila nová situácia. A z toho môžeme usúdiť aj to, že tu ešte nejde o skrývanie sa, o vnímanie väčšinového alebo menšinového voličského štatútu. Neistota však nevymizla ani do marca 2010, práve naopak, naďalej pretrvávala. Vidíme na to dva príklady v 3. a v 4. tabuľke. Tieto údaje prezrádzajú aj to, že z respondentov ani zďaleka toľkí neodmietli stranu Most-Híd, ako sme to mohli predpokladať na základe 51-percentnej preferencie SMK a 28-percentnej preferencie Most-Híd.

3. tabuľka. Považujete za dobré rozhodnutie, že niektorí politici vystúpili z SMK? (%)

Áno	25
Nie	43
Nevie	32

4. tabuľka. Je Vám sympatická strana Most-Híd? (%)

Áno, natoľko, že by som ju aj volil(a)	30
Sympatická, ale nevolil(a) by som ju	18
Nie je sympatická	27
Neviem	25

Čiže vo volebných výsledkoch oboch strán mohlo zohrať úlohu predchádzajúce skrývanie sa voličov. A v ich pozadí môžeme objaviť mechanizmus ignorancie pluralizmu a špirály mlčania. Čiže istá časť voličov – celkom presne istá časť voličov

strany Most-Híd, veď keby sa neukrývali oni, tak by sa výsledky volieb dozaista vyvíjali opačne – pociťovala, že so svojou skutočnou preferenciou strany je v menšine, a preto s ňou nechcela verejne vyjsť. Veru áno, lenže okrem Medianu podľa predpovede ostatných agentúr mali obe strany šancu dostať sa do parlamentu, veď pre SMK namerali 5 – 6 percent, pre Most-Híd 5 – 6,9 percent. Nebol medzi nimi taký veľký rozdiel, z ktorého by voliči jednoznačne mohli usúdiť, že Most-Híd je na tom horšie, že tvorí menšinu. Z analýzy tendencie skúmaného obdobia vyplýva, že bol na tom dokonca lepšie, ako SMK. Samozrejme voliči (tí, ktorí sledovali tieto údaje)² sa cez médiá nestretli s trendom vývoja preferencií, ale s práve aktuálnymi preferenciami, a na ich základe – aspoň do konca mája, keď boli zverejnené marcové výsledky Fórumu – sa im mohlo zdať, že súperenie týchto dvoch strán je vyrovnané. Tak prečo si mnohí sympatizanti strany Most-Híd mysleli, že sú v menšine? Podľa môjho názoru tu svoju úlohu zohrala súčinnosť viacerých faktorov.

Čo sa týka volebných výsledkov SMK a Most-Híd, nebol prekvapením fakt, že sa strana Most-Híd dostala do parlamentu, ale fakt, že SMK sa nedostala. Toto prekvapilo aj výskumníkov verejnej mienky, napriek tomu, že ako som to opísala, na základe volebných preferencií bolo možné rátať aj s touto alternatívou. Ihneď po voľbách sa začali špekulácie, čo bolo príčinou neúspechu SMK. Boli takí, ktorí obviňovali maďarských zradcov, ale väčšina ľudí pripísala výsledok kampani. Boli takí, ktorí obviňovali kampaň SMK, iní kampaň Most-Híd, lebo pretromfli (podľa ich názoru v posledných dvoch týždňoch) kampaň SMK.³

O kampaniach obidvoch strán, o ich obsahových, vizuálnych a komunikačných aspektoch by bolo možné napísať ďalšiu štúdiu – o oboch kampaniach osve, ale najmä o interakcii týchto dvoch kampaní. Teraz sa však budem zaoberať kampaňou len do tej miery – a to kampaňou SMK, veď výsledky sa vyvinuli v neprospech SMK –, koľko bude potrebné k načrtnutiu možných dôvodov skrývania sa voličov strany Most-Híd.

Prvým faktorom, ktorý je potrebné vziať do úvahy je nasledovný: SMK napriek tomu, že mala k dispozícii dostatočné množstvo informácií, viedla kampaň, ako by nepoznala Maďarov žijúcich na Slovensku, čiže komunitu vlastných potenciálnych voličov. Akoby zabudla na to, že Maďari žijúci na Slovensku z pohľadu systému národných a politických hodnôt tvoria heterogénnu populáciu, nehovoriac už o typoch, ktoré vzniknú prepletením týchto dvoch druhov hodnôt. Je celkom isté, že kampaň nebola založená na týchto poznatkoch. Z čoho presne vychádzala SMK, to naisto môže vedieť len jej volebný štáb, ale pozorujúc ich kampaň vidím nasledovné tri možnosti:

1. kampaň bola založená na tom, že Maďari žijúci na Slovensku tvoria homogénnu populáciu, čiže prakticky sú všetci rovnakí, v súvislosti s politikou majú rovnaké očakávania, a tieto očakávania vie prijať a splniť jedine SMK;

2. SMK zakladala na tom, že Maďari žijúci na Slovensku netvorí homogénnu populáciu, ale stačí osloviť iba ich časť – SMK to iste myslela tak, že táto časť tvorí väčšinu Maďarov na Slovensku;

3. prípadne vychádzala z toho, že Maďari žijúci na Slovensku sú mnohorakí, ale predsa všetci sú Maďari, preto strana chcela osloviť všetkých Maďarov, a myslela si, že sa to podarí nezávisle od toho, že nie všetci Maďari sú rovnakí.

To, že SMK počas kampane nebrala do úvahy heterogenitu Maďarov, a v rámci toho názor väčšiny, potvrdzujú aj nasledujúce údaje.

Na otázku, čo najviac trápi opýtaných ohľadne blízkej budúcnosti, sme dostali výsledky uvedené v 5. tabuľke. Z 29 okruhov problémov (tu uvádzam len prvých

dvadsaťdva) ich trápila najviac sociálna, zdravotná a hospodárska situácia, postavenie menšiny nasledovalo len po týchto.

5. *tabuľka.* Čo Vás najviac trápí ohľadne blízkej budúcnosti?

1. Nezamestnanosť	39 %
2. Situácia v zdravotnej, sociálnej starostlivosti	37 %
3. Chudoba	28 %
4. Situácia v hospodárstve	19 %
5. Verejná bezpečnosť, kriminalita, bezpečnosť obyvateľstva	16 %
6. Situácia mladých ľudí	16 %
7. Životná úroveň	15 %
8. Situácia Maďarov žijúcich na Slovensku	13 %
9. Deti maďarských rodičov chodia do slovenskej školy	11 %
10. Zníženie počtu Maďarov žijúcich na Slovensku	10 %
11. Situácia absolventov škôl	10 %
12. Situácia Rómov	9 %
13. Slovensko-maďarské spolužitie	9 %
14. Situácia starých ľudí	7 %
15. Asimilácia	7 %
16. Právne istoty	6 %
17. Poľnohospodárstvo	5 %
18. Osídlenie maďarských dedín Slovákmi	5 %
19. Ochrana životného prostredia	4 %
20. Bytová situácia	4 %
21. Stav cestných komunikácií na južnom Slovensku	3 %
22. Celková nálada spoločnosti	3 %

V inej otázke sme boli zvedaví na to, nakoľko sú respondenti spokojní s vymenovanými 19 oblasťami (6. tabuľka).

6. *tabuľka.* Nakoľko ste spokojný s nasledovnými oblasťami?

Skôr nespokojný 1. So súčasťou vládou	Čiastočne spokojný 1. S tým, ako politici z Maďarska zaobchádzajú so slovensko-maďarskými vzťahmi	Skôr spokojný 1. So svojou prácou
2. S politikmi všeobecne	2. So slovensko-maďarskými vzťahmi na Slovensku	2. So svojim zdravotným stavom
3. S hospodárskou situáciou krajiny	3. S SMK	3. S medziľudskými vzťahmi vo svojom bydlisku
4. So vzťahom Slovenska a Maďarska	4. S politikmi strany Most-Hlid	4. So spozitím Slovákov a Maďarov vo svojom bydlisku
5. So životnou úrovňou ľudí	5. So svojim príjmom	5. So svojou bytovou situáciou
	6. S vývojom svojho bydliska v posledných štyroch rokoch	6. So svojím rodinným životom
	7. So svojimi životnými vyhliadkami	
	8. So svojou životnou úrovňou	

Na otázku, ktoré problémy bude musieť riešiť budúca vláda ako prvé, 72 percent respondentov uviedlo nezamestnanosť, 28 percent situáciu hospodárstva a zdravotníctva a 25 percent nápravu situácie Maďarov žijúcich na Slovensku.

V 7. tabuľke vidíme názory ohľadne zasahovania politikov z Maďarska do diania na Slovensku, z augusta 2009.

7. *tabuľka.* Do akej miery považujete za správne, aby Maďarsko zasahovalo do problematiky Maďarov žijúcich na Slovensku?

Neschvaľujem, aby zasahovalo	31
Môže komentovať dianie	45
Môže aktívne zasahovať do vecí, ktoré sú spojené s Maďarmi žijúcimi na Slovensku	24

V marci 2010 súhlasilo 79 percent respondentov s tým, že je dôležité, aby menšinová maďarská politika mala dobrý vzťah s politikmi z Maďarska. Zároveň 55 percent odpovedalo, že súhlasí s tým, že udržanie kontaktov s materským národom a s maďarskými politikmi je prijateľné len do tej miery, kým neuráža Slovákov a slovenských politikov. 45 % s tým nesúhlasilo.

Nakoniec v 8. tabuľke sú uvedené odpovede na otázku, akú koalíčnú vládu by vítali respondenti najviac.

8. *tabuľka*. Z vymenovaných koalíčných vlád by ste sa ktorej tešili najviac?

SDKÚ, KDĽ, HZDS, SMK	38
SDKÚ, KDĽ, HZDS, Most	27
Smer, HZDS, SNS	1,6
SDKU, Smer	3
Smer, KDĽ, SMK	20
Smer, Most, HZDS	6,8
Smer, HZDS, SMK	3,4

Z viacerých postojov SMK bolo možné usúdiť, že nevychádza z toho, čo väčšina Maďarov žijúcich na Slovensku považuje za najdôležitejšie, ale z toho, čo sama chcela (čo však nevedela efektívne „predať“). V dôsledku toho mnohým voličom sa zdalo, že ich názor nie je pre SMK dôležitý, stále viac a viac ich to odďaľovalo od strany, a mohli si myslieť, že so svojím názorom sú v menšine. Veď SMK až do samého konca kampane (v závere kampane propagovaním pomeru 62 : 28 ešte viac; o tomto ešte bude reč) im viacerými spôsobmi vsugerovala práve tento pocit.

Súčasne pôsobil aj druhý faktor. Kampaň SMK sa nezačala pred voľbami, ale po vystúpení Bugárovcov z SMK, a po založení strany Most-Híd. Najdôležitejším odkazom tejto kampane pre voličov bolo najprv to, že existujú dobrí a zlí maďarskí politici (ak je možné ich vôbec považovať za Maďarov). Neskôr už aj to, že existujú dobrí a zlí maďarskí voliči, a z nich tí prví sú rozumní a zodpovední ľudia. A toto je už ozaj vážny dôvod na skrývanie sa. Veď mnohí sa nielen mohli domnievať, že patria k názorovej menšine, ba navyše boli oznámkovaní ako zlí Maďari a hlúpi, nezodpovední ľudia. Kto má rád, ak ho takto označia, a kto prijme takéto označenie verejne? Skrytí voliči mali dobrý dôvod, aby takéto nálepkovanie neprijali.

A nakoniec tretí faktor. V čase vyššie uvedených procesov na konci mája, čiže skoro dva mesiace po uskutočnení prieskumu, boli zverejnené volebné preferencie podľa Fórumu, ktoré sa vzťahovali na marec. V nich SMK s 51 percentami vysoko viedla oproti 28 percentám strany Most-Híd. V materiáloch pre médiá bolo zdôraznené, a aj v správach to takto figurovalo, že sú to marcové výsledky. Avšak tesne pred voľbami uzrel svetlo sveta⁴ inzerát SMK, ktorý vyzdvihol pomer 62 : 28 medzi SMK a Most-Híd, zahmlievajúc, že nejde o preferencie všetkých respondentov. Dôležitý fakt, že údaj pochádza z marca, úplne opomenuli. V dôsledku toho sa istá časť sympatizantov strany Most-Híd mohla ešte viac považovať za menšinu, a teda ešte viac sa mohol posilniť mechanizmus špirály mlčania, z ktorej ich „vyslobodilo“ súkromie hlasovacej kabíny.

V súvislosti s účinkami prieskumu verejnej mienky je ďalším dôležitým javom „bandvagon efekt“ – efekt príviesného voza –, ktorý objavil jeden z veľkých majstrov sociológie, Paul F. Lazarsfeld, keď v roku 1940 skúmal voličské správanie v amerických prezidentských voľbách. Vo svojej knihe s názvom *The People's Choice* v roku 1944 napísal, že voliči podporujú radšej tú stranu, ktorá má väčšiu šancu na víťazstvo. Myslím si, že vo volebných výsledkoch SMK a Most-Híd tento jav nezohral žiadnu úlohu, práve kvôli spomínaným vyváženým šanciam. Ak by voliči brali do úvahy len pomer 62 : 28, tak v súlade s teóriou bandvagon by museli ešte viac podporovať SMK.

Táto úvaha vznikla mesiac po voľbách, čiže 12. júla 2010. V uplynulých týždňoch som sa stretla s takými názormi, mediálnymi vyhláseniami politikov a politológov, že politici SMK precenili volebné šance strany, nepretržite hovorili o 10 percentách,

a týmto si spôsobili skazu. Mnohí, ktorí pôvodne chceli voliť SMK, v domnení, že sa strana aj bez ich hlasov dostane do parlamentu, volili radšej stranu Most-Híd. Nech dostane šancu aj ona.

Ako výskumníčka si myslím, že sa mohol odohrať aj takýto scenár, ale nie v miere ovplyvňujúcej volebné výsledky týchto dvoch strán. Z teórie prieskumov verejnej mienky je známy aj jav, keď voličov mobilizuje skutočnosť, že ich strana „prehráva“, a to takým spôsobom, že volia aj tí, ktorí pôvodne nechceli. Len preto, aby ich strana dostala väčšiu podporu. Kľúčovým slovom je: VLASTNÁ strana! Čiže nikto nepôjde voliť len preto, aby podporoval inú stranu oproti vlastnej, hlavne keď táto protistrana je predstavená vo farbách, akými prezentovala SMK stranu Most-Híd. To by jednoducho protirečilo zdravému rozumu. A ak sa to predsa stane, tak to znamená, že danú stranu nepovažujú za protistranu, ale s ňou sympatizujú. Viem si predstaviť, že sa tak stalo aj v prípade strany Most-Híd, no to opäť posilňuje domnienku, že strana bola sympatická viacerým ľuďom,⁵ než by sa dalo vyvodiť z volebných preferencií. Čiže oni opäť len rozširovali rady skrytých voličov.

Poznámky

- 1 „Neverím prieskumom, podľa mňa sú také, ako ženské nohavičky: raz také, inokedy onaké.“ Vyhlásenie Dušana Čaploviča bývalého podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny. *Új Szó*, 8. novembra 2008, 61. roč. č. 259. s.1.
- 2 Podľa údajov z marca 2010, 27 percent Maďarov žijúcich na Slovensku sa zaujíma o politiku, 35 percent sa aj zaujíma, aj nezaujíma a 38 percent sa nezaujíma. Otázky súvisiace s Maďarmi žijúcimi na Slovensku zaujímajú oveľa viacerých: 61 percent sa o ne zaujíma, 25 percent niekedy áno, niekedy nie, 11 percent sa zaujíma menej, 3 percentá vôbec táto problematika nezaujíma. Na otázku, do akej miery sledujú volebnú kampaň, sme dostali nasledovné odpovede: 12,3 % priebežne, 14,2 % len kampaň jemu sympatickej strany, 39 % nesledovalo kampaň, ale nevedelo sa od nej oslobodiť, lebo „nás natofko obklopuje, že nie je možné sa jej vyhnúť“, 28 % sa nezaujíma o kampaň, 5 % ignorovalo kampaň.
- 3 Napríklad: <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/az-arviz-elmosta-a-magyarkartyat>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju-1>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/velemenyek-a-valaszta sokrol>; <http://uj szo.com/napilap/kozelet/2010/06/14/villaminterju-0>
- 4 *Új Szó*, r. 63, č. 28, 5. júna 2010.
- 5 Okrem sympatie jeden údaj o vnímaní dôveryhodnosti strán: v marci 2010 SMK považovalo za spoľahlivú 55 percent respondentov, stranu Most-Híd 46 percent.

Literatúra

- ANGELUSZ, Róbert 2000. *A láthatóság görbe tükrei*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- BOURDIEU, Pierre 1987. A közvélemény nem létezik. In Bourdieu, P.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlődése*. Budapest : Gondolat.
- FISCHER, György 2001. *Hihetünk-e a közvélemény kutatásoknak?* Budapest: Bagolyvár Kiadó.
- KUNCIK, Michael 1995. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum.
- LAMPL, Zsuzsanna 2007. A stabil magyar választópolgár portréja. In Lampl, Z: *Magyarnak lenni*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2007.
- MÉSZÁROS, Magdolna 2009. A szlovákiai magyarok politikai orientációja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009, č. 4, s. 33 – 49.
- MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ, Zuzana 2006. Lazarsfeld dvoch svetadielov. *Antropos*, 2006, č. 1. s. 53 – 57.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth 1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press.

„Rozlúčka s latinčinou“. Zmena jazyka verejnej správy v Košiciach okolo roku 1840

811.124`244:35(437.6)`1840
81`244:811.124
35:81`244

Kľúčové slová: Košice, 19. storočie, jazyk verejnej správy a obyvateľov mesta, prechod z latinčiny na maďarský jazyk

Začiatkom 19. storočia bola vo viacerých krajinách západnej Európy všeobecne prijímaná zásada národnostnej politiky „jedna krajina – jeden národ.“ Túto zásadu, ako špecifickú zmes jazykovej koncepcie nemeckého romantizmu a francúzskej myšlienky štátotvorného národa (Deák 2000, s. 30), nasledovali v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 19. storočia aj národy a národnosti habsburskej monarchie. V reformnom období sa v Uhorsku najsilnejšie presadzovala v koncepcii národa maďarských liberálov.

Pri výskume národov habsburskej monarchie sa dnes stále viac dostáva do popredia otázka obrazu národa, teda výskum etník z aspektu národných stereotypov. Tento výskum, ktorý sa sčasti dotýka sociálnej psychológie, sa s čoraz presnejšími štatistickými a inými meracími metódami snaží dokladovať špecifiká národného vedomia jednotlivcov a skupinového vedomia v širšom slova zmysle na základe výskumu súdobej tlače, teda na základe výskumu verejnej mienky. „Vytváranie obrazu národov tesne súvisí s vývojom národa, so vznikom národných, resp. národnoštátnych ideológií, s rozvojom modernej národnej identity, s objavením snáh o štátny národ.“ (Sokcsevits 2006, s. 4). Príznačným momentom stereotypu, vytvárania zovšeobecňujúceho obrazu je, že nevyhnutne, bez zváženia orientuje. Zároveň sa však ľahko môže stať a aj sa stala spoločenským programom (Miskolczy – Vári 2006, s. 10). Pri vytváraní sebaobrazu, sebadefinovania sa jednotlivé národy snažili vedecky podložiť svoje právo na existenciu, cieľom sa stalo potvrdenie si seba samých. Tento jav vidíme u všetkých národností strednej a východnej Európy, teda aj medzi národnosťami habsburskej monarchie. Najväčší hlásatelia vedeckého sebaopodstatňovania, literáti, sa už koncom 18. storočia zamerali na velebenie vlastného národa. Maďarskí básnici a spisovatelia, keď charakterizovali susediace národy, ale aj vtedy, keď rozoberali dejiny a pôvod vlastného národa, vytvárali (stereotypný) obraz, či obrazy daných národov. Slovenskí, chorvátski a čiastočne aj iní slovanskí myslitelia, keď bola reč o Maďaroch a maďarstve, zasa videli a zobrazovali šľachtu utláčajúcu a vykorisťujúcu

ich národy, ich ľud (Fried 2006, s. 16). Tieto idey sa samozrejme nešírili v rovnakej miere medzi jednotlivými národnosťami Uhorského kráľovstva. Keď aj sčasti prijme-
me tieto prehnané, zjednodušujúce, často aj neuvážené názory, musíme mať na pamäti, že v prvej polovici 19. storočia národnosti nepredstavovali nielenže politickú, ale často ani jazykovú jednotu. Úplnejší obraz tejto problematiky dostaneme až po preskúmaní dobových prameňov. Nemáme na mysli len literárne a kultúrne dedičstvo, ale aj dobovú úradnú a súkromnú korešpondenciu, a čo je z nášho hľadiska ešte dôležitejšie, treba skúmať aj dokumenty miest, ktoré boli bydliskom časti spoločnosti a zároveň aj centrami kultúry. Mestské spoločenstvá sú typickým príkladom spolunažívania príslušníkov viacerých etník, preto aj mestský spisový materiál neslúži len na poznanie fungovania mesta, jeho právnych a ekonomických vzťahov, ale aj na poznávanie národnostnej i jazykovej pestrosti tohto multikultúrneho prostredia, k poznaniu reality pokojného spolunažívania národností.

Dôležité momenty procesu vytvárania národných stereotypov v prostredí jednotlivých národností významne ovplyvnilo zosilnenie národno-jazykových hnutí na prelome 18. a 19. storočia. Predstavitelia chorvátskeho národnobuditeľského hnutia boli v 19. storočí v uhorskom parlamente zatlačení do úzadia. Maďarskí poslanci sa totiž báli prieniku ilýrskych myšlienok, pričom zápasy o maďarský národný jazyk v prvých desaťročiach 19. storočia poslúžili ako vzor aj Chorvátom. Chorvátska inteligencia sa aj vtedy delila na dve skupiny: jedna hlásala protihabsburské vystúpenie a predstavovala budúcnosť Chorvátska v rámci spoločného štátneho útvaru podľa stredovekých tradícií, druhá si vytýčila za cieľ úplné odtrhnutie. Avšak obraz Chorvátov o Maďaroch a druhá spomínaná predstava o Chorvátsku sa preformovali až neskôr, v období bojov o dualizmus (Sokcsevits 2006, s. 21 – 22), resp. vtedy sa začali radikalizovať: v maďarskej nadvláde začali vidieť prekážku nezávislosti. Medzi maďarskou elitou reformného obdobia sa popri obave z ilýrizmu ešte nebezpečnejšie javili panslavistické myšlienky a nárast hnutí, ktoré ich ďalej šíрили. Spomedzi južnoslovanských menších najsilnejšími reprezentantami panslavistického hnutia boli Srbi, aj keď medzi Srbmi, žijúcimi v habsburskej monarchii a medzi tými, ktorí žili za jej hranicami, boli výrazné kultúrne rozdiely. Kým v rámci monarchie bolo možné sledovať nemecký vplyv na srbskú kultúru, srbské pomery charakterizuje aj fakt, že dvaja srbskí bojovníci za slobodu, Juraj Kara a Miloš Obrenovič, boli negramotní. Prvé srbské noviny *Srbske novine* začali vychádzať v roku 1834. Vtedy neveľká skupina srbských spisovateľov sa snažila priblížiť západnú vzdelanosť k málopočetnej srbskej čitateľskej obci (Rätz 2000, s. 80).

Charakteristickým znakom českého národného hnutia bola skutočnosť, že vzniklo pomerne skoro a medzi prvými nadobudlo masový charakter (Hroch 1989, s. 87). České zeme boli centrom politického panslavizmu, a jeho predstavitelia (Pavol Jozef Šafárik, František Palacký, Ján Kollár) sa snažili predložiť vedecké argumenty, ktoré napomáhali činnosti politických agitátorov, ba aj títo vzdelanci sa aktívne zúčastňovali na politickom živote (Rätz 2000, s. 106). Z nich dvaja boli slovenského pôvodu – Kollár a Šafárik, avšak usilovali sa o prijatie češtiny ako úradného a literárneho jazyka aj pre Slovákov. Nesúhlasili s predstavami Štúra a Hodžu, s kodifikovaním spisovného jazyka na stredoslovenskom základe. Jazykové spory a protimaďarská revolta dosiahli vrchol v 40-tych rokoch 19. storočia, keď vrcholili aj snahy o uzákonenie maďarského úradného jazyka. Centrami slovenských jazykových snáh boli cirkevné, najmä evanjelické školy. Károly Zay, generálny inšpektor evan-

jelickej cirkvi a škôl výrazne vystúpil proti slovenským snahám. Na jeho zásah zakázali v roku 1841 na školách činnosť slovenských literárnych spolkov (Rátz 2000, s. 119; Kiss 2005, s. 25).¹

Na rakúskom a nemeckom jazykovom území, vidiac jazykové rozpory rôznych národov, riešenie problémov mnohojazyčnej krajiny videli v zmene jazykovej politiky. Vrcholní politici ríše jazykové spory Maďarov a Slovanov nepovažovali za vážny problém. Barón Kübeck, predseda dvornej komory, v roku 1843 tieto jazykové úsilia pomenoval priamo „zápasom barbarstva a násilia“. Podľa neho ani jeden z týchto jazykov nebol vhodný na to, aby sa stal nástrojom vyspelej civilizácie (Szekfű 1926, s. 554).

V 19. storočí sa v západnej Európe stal princíp národného štátu všeobecne prijímaným faktorom štátu a politiky; do 19. storočia si jednotlivé národy už aj stihli vytvoriť svoje národné štáty s fungujúcou administratívou a štruktúrou politických a kultúrnych inštitúcií (Fried 2006, s. 18). Naproti tomu v habsburskej monarchii ani jedna národnosť (etnikum) nemala postačujúcu prevahu (Deák 2000, s. 7 – 8), takže sa nemohol vytvoriť základný predpoklad pre vznik národného štátu. Pred revolučným hnutím rokov 1848 – 1849 sa národné hnutia usilovali o rozšírenie jazykových práv v znamení myšlienok moderného nacionalizmu. V jazykových zápasoch jednotlivých etník sa vyskytovali určité odlišnosti,² jednotne však vystupovali v otázke rozšírenia jazykových práv, pretože v podmienkach centrifugálnych spoločenských síl a vzhľadom na politiku monarchie sa práve jazyková otázka zdala tou najlepšou zjednocujúcou silou. V Uhorsku bola stavovská národná politika bezprostredne spätá s otázkou národného jazyka, takto sa mohla spojiť politika s kultúrou. Maďarské vzdelávacie programy osvieteného obdobia považovali za dôležité rozvíjať nielen národnú literatúru, ale ustanoviť aj maďarský štátny jazyk. Preto nemčinu, ktorá sa stala úradným jazykom vďaka nariadeniu Jozefa II., chceli nahradiť nie latinčinou, ale maďarčinou. Začlenili sa tým do ideovo-politického prúdu národnej obrody (Veliky 1999, s. 13 – 14). V čase maďarských jazykových snáh na úseku zákonodarstva, verejnej správy a právnej praxe bola naďalej záväzná zo stredoveku pretrvávajúca latinčina. V zákonodarnom zbore sa otázka maďarského jazyka presadzovala od r. 1790 – vtedy sa prvýkrát dolná tabuľa rozhodla, že svoje rokovania bude viesť v maďarskom jazyku, a maďarčina bude zároveň zavedená ako vyučovací jazyk na gymnáziách a na vysokých školách.³ Napokon sa zákonné používanie maďarčiny definitívne zaviedlo až od roku 1844. Na zasadnutiach snemu sa maďarčina mohla používať len v dolnej tabuli, poslanci svoje písomné návrhy, korešpondenciu a iné písomnosti viedli naďalej v latinčine.

Na zasadnutiach maďarského snemu sa v reformnom období pri viacerých príležitostiach vynorila otázka používania maďarského jazyka, ktorá bola častým predmetom diskusií. Národná myšlienka, a v rámci nej otázka riešenia oficiálneho jazyka, sa stávala čím ďalej tým významnejším politickým faktorom. V reformnom období sa otázka používania jazyka objavila aj v spoločenskej politike centrálnej vlády, habsburská administrácia ju dokonca využila na ovplyvňovanie národných snažení. Ani silné a cieľavedomé centralizačné snahy ríše však nezabránili používaniu materinského jazyka miestneho obyvateľstva na nižších úrovniach náboženského života, verejnej správy a súdnictva (Deák 2000, s. 191). Vo väčších útvaroch verejnej správy a v mestách používanie jazyka v oficiálnom styku určovalo zvykové právo, aktuálna mestská rada a v neposlednom rade obyvatelia mesta. V reform-

nom období sa aj na zasadnutiach stavovského snemu často objavila otázka miest, a najmä otázka slobodných kráľovských miest. Ich zástupcovia sa neraz sťažovali na klesajúci hospodársky potenciál a vplyv slobodných kráľovských miest. Zástupcovia šľachty práve pre túto príčinu žiadali prehodnotiť hlasovacie práva miest. Tento spor vyvrcholil na zasadnutí snemu v rokoch 1825 – 1827. Pokles hospodárskej a kultúrnej úlohy kráľovských miest videli jednak v prílišnom vplyve kráľovskej moci, jednak v tom, že v porovnaní s mestami v západných krajinách, mešťania a ostatné obyvateľstvo domácich miest sa z hľadiska národnostného zloženia odlišovalo od národnostných pomerov celej krajiny. V Uhorsku totiž mimo miest prevažovalo sedliactvo a príslušníci šľachty. Niekoľko župných poslancov sa vyslovilo, že obyvatelia kráľovských miest by sa „nikdy, či len veľmi ťažkosimul hlásili k maďarskej národnosti“ (podrobnejšie pozri Czoch 1998a, s. 1179 – 1193). Práve preto župná elita uprednostňovala mestá z okresov okolia Tisy. Košický poslanec neprehovoril na sneme v rokoch 1825 – 1827, aj keď sa zdá, že na začiatku 19. storočia Maďari nemali väčšinu v štruktúre mestského obyvateľstva a tak aj v prípade Košičanov bola aktuálna otázka vzťahu Maďarov a ostatných národností (Czoch 1998b, s. 72). Béla Wick vo svojej monografii Košíc podčiarkol, že pôvodní obyvatelia mesta používali vo vzájomnom styku maďarčinu, nemčinu aj slovenčinu, ale niektorí hovorili aj po francúzsky a po anglicky (Wick 1941, s. 178). Elek Fényes vo svojej štatistickej práci z roku 1837 uvádza, že Košičania sú „z hľadiska jazyka Maďari, Nemci a Tóti (Slováci), pričom Nemcov sa zdá byť viac ako Maďarov.“ (Podľa Czoch 1998b, s. 72) Imre Henszlmann, významný archeológ a historik umenia, ktorý pochádzal z Košíc, tiež poukázal na prevahu nemeckého mešťianstva, ktorého „príslušníci menej pestujú maďarského ducha, ten sa začína ujímať len u detí“ (Henszlmann 1846, s. 19). V opise mesta, ktorý vyšiel v časopise *Magyarföld és Népei* v roku 1846 ten istý autor pridáva, že „Maďarov tu, ako väčšinou všade, predstavuje stredná šľachta, avšak trvalý pobyt v meste majú z nich len málokto, pretože od bývania v Košiciach ich odrádza výlučný triedny postoj vysokej šľachty“ (tamže). V dodatkoch k jeho štúdiu redaktori považovali za dôležité doplniť, že „medzi všetkými vrstvami košického obyvateľstva je možné nájsť veľký počet Maďarov, a ešte aj príslušníci iných národností rozumejú a hovoria po maďarsky; pomaďarčovanie novej generácie predstavuje určitú nádej na premenu v tomto smere.“ (c. d. s. 20). Ondrej Halaga, slovenský medievalista, historik, ktorý usporadúval písomnosti mestského archívu z reformného obdobia, hovorí o absolútnej prevahe Slovákov v národnostnom zložení Košíc. Odvoláva sa pritom na práce Eleka Fényesa a Johanna Platha; podľa neho obyvateľstva hovoriaceho len slovensky v 60-tych rokoch 19. storočia bolo 8473 (Plath, J.: Kaschauer Kronik. Kassa, 1860, s. 45 – 47, podľa: Halaga 1982, s. 17.), a k tomu pridáva, že tí, čo v Košiciach vedeli po latinsky, vedeli aj po slovensky (Halaga 1982, s. 17). Fényes v roku 1851 na základe krajinského sčítania ľudu poskytol aj presnejšie údaje: v Košiciach žilo 4738 Slovákov, 2904 Maďarov, 2592 Nemcov, 729 Izraelitov, 100 Cigánov, 2838 cudzincov z krajiny aj spoza hraníc (podľa Czoch 1998b, s. 72).⁴ Súpisy obyvateľstva od konca 18. storočia do polovice 30-tych rokov 19. storočia ukazovali skromnejší nárast. Prvý údaj pochádza z jozefínskeho sčítania v roku 1787, ktoré zaznamenalo 7905 obyvateľov, a prvý zachovaný mestský súpis obyvateľov z roku 1788 dokladá 7537 obyvateľov (Czoch 2009, s. 70). Nárast počtu obyvateľov sa urýchljuje v 30-tych rokoch, a najväčší nárast možno zaznamenať v 50-tych a 60-tych rokoch. Súpisy medzi rokmi 1836 a 1838 zaznamenali 10 300 oby-

vateľov, potom v roku 1839 narástol počet na 11 000, v roku 1844 to bolo už takmer 13 000, nakoniec pri poslednom sčítaní v roku 1847 počet obyvateľov mesta bol viac ako 14 000 (pozri Czoch 2008, s. 44; Kiss 2005, s. 21).

Správne územie mesta pozostávalo zo štyroch častí: vnútorné mesto a k nemu patriace nové mesto; dolný, horný a stredný Hušták (predmestie). Všeobecná tendencia daného obdobia bola, že kým počet obyvateľov vnútorného mesta narastal len veľmi nepatrne, obyvateľstvo Huštáku v dôsledku dosídľovania rástlo veľmi výrazne (Wiedermannová 1984, s. 149 – 150). Kým v Košiciach sa z Huštáku zachovali listiny ako samostatný archívny fond len z roku 1843, v Prešove viedli mestskú knihu horného Huštáku v rokoch 1665 – 1828. Zápisnice prešovského Huštáku sú spoľahlivým prameňom, podľa ktorého sa dá sledovať nárast obyvateľstva predmestia, zamestnanie obyvateľstva, voľba mestského predstavenstva, ba od roku 1750 obsahuje mestská kniha aj hospodársko-finančné záznamy. Na prešovskom hornom Huštáku žili majetnejší ľudia ako na dolnom Huštáku⁵. V hornom žilo viac ľudí so samostatným domom a s vlastnou pôdou. Zachované mestské knihy, keďže sa často menili ich zapisovatelia, sú písané vo viacerých slovenských nárečiach, resp. jazykových varietach, aj vo viacerých pravopisných normách (Wiedermannová 1984, s. 150 – 151). V administrácii košického Huštáku už od skorého novoveku zastupovali vedenie mesta dozorcovia – huštácki richtári. Richtárov volila mestská rada, najčastejšie pochádzali spomedzi obyvateľov Huštáku. Košickí huštácki richtári boli zväčša Slováci, často aj negramotní.⁶ Hušták bol územne aj administratívne súčasťou mestskej administratívy, väčšinu obyvateľov týchto predmestí tvorili Slováci, takže v poslednej štvrtine 18. storočia sa slovenčina objavuje v písomnostiach mestskej rady, obyčajne ako jazyk príloh k úradným spisom. Listiny určené vedeniu mesta však až do roku 1841 boli naďalej písané po latincky.

Zmena úradného jazyka, jeho zjednotenie v reformnom období bolo považované za dôležité pre jazykové rozdiely v krajine. Z rovnakého dôvodu sa po stáročia používala latinčina. Tú sa usilovali nahradiť maďarčinou, ktorá mala tak isto slúžiť ako spoločný jazyk. Jazykom košickej mestskej administratívy bola však ešte v prvej polovici 19. storočia z veľkej časti latinčina. Zápisnice zasadnutí mestskej rady sa písali po latincky do roku 1841. Aj maďarsky písané úradné listy regestovali po latincky. Krátky obsah spisu pridali na obal spisu, čo uľahčovalo registráciu aj ďalšie narábanie so spismi. Vyskytlo sa však už aj predtým, že mestské úrady medzi sebou korešpondovali po maďarsky. Volená obec v roku 1839 v súvislosti s voľbami zástupcu do krajinského snemu odporúčala mestskej rade, aby kvôli lepšej spolupráci a dosiahnutiu spoločných záujmov, vyslala do krajinského snemu poslancov so spoločnými inštrukciami spolu s ostatnými slobodnými kráľovskými mestami.⁷

Znalosť latinčiny okrem toho, že bola znakom stavovského statusu, po stáročia bola aj vstupenkou do štátnej správy a do politiky (Pál 2005, s. 4). V Košiciach mešťanom, ktorí nevedeli po latincky, úradníci, vyslaní poverenci mesta dôležitejšie spisy, ako napríklad účty⁸ a testamenty,⁹ prečítali v ich vlastnom jazyku. To si vyžadovalo jazykové znalosti úradníkov, ktorí v týchto veciach konali. Spisy najčastejšie koncipoval podnotár kráľovského mesta Košice, alebo pisár. Často to mohol byť aj niektorý jazyka znály člen mestskej rady (senátor), ak o to požiadal poručiteľ alebo vystavovateľ účtenky. Na účtenkách nefigurujú svedkovia, avšak pri testamentoch dvaja svedkovia dosvedčili, že spis prečítali aj v materinskom jazyku poručiteľa.¹⁰ O týchto úkonoch sa napísali hlásenia v latinčine, takže často len z priezvísk

účastníkov konania môžeme usudzovať na ich materinský jazyk. Košičania, ktorí boli príslušníkmi rôznych národností, účty, zmluvy o prenájme, o daní do zálohy koncipovali, samozrejme, vo svojom materinskom jazyku (akže boli gramotní). Tieto pôvodné dokumenty boli neraz pripojené k mestskému spisu, takže z nich sa už dá poznať, či materinský jazyk občana, ktorého sa vec týkala, bola nemčina, maďarčina alebo slovenčina. V roku 1829 napríklad istý György Takács dal do zálohy vinohrad za 300 rýnskych forintov. Latinskú listinu považoval za dôležité prepísať vlastnou rukou do maďarčiny.¹¹ Takže aj ten, kto nevedel po latinsky, si mohol v maďarčine prečítať a teda si byť istý, že príslušný, presne označený vinohrad dáva do zálohu za sumu vyjadrenú číslom i slovom.

Obyvatelia Huštáku často používali slovenčinu, ako to vyplýva aj z rôznych listín, ktoré boli tu spísané. Avšak zápisnice z volieb vedenia mestskej časti, ktoré sa zachovali iba od roku 1843, boli písané po maďarsky.¹² Úradné používanie *slovenčiny*¹³ okolo roku 1830 nebolo veľmi časté, hoci o Košiciach môžeme povedať, že bolo mestom viacerých národností a vierovyznaní. Korešpondencia s mestom bola po slovensky písaná len výnimočne. V staršom období ani huštácke spisy neprehrádzajú, že túto časť mesta obývalo početné slovenské obyvateľstvo. Spomedzi zachovaných listín o prítomnosti slovenského obyvateľstva v 16. – 17. storočí svedčia len zápisy výpovedí svedkov na súde (Halaga 1957, s. 27). Podobná situácia bola aj v Bratislave, ktorá tiež bola už od stredoveku mnohonárodnostným mestom. Avšak register listín a listov z rokov 1564 – 1859, uložených v Archíve mesta Bratislavy, neobsahuje ani jeden dokument písaný po slovensky (Skladná 2005, s. 237). V Košiciach sa však tu i tam nájdú okolo roku 1830 listiny v slovenčine, ktoré mestu podávali občania; takýto je napríklad list Michaela Vasinszkeho, adresovaný mestskej rade, v ktorom píše vo veci domu svojej matky z Mogilan¹⁴ pri Krakove.¹⁵ Takéto listy sú však zriedkavé, a už vôbec nie sú medzi nimi hlásenia, spisy či listy z pera mestských úradníkov.

Podobná bola situácia aj v Miškovci, ktorý síce nebol slobodným kráľovským mestom, a v ktorom sa silná prevaha maďarského obyvateľstva zachovala aj v novoveku, ale etnické zmeny a „asimilácia v priebehu života dvoch generácií“ bolo charakteristickým javom už od polovice, resp. v druhej polovici 19. storočia, kým v 18. storočí miškovecké obyvateľstvo sa vyznačovalo „väčšmi spoložitím viacerých jazykov ako aj spleťou jazykov“ (Faragó 2000, s. 233). Pre Miškovec ako komorské poľnohospodárske mesto, a ešte viac pre okolité remeselnícke obce bolo charakteristické dosídľovanie Slovákov. Tí, čo prichádzali zo Spiša, boli pravdepodobne dvojjazyční (slovenčina a nemčina), čím sa odlišovali od domácich. V Miškovci v 18. storočí vznikla aj ulica s názvom *Tizenháromváros* („Ulica trinástich miest“), čo poukazuje na segregáciu prisťahovalcov z Horného Uhorska (Slováci, Nemci, Poliáci).¹⁶ Pôvodne maďarsky hovoriace obyvateľstvo sa vďaka početnému dosídlenému obyvateľstvu čoskoro stáva z hľadiska pracovných a iných vzťahov viacjazyčným, udržuje si však svoju maďarskú identitu. „Lepšia či horšia znalosť dvoch-troch kultúr, systému zvykov a jazykov evidentne oslabuje pôvodnú identitu a vytvára predpoklady pre možnú zmenu identity.“ (Faragó 2000, s. 237). „Pomaďarčovanie“ tých, čo prichádzali do Miškovca ako cudzí, sa začalo už začiatkom 19. storočia, kým v Košiciach a v Bratislave sa takýto proces u nemaďarského obyvateľstva začal až po jazykových nariadeniach zo 40-tych rokov 19. storočia.

Od čias osvietenstva boli vydané viaceré nariadenia ohľadne používania jazyka. Takéto bolo napríklad nariadenie Jozefa II. z roku 1784, ktoré vyvolalo veľký ohlas. Cisár nariadil, aby sa v štátnej správe namiesto latinčiny používala nemčina, a zároveň aby sa znalosť nemčiny stala podmienkou na získanie zamestnania v úradoch. V mestách nevíťali toto nariadenie s nadšením, najmä v tých oblastiach, kde malo prevahu maďarské obyvateľstvo. V slobodných kráľovských mestách s prevahou nemeckého obyvateľstva nariadenie o zmene jazyka nespôsobovalo problém. Po stiahnutí niektorých zákonov Jozefa II. jeho brat Leopold pripravil nariadenie o vyučovaní maďarčiny a zasadil sa aj za to, aby pozície v úradoch mohli dostať len tí, ktorí hovoria po maďarsky.¹⁷ František I. vo svojom dekréte z roku 1805 povolil podávanie podaní adresovaných kráľovi a dvornej kancelárii dvojjazyčne (latinsky a maďarsky).¹⁸ Tieto opatrenia sa spolu s možnosťou používania maďarského jazyka pri nižších súdoch uzákonili v roku 1830.¹⁹ V zákonných článkoch z reformného obdobia sa nachádza článok z roku 1836, ktorým sa povoľuje používanie maďarčiny pred Kráľovskou súdnou tabulou a pred Kráľovskou dvornou súdnou stolicou.²⁰ Zákonný článok 1840:6 nariaďuje územnej samospráve, aby podania najvyššej vrchnosti zostavovala jedine v maďarskom jazyku, a opačne, aby miestodržiteľská rada taktiež oslovovala všetky samosprávne orgány v krajine v maďarčine. Zákon vo štvrtom a v piatom paragrafe predpisuje, aby aj cirkevná vrchnosť so svetskou vrchnosťou korešpondovala v maďarčine, resp. aby dvorská komora na listy napísané po maďarsky odpovedala v maďarčine.²¹ Slovenská historiografia za negatívne dopady tohto zákona považuje, že v nasledujúcich troch rokoch sa aj cirkevné matriky začali písať po maďarsky (Franková 1999, s. 35). Zákon neurčoval *expressis verbis*, v akom jazyku majú úrady územnej správy evidovať došlé spisy, no v Košiciach od roku 1841 každý spis zo zasadnutia rady registrovali v maďarčine. Ako vnímali predstavitelia mesta túto zmenu úradného jazyka, pochopíme z listu na rozlúčku v poslednom zväzku zápisníc zo zasadnutia mestskej rady z roku 1840.²² Jeho text znie:

Vale, et requiesce paulum peramata lingua latina, incinerabilis manebis tui ad seram posteritatem memoria, laudem et gloriam tuam publica semper testabuntur protocolla archivaque tuis repleta documentis. – Non possumus igitur sed neque volumus tibi derogare dum nationalem matenam amodo amplectimur, tempus adest, ut erga hanc debitam gratitudinem testemur, tantis enim fuit noster unice erga te amor, ut tibi solum omnes dotes inesse, matenam linguam patriam vero in officiosis pertractationibus non tantum superfluum, sed vix usuabilem et applicabilem crediderimus. Evigilamus tandem ex lethargo, et dum eminentiam tuam, o potens ac praedominans adusque lingua latina! de praesenti quoque recognoscimus, una tamen dulcedinemque utilitatem, ac valorem maternae linguae nationalis intimius persentientes et nunc huic litantes exclamamus: Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo! Vale, iterum Vale.

Preklad latinského textu:

„Zbohom a trošku si odpočiň tak verne milovaný latinský jazyk. nezmazateľne zostaneš v myšliach budúcich generácií. O tvojom slávnom mene a na tvoju chválu vždy budú svedčiť zápisnice rady a spismi naplnené archívy. Preto nechceme a ani nie sme schopní ti škodiť, kým s láskou objímeme národný jazyk. Je tu čas, aby sme

dali svedectvo o našej povinnej vďačnosti. Taká bola totiž voči tebe výnimočná naša láska, že sme si mysleli, že len v Tebe je všetka danosť, kým náš materinský jazyk a jazyk našej domoviny je v úradných rokovaniach a v riešení vecí nie len zbytočný, ale menej použiteľný a prispôsobivý. Konečne sa preberme z letargie, pôsobivý a doteraz jediný panujúci latinský jazyk. Aj naďalej uznávame tvoju výnimočnosť, ale spolu s tým stále viac pociťujeme sladkosť, užitočnosť, hodnotu nášho národného materinského jazyka a teraz jemu sa oddajúc voláme: Dajte cisárovi, čo je cisárovo a Bohu čo je Božie! Zbohom a ešte raz zbohom!"²³

Tento, aj z hľadiska dejín vzdelanosti a mentality povšimnutiahodný text dojímavovo vyjadruje zviazanosť mešťanov so starým latinským jazykom. Ako vysvitá aj z textu podnotára, rada a občania si dovedy nemysleli, že by vedeli latinčinu nahradiť maďarčinou. Dokonca to považovali za celkom zbytočné, aj keď prípady používania maďarčiny sa vyskytovali v písomnostiach maďarských miest už v ranom novoveku: zápisnice zo zasadnutí mestskej rady, najmä v poľnohospodárskych mestečkách, boli často písané v maďarčine, podobne ako aj inštrukcie vydávané mestskou radou. Napr. v Miškovci mestskú knihu písali po maďarsky už od jej založenia v roku 1569, kým mešťania v Debrecíne viedli písomnosti v 16. storočí ešte po latinsky (Tóth 1990, s. 55).

Dlhšie prežívanie latinčiny v Košiciach možno vysvetliť tým, že prevažujúce nemecké mešťanstvo nepredpokladalo, že „len“ pred zopár desaťročiami zreformovaný, modernizovaný maďarský jazyk obstojí v takej vážnej úlohe, akú si vyžaduje úradná spisba. Medzi predstaviteľmi vlády Habsburgovcov sa iba v čase bachovského neoabsolutizmu vyskytovali názory, že len nemčina a taliančina sú súčasne na to, aby boli nástrojom civilizovaného a vzdelaného obyvateľstva (Deák 2000, s. 191 – 192). V skoršom období niet náznaku takejto jazykovej politiky, jazykové diferencie existovali oddávna, jazykové zápasy sa v Košiciach neobjavili.²⁴ V správe mnohojazyčného mesta používali v novoveku taký „mŕtvy“ jazyk, ktorý sa v tom čase zdal byť najprirodzenejšou voľbou, bol najvhodnejší na úradné účely. Okrem toho, v očiach mešťanov mal aj tradíciu, keďže v 16. – 17. storočí mestské knihy viedli po latinsky, a aj registry sa vyhotúvali v tomto jazyku. Boli však rozdiely medzi tzv. veľkými mestskými knihami a malými mestskými knihami. Malé mestské knihy (*Kleines Stadtbuch*), ktoré sa od 16. storočia nazývali „maculatorium“, viedli po nemecky (Halaga 1957, s. 63). Avšak v ranom novoveku nájdeme v nich aj veľa po maďarsky písaných poznámok. V 17. storočí maďarské poznámky prevažovali vo veľkých aj v malých mestských knihách. Vedenie mestských kníh a protokolov sa zmenilo na výlučne maďarské až po roku 1841. V reformnom období mesto korešpondovalo s habsburskou vládou a kanceláriou po latinsky. Aj úradná korešpondencia s palatínom Jozefom bola v latinčine.²⁵ Mestskí hodnostári si dopisovali s mestom v rôznych jazykoch, čo záviselo od ich jazykových znalostí. Mestský zememerač v roku 1831 písal po nemecky,²⁶ mestský kapitán (aj keď nie je jasné, či písal listy vlastnoručne)²⁷ a predstavitelia cirkvi písali po latinsky. Naproti tomu aristokracia (aj vyššia šľachta) korešpondovala s mestskou radou po maďarsky,²⁸ niekedy po nemecky.²⁹ Tým mestám (napr. Debrecín, Jäger), ktoré už v tom čase písali Košiciam po maďarsky, Košice po maďarsky aj odpovedali. Listy písané v latinčine po latinsky aj registrujú. Sú však aj prípady, keď na maďarsky písaný list odpovedajú po latinsky.³⁰ Často sa stávalo, že v rámci jedného spisu písali aj viacerými jazykmi. Tu sa dostával do popredia „slovenský“ jazyk. Takýto text bol

najčastejšie písané vo východoslovenskom nárečí s českými interferenciami (Kiss 2005, s. 26). Vidno to napríklad v písomnostiach, v ktorých huštácki mešťania vlastnoručne vystavili nájomné a kúpno-predajné zmluvy; takto sa objavujú „slovensky“ písané listy priložené k latinsky písaným žiadosťami.³¹ Aj ďalší prípad krásne ilustruje, obyvatelia koľkých národností, jazykov mohli byť dotknutí v rámci jednej veci: v roku 1835 v jednom pohrebnom spise kostolník píše po latinsky, zvonár po maďarsky. Predstavená košických uršulínok, ktoré pohreb finančne podporili, píše potvrdenie o tomto po nemecky; hrobárom, ktorí boli negramotní, je účet za ich prácu vystavený v latinčine.³²

Od roku 1841 sa teda jazyk korešpondencie a spisov začal meniť. Zmena však nebola okamžitá. Ako jazyk testamentov sa v niektorých prípadoch udržovala latinčina. Zaprotokolovanie, akže bol list písaný po latinsky, bolo dvojjazyčné.³³ Kapitán mesta v roku 1841 písal svoju správu mestskej rade už po maďarsky (nie po nemecky), a keďže je list v maďarčine, bol aj regest vyhotovený po maďarsky.³⁴ Ku kráľovskej vrchnosti sa v zmysle zákona bolo treba obracať v maďarčine. Napríklad hlavnému poverencovi mesto podalo správu o príjmoch vojenskej pokladnice v maďarčine.³⁵ Zápisnice z hospodárskych rokovaní v ranom novoveku sú písané v latinčine a v nemčine (Halaga 1957, s. 100 – 107); v skúmanom období – až do Bachovského obdobia – aj tieto sú vedené v maďarčine. Predstavitelia jednotlivých zamestnaní, v závislosti od druhu vykonávaného remesla, samozrejme svoje obchodné knihy, obchodné a daňové záznamy viedli vo svojom materinskom jazyku. Takže v rokoch 1830 – 1850 boli najčastejšie písané po nemecky.³⁶

Mnohojazyčnosť v riadení mestských záležitostí predstavovala vážny problém, čo je zrejme aj z citovaného latinského rozlúčkového listu. Mestskí pisári, notári, úradníci a rôzni hodnostári mesta museli oddávna ovládať koncipovanie písomností v latinčine. V niektorých hodnostiach mohli písať spisy výlučne v tomto jazyku. V spisoch niektorých predstaviteľov mestského úradu však niekedy nenájdeme, ba vo viacerých prípadoch vôbec nenájdeme latinské texty. Takýto bol napríklad úrad mestského kapitána. Medzi rokmi 1831 a 1841 Sándor Haske, ktorý v uvedenom období túto funkciu vykonával, korešpondoval s mestom v nemčine. V roku 1841 prešiel z nemčiny priamo na maďarčinu.³⁷ Pravdou je, že jeho podpis nie je vlastnoručný, čiže listy za neho pravdepodobne písal pisár, ale aj on sa prispôbil zmene jazyka a po roku 1841 hlásenia písal v maďarčine. Po zavedení maďarského úradného jazyka sa udomácnila jednojazyčnosť, ktorá určite zjednodušila vybavovanie spisov v košických úradoch. Avšak mešťanom bol starý latinský úzus predsa len bližší a prirodzenejší, ako to vyplýva z textu rozlúčkového listu. Preto nemôžeme bez výhrad súhlasiť so zovšeobecňujúcim konštatovaním z konca 19. storočia, podľa ktorého úradníci „úplne ochotne a bez ťažkostí opustili latinský úradný jazyk“ (Sziklay – Borovszky 1896, s. 94). Nelúčili sa totiž len s latinčinou, ale zároveň aj s niekdajším „rajským stavom“ – úradovanie a celé písomníctvo v maďarčine predstavovalo pre viacerých nemeckých mešťanov väčšie ťažkosti, ako keby boli pokračovali v zabehnutej praxi komunikácie po latinsky.

Poznámky

- 1 Bezprostrednou príčinou Zayovho vystúpenia bol literárny almanach Jitřenka, ktorý vydali študenti levočského evanjelického lýcea v r. 1840.

- 2 K typológii národných hnutí pozri HROCH, Miroslav: Jazykový program národných hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. In *Český časopis Historický* 93, [1995] s. 398 – 418.; Tenže: *The Social Interpretation of Linguistic Demands of European National Movements*. San Domenico, Badia Fiesolana: 1994. (European University Institute Working Paper, No. 94/1), s. 12 – 20.
- 3 CJH, 1790, článok 16.
- 4 Novšia podrobnejšia analýza dát Czoch, Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In Czoch, Gábor – Klement, Judit – Sonkoly, Gábor (eds.): *Az Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest: Atelier, 2008, s. 141 – 156; Czoch 2009, s. 149 – 164.
- 5 V Prešove, na rozdiel od Košíc, boli len dva Huštáky: horný a dolný.
- 6 AMK, HR 1843-1861. Zápisnice zasadnutí rady horného Huštáku z roku 1843.
- 7 AMK R/2 Magistratus, 1839. n. 290.
- 8 AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium 1831, Tomus 1. n. 2098.
- 9 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 1852.
- 10 Tamže. Poručiteľka, vdova po Jánosovi Csernizskom, rodená Zajatz Maria pravdepodobne hovorila po slovensky.
- 11 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 2094.
- 12 AMK HR ad 3830/1843. Spisy huštáckych richtárov sú neúplné a pravdepodobne ani súpisy nevedeli priebežne, preto sa zachoval vybraný spisový materiál len niekoľkých desaťročí.
- 13 Spojenie *slovenčina, slovenský jazyk* používam pre jednoduchosť, keďže sledované pramene vznikli a dostali sa do mestských spisov ešte pred kodifikáciou. Slovenské písomné pamiatky z Košíc sú vo východoslovenskom nárečí, prípadne v slovakizovanej češtine, kým po slovensky písané pamiatky z Bratislavy sú „zväčša písané v západoslovenskom dialekte“. Pozri SKLADNÁ 2005, s. 238.
- 14 Región v Poľsku, ktorý zahŕňa viac obcí, z nich najdôležitejšie Mogilany pri Krakove.
- 15 AMK R/2 Magistratus, 1831. n. 3135.
- 16 Podľa tradície Švábsky rad („Svábsor“), ako aj Ulica 13 miest („13 utca“) svedčí o dosídlení nemeckých súkenníkov v čase vlády Jozefa II. Písomné dokumenty o tomto dosídlení sa nezachovali. Pozri FARAGÓ 2000, s. 220.
- 17 CJH, 1740–1835, 1901. 7. Zákonný článok, 245.
- 18 Tamže, 4. odstavec, 325.
- 19 Tamže, 8. odstavec, 501.
- 20 CJH 1836–68. 3. odstavec, 14 – 15.
- 21 Tamže, 6. odstavec, 91 – 92.
- 22 AMK R/2 Protocollum sessionum magistratualium, Tomus 3.
- 23 Za pomoc pri preklade latinského textu vyjadrujem poďakovanie Eve Gyulai.
- 24 O jazykových hnutiach v rámci celej krajiny pozri viac Ács, Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- 25 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2082.
- 26 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2211.
- 27 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207.
- 28 List grófa Andrásyho. AMK R/2 Magistratus, 1831, n. 2178.
- 29 Barón Máriašsy po nemecky píše z vojenského veliteľstva. AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 3095.
- 30 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1906. Koncept adresovaný Prešovu.
- 31 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 1919.
- 32 AMK R/2 Magistratus, 1835 n. 52.
- 33 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 7.
- 34 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.
- 35 AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 13.
- 36 Tamže, 128. Schuldbuch, Conto-Buch, Leder Geschäfts Buch.
- 37 AMK R/2 Magistratus, 1831 n. 2207; AMK R/2 Magistratus, 1841 n. 9.

Archívne pramene

AMK = Archív mesta Košice (Kassa város levéltára)

R/2 = Registratúra mestskej rady/Stredná manipulácia 1786 – 1887

Protocollum sessionum magistratualium = Zápisnice zasadnutí rady (1790 – 1849)

Magistratus = Spisy a korešpondencia mestskej rady (1790 – 1849)
 HR = Hústácki richtári (Spisy Huštátskych richtárov 1843 – 1861)

Literatúra

- CJH 1740–1835. MÁRKUS, Dezső (ed.): *Corpus Iuris Hungarici 1740–1835*. Budapest: 1901.
 CJH 1836–68. MÁRKUS, Dezső (ed.): *Corpus Iuris Hungarici 1836–68*. Budapest 1901.
 CZOCH, Gábor 1998a. Városfogalom, városok és polgárság a reformkorban. In TEMESI, József (ed.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülésszak*. II. köt. Budapest, 1998.
 CZOCH, Gábor 1998b. Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes*, 1998/2–3.
 CZOCH, Gábor 2008. Területi és térszerkezeti változások Kassán a 19. században. In CZOCH, Gábor – HORVÁTH, Gergely Krisztián – POZSGAI, Péter (eds.): *Paraszrok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 2008.
 CZOCH, Gábor 2009. A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In CZOCH, Gábor: *„A városok szíverei.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony: Kalligram, 2009.
 DEÁK, Ágnes 2000. „Nemzeti egyenjogúsítás.” *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.
 FARAGÓ, Tamás 2000. A város népessége. In FARAGÓ, Tamás (ed.): *Miskolc története 1702 – 1848-ig*. III/2. kötet. Miskolc, 2000.
 FRANKOVÁ, Libuša 1999. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov: ManaCon, 1999.
 FRIED, István 2006. Nemzetjellem – nemzetegyeniség. Imagológiai problémák a 18–19. században. In KLEMENT, Judit – MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András (eds.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiról alkotott kép*. Budapest: KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, s. 16 – 23.
 HALAGA, Ondrej 1957. *Archív mesta Košíc. Archivní správa ministerstva vnitra*, Praha, 1957.
 HALAGA, Ondrej 1982. Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc Separátny výtlačok z Historického časopisu. *Historický časopis*, roč. 30, 1982, č. 4.
 HENSZLMANN, Imre 1846. Kassa, szabad királyi város. In *Magyaröld és népei*. Pest, 1846. I. füzet, s. 15 – 20.
 HROCH, Miroslav 1989. Nemzeti újjászületés – európai párhuzamokkal. In SZARKA, László (ed.): *Csehország a Habsburg-monarchiában*. Budapest: Gondolat, 1989.
 KISS, László 2005. A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta academiae paedagogicae agriensis* XXXII. (ed.: Gebei Sándor.) Eger, 2005.
 MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András 2006. Olvasás a szomszédok világában. Bevezetés. In KLEMENT, Judit – MISKOLCZY, Ambrus – VÁRI, András (eds.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másiról alkotott kép*. Budapest: KSH Könyvtár és Levéltár, 2006, 7–15. p.
 PÁL, Judit 2005. A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio*, roč. 16, 2005/1.
 RÁTZ, Kálmán 2000. *A pánszlávizmus története*. Budapest: Lucidus, 2000.
 SKLADNÁ, Jana 2005. A szlovák nyelv használata Pozsonyban a 17 – 18. században. In CZOCH, Gábor – Kocsis, Aranka – TÓTH, Árpád (eds.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Bratislava: Kalligram, 2005.
 SOKCSEVITS, Dénes 2006. *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest: Magyar a magyarért Alapítvány, 2006.
 SZEKFÚ, Gyula 1926. SZEKFÚ, Gyula (ed.): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926.

- SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samu 1896. SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samu (eds.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest: Apollo, 1896.
- TÓTH, Péter 1990. TÓTH, Péter (ed.): *Miskolc város tanácsülési jegyzőkönyve I. 1569–1600*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1990.
- VELIKY, János 1999. VELIKY, János (ed.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.
- WICK, Béla 1941. *Kassa története és műemlékei*. Kassa: Wiko Litografia, 1941.
- WIEDERMANNÓVÁ, Oľga 1984. K samospráve prešovských predmestí. In MARSINA, Richard (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984.

Preklad Marta Botíková

Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina*

94(437)“1938“
329.4(437.6)“1938“
323.15(=511.141)(437.6)“1938“

Kľúčové slová: národnostná politika, národnostný štatút, sudetskonemecký problém, reforma verejnej správy, postavenie maďarskej menšiny, Zjednotená maďarská strana, Milan Hodža

Národnostný štatút premiéra Milana Hodžu bol najsľubnejším pokusom medzivojnovej československej národnostnej politiky na riešenie národnostných problémov. Napriek tomu o tejto výnimočnej chvíli prvej Československej republiky vie málo verejnosť, málo sa jej venuje aj odborná literatúra.¹ Dôvody môžu byť viaceré. Jedným z nich môže byť fakt, že skutočne išlo len o pokus, ktorý – aj keď to nijako neznižuje jeho hodnotu – sa nedostal do štádia realizácie, ba – podľa našich súčasných vedomostí – bol odsúdený na neúspech už pri svojom zrode. Českých a slovenských historikov môže odrádzať od dôkladnejšieho vyhodnocovania dokumentu aj to, že národnostný štatút so svojimi veľkorysými ponukami národnostiam zároveň naznačuje mieru dlhov, ktoré Československá republika nahromadila voči svojim menšinám počas prvých dvadsať rokov svojej existencie.

Príčiny a okolnosti vypracovania štatútu

Napriek všetkým pozitívam v praxi Československej republiky ako parlamentnej demokracie so systémom súťažiacich politických strán, napriek zdanlivému pokoji a úspechom v 20. rokoch, prvá republika nedokázala uspokojivo vyriešiť situáciu národností, ktoré tvorili približne tretinu jeho obyvateľstva.

Aj keď väčšina voličov nemeckej národnosti v Čechách v parlamentných voľbách v roku 1925 aj v roku 1929 podporila tzv. aktivistické strany, teda tie, ktoré spolupracovali s pražskou vládou, a od roku 1926 vždy bol vo vláde aj nemecký minister, nemohlo to prekryť základný protiklad medzi národnoštátnymi snahami pražských vlád a požiadavkami národností.

Hospodárske, sociálne a politické zmeny, ktoré nastali na začiatku 30. rokov, hrubo narušili konsolidáciu československej vnútornej politiky. V dôsledku hospo-

* Táto štúdia vznikla použitím niektorých kapitol z autorovej pripravovanej monografie *Egy rövid esztendő krónikája* [Kronika jedného krátkeho roka].

dárskej krízy sa do zvlášť nepriaznivej situácie dostali národnosťami obývané územia pozdĺž hraníc, a sociálne problémy ďalej oslabovali aj tak krehkú lojalitu tu žijúceho obyvateľstva voči republike. Paralelne s tým sa začali na medzinárodnej scéne pohyby, v dôsledku ktorých sa dovtedy dominantné sily, zainteresované na udržiavaní versaillského systému, dostali do defenzívy pod tlakom štátov usilujúcich sa o zmenu existujúceho poriadku² – predovšetkým nacistického Nemecka. Hitlerovská demagógia a ekonomické posilnenie sa Nemecka v nemalej miere ovplyvnilo sudetonemecké obyvateľstvo stále sa hrbiace pod ťarchou hospodárskej krízy. Nemecký volič sa odvrátil od aktivistov, a vo voľbách v roku 1935 už získala najviac hlasov Sudetonemecká strana (SdP),³ ktorá nastúpila na miesto skôr zakázaných dvoch najextrémistickejších nemeckých politických strán. Aj keď je pravdou, že v tom čase SdP ešte stále malo bližšie k predstavám Othmara Spanna o stavovskom štáte,⁴ ako k ideám národného socializmu, jej hodnotový poriadok v každom prípade protirečil usporiadaniu republiky, čo muselo byť výstražným znamením pre Prahu.

Ďalším ponaučením z volieb v roku 1935 bolo stuhnutie frontových línií medzi stranami a sprostredkovane aj medzi jednotlivými táborami rozdelenej československej spoločnosti. Výsledky volieb totiž s definitívnou platnosťou potvrdili rozdelenie spoločnosti, kde sa na jednej strane ocitli podporovatelia centralistického a čechoslovakistického modelu štátu, na druhej sily zainteresované na odbúravaní tohto modelu. A sily už boli pomerne vyrovnané.

Na zmenu atmosféry v medzinárodnej politike, na zomknutie sa menšinových komúnit a zväčšenie sa revizionistickej hrozby musela reagovať aj pražská vláda, musela uskutočniť kroky na garantovanie bezpečnosti krajiny. Milan Hodža, zastávajúci funkciu ministerského predsedu od roku 1935 – jediný premiér prvej republiky slovenského pôvodu – viac ako iní česko-slovenskí politici tohto obdobia pociťoval, že stabilitu republiky možno zabezpečiť iba vykonaním komplexných opatrení.

V duchu tohto svojho presvedčenia chcel naraz dosiahnuť zblíženie sa štátov dunajského regiónu, posilniť vojenskú obranu štátu a vyriešiť národnostné problémy Československa. Preto sa od roku 1936 zosilnili vládne snahy o uspokojivé riešenie slovenskej otázky a o pacifikovanie sudetonemeckého problému, pričom Hodža, prispôsobujúc sa očakávaniam českej politiky, musel klásť dôraz najmä na tento posledný problém.

V oblasti vyrovnania sa s menšinami, resp. pri riešení ústrednej otázky tohto procesu – zmierenia sa s Nemcami však ani Hodža nebol schopný prelomiť dovtedajšie národnosťatne obmedzenia, a nesnažil sa o dosiahnutie modus vivendi s opozičnými stranami, podporovanými väčšinou národnostných spoločenstiev (aj keď je, pravdupovediac, otázne, či by v SdP našiel partnera pre tento cieľ), ale pokúšal sa o dohodu s aktivistickými silami. Takýto prístup, napriek istým chvíľkovým prednostiam a úspechom nemohol priniesť, ani nepriniesol dlhodobé riešenie. Vláda 18. februára 1937 prijala vyhlásenie o riešení národnostnej otázky, v ktorom si osvojila požiadavky nemeckých neoaktivistov a prisľúbila sanáciu krízou postihnutých nemeckých oblastí, prijatie nemeckých zamestnancov do štátnej správy, veľkorysejšiu jazykovú politiku, prešetrovanie krívd,⁵ na oplátku sa aktivisti vzdali požiadavky na akúkoľvek formu autonómie. No najväčšou chybou vládneho vyhlásenia bolo predsa len to, že jeho praktické výsledky sa dostavovali len pomaly, pričom sa štátna správa – ktorú sa opatrenia existenčne dotýkali – snažila ho sabotovať. Plán sa ale skončil fiaskom pre inú príčinu – než stačili jeho výsledky dozrieť, Československo sa už dostalo na pokraj rozpadu.

Mračná nad Československom sa začali sťahovať na jar roku 1938. Anšlus, teda anexia Rakúska Nemeckom už jednoznačne naznačoval, že Hitler neúprosne sleduje svoje expanzionistické ciele. Nebolo žiadnych pochyb o tom, že ďalšou jeho obeťou bude Československo. Nemecké plány na rozdrobenie Československa neboli novinkou, no na konci roku 1937 boli doplnené o nový prvok. Vtedy totiž Konrad Henlein, vtedajší vodca SdP v liste adresovanom ríšskemu kancelárovi ponúkol, že činnosť svojej strany postaví do služieb nacistickej politiky. Zrejme vtedy si aj Hitler uvedomil, že sudetonemecký problém je využiteľný na rozbitie susedného Československa.⁶ Od tejto chvíle začala SdP ako poslušný prisluhovač Hitlera zneužívať legitímne požiadavky sudetonemeckého obyvateľstva.

Anšlus mal určujúci vplyv aj na československú vnútornú politiku. Nepriamy vplyv zväčšeného nemeckého „životného priestoru“ bol takmer okamžite citeľný v Československu. Konrad Henlein sa už deň po anšluse obrátil výzvou na všetkých Nemcov žijúcich v Československu, v ktorej vyzýval na okamžité politické zjednotenie „nemeckej národnej skupiny“ (Volksgruppe), a ostatným nemeckým stranám odkázal, že nemajú právo na existenciu.⁷ Adresáti odkaz pochopili, a v nasledujúcich týždňoch sa všetky, ešte aj aktivistické strany (okrem sociálnych demokratov) splynuli s SdP. Súčasne sa skokovito zvýšilo národné povedomie Nemcov v Československu, a stále otvorenejšie začali hovoriť o druhom anšluse, čím rozumeli pripojenie sudetonemeckých oblastí k Nemecku. Ich netrpezlivosť bola v tom čase ešte nepríjemná pre Hitlera, ktorý by – aj keď nevyučoval ani riešenie pomocou zbraní – rád riešil aj tento problém konsenzom veľmocí a bez vojny. Dobré túto situáciu chápal aj chargé d'affaires maďarského zastupiteľského úradu, János Vörösmarty, ktorý v apríli napísal nasledovné: *„Pre nikoho nie je tajomstvom, že sudetskí Nemci sú odhodlaní pripojiť sa k Nemecku: otázny je už len termín, a v tomto ohľade sú požiadavky Hitlera a tunajších Nemcov ťažko zosúladiť. Kým sa totiž Führer chce za každú cenu vyhnúť vojne a chce aj tento problém vyriešiť po vzore Rakúska, netrpezlivosť sudetských Nemcov sa dostala do bodu varu, a najväčšou starosťou ich vodcov, prisluhujúcich Berlínu, je práve utíšenie davov, vyzývanie k trpezlivosti a na čakanie.“*⁸

Samozrejme, Praha tiež musela reagovať na dôsledky anšlusu, lebo české krajiný sa dostali do faktického obkľúčenia Nemecka, a československí politici museli vedieť, že ďalšou obeťou nemeckej expanzie môže byť práve Československo. Keďže Hodža spoznal, že práve sudetonemecká otázka môže Hitlerovi poslúžiť ako zámienka pre zásah, chcel túto hrozbu eliminovať pacifikáciou sudetonemeckého hnutia. Prostriedkom k tomu mal byť národnostný štatút. Predsavzatie vytvoriť ho bolo oznámené 28. marca.

Prvé štádium tvorby štatútu (apríl – júl 1938)

Od oznámenia ministerského predsedu o úmysle vytvoriť národnostný štatút na konci marca po prerušenie rokovaní o usporiadaní situácie menšín v polovici septembra uplynulo asi päť aj pol mesiaca. Za tento čas obsah pojmu „štatút“ prešiel zásadnou zmenou. Hodža totiž pôvodne myslel iba na akúsi reštrukturalizáciu a na mierne vylepšenú rekodifikáciu existujúcich zákonov a iných právnych noriem týkajúcich sa právneho postavenia menšín,⁹ no pod vplyvom udalostí dospel k myšlienke polozenia zásadne nových základov československej národnostnej politiky, prestavby

československého národného štátu na štát mnohonárodný. Výrazne sa zmenil aj spôsob narábania so štatútom – kým v prvých týždňoch po anšluse vedúci československí politickí činitelia, najmä prezident Beneš, v súlade s dovtedajšou politikou Prahy neustále zdôrazňovali výlučne vnútropolitický charakter riešenia národnostnej otázky, počas prípravných prác nadobudol problém štatútu medzinárodný rozmer, o ktorom československá vláda viackrát konzultovala s Londýnom aj s Parížom.

Ak chceme porozumieť rokovaniam o štatúte, nemôžeme nebrať do úvahy to, že návrh mal za cieľ riešiť problém sudetských Nemcov; otázka ostatných menšín, aj maďarskej, zostala len vedľajšou záležitosťou. Úspech alebo fiasko štatútu preto záviselo od dohody s hlavnou politickou stranou nemeckej menšiny, s SdP. Lenže SdP si v skutočnosti neželala úspech rokovaní. V súlade s Hitlerovými plánmi rokovania o štatúte boli pre SdP iba prostriedkom pre generovanie takého dlhodobého česko-nemeckého napätia, ktoré by vytvorilo pre Nemecko možnosť aj európskou verejnosťou akceptovateľného zásahu, a tým zničenia Československa. V tejto súvislosti je akceptovateľné neskoršie hodnotenie Milana Hodžu, podľa ktorého *„česko-slovenské rokovanie s nemeckou menšinou, ktoré sa viedlo od marca do septembra 1938, bolo bojom nerovnakých síl za nerovnaké ciele. Česko-slovenskej vláde išlo o riešenia, konsolidáciu a mier; nemeckej menšine, najmä po anšluse, o deštrukciu.”*¹⁰ Preto je odôvodnené v konečnom dôsledku pripisovať vinu za stroskotanie rokovaní nemeckej strane, aj keď vieme, že úsilie československého vedenia nebolo celkom úprimné, ani dobrovoľné, keďže väčšinu ústupkov v štatúte ponúklo len pod vplyvom okolností, resp. pod nátlakom svojich západných spojencov.

V prvej fáze boli práce na návrhu národnostného štatútu dosť utajené. Aj keď Hodža konzultoval s vedením SdP už 1. apríla, a 8. apríla oboznámil so svojou predstavou aj vládu, o týchto stretnutiach neprenikli dôležitejšie informácie. Dalo sa už ale tušiť, že ministerský predseda bude musieť bojovať na dvoch frontoch: na jednej strane so sudetskými Nemcami (lídri SdP už po aprílovom stretnutí naznačili, že pre nich je Hodžova ponuka nedostačujúca), na strane druhej s väčšou časťou českej verejnosti a s tými českými politickými silami, ktoré nesúhlasili s politikou ústupkov voči národnostiam, a ktoré sa snažili čím viac obmedziť manévrovací priestor ministerského predsedu počas rokovaní.¹¹

Ak Hodža a jeho podporovatelia v tomto čase ešte dúfali, že za cenu malých ústupkov a zapojenia SdP do práce vlády dokážu celú situáciu udržať pod kontrolou a vytvoriť dlhodobejšie status quo, veľmi rýchlo sa museli sklamať: vo svetle karlovarského kongresu SdP sa všetky ich plány ukázali byť iluzórnymi. Požiadavku nemeckej územnej autonómie a slobodného šírenia nacistického svetonázoru považovali za prehnanú aj kompromisom najviac otvorení československí politici. Hodžovu pozíciu skomplikovali aj postoje českej verejnosti, ktorá po zverejnení karlovarských bodov ešte viac odmietala akékoľvek ústupky voči Nemcom.

Naopak, britská a francúzska vláda stále viac nabádali Prahu na prijatie meritorých ústupkov. Toto stanovisko sa odzrkadľovalo aj v demarši, ktorý zástupcovia spomenutých vlád odovzdali v Prahe 7. mája, pričom Veľká Británia pod meritornými ústupkami rozumela minimálne poskytnutie autonómie. Britská vláda, naklonená ústupkom voči nacistickému Nemecku, v skutočnosti už aj autonómiu považovala za prechodný stav; domnievala sa, že životaschopným riešením bude odstúpenie časti územia obývaného Nemcami Nemecku. Popri iných prameňoch to naznačuje aj rokovanie ministra zahraničných vecí lorda Halifaxa s Jánom Masarykom,

československým vyslancom v Londýne, počas ktorého britský politik tlmočil názor – ktorý odznel už na anglicko-francúzskych konzultáciách v Londýne –, podľa ktorého Veľká Británia ani v prípade vojnového víťazstva nedokáže Československu garantovať udržanie súčasných hraníc.¹²

Pražská vláda ale naďalej nebola ochotná prekročiť určité hranice. Ponúkala síce ešte väčšie ústupky, no miesto karlovarskeho programu SdP považovala za východiskový bod vlastné návrhy, pričom nebola ochotná rokovať o územnej autonómii, o kolektívnych právach menšín a o zmene orientácie československej zahraničnej politiky. Čiže v polovici mája československú koncepciu stále charakterizovalo lipnutie na národnoštátnom modeli.¹³ Neschopnosť dohody ale nepadá v prvom rade na vrub Prahy; SdP už 18. mája (teda deň pred schválením prvej verzie návrhu štatútu československou vládou)¹⁴ prijala utajené strategické rozhodnutie o odmietnutí štatútu bez ohľadu na jeho obsah, pretože už nie je v záujme nemeckej komunity podporovať akékoľvek riešenie v rámci Československa.¹⁵

Napriek všetkým ťažkostiam ministerský predseda prisľúbil pripraviť definitívny text návrhu a predložiť ho do parlamentu do konca mája, čo sa však stalo ireálnym v dôsledku čiastočnej mobilizácie 21. mája. Iniciatívy sa tak znovu ujala SdP, ktorá ešte pred tretím kolom obecných volieb, 8. júna predložila vláde štrnásťbodové memorandum. Tento návrh predpokladal uznanie kolektívnych práv etník žijúcich v Československu a etnické vymedzenie nimi obývaných území.

Sudetonemecký návrh vychádzal z karlovarskeho, pre Prahu naďalej neprijateľného programu, a podľa českej odbornej literatúry by v konečnom dôsledku viedol k znefunkčneniu štátu,¹⁶ no vláda pod medzinárodným nátlakom prihliadla na jeho body pri vypracovaní svojho „druhého návrhu“. Tento návrh, ktorý bol hotový v polovici júna, 30. júna prerokovala vláda na rozšírenom zasadnutí za prítomnosti predsedov koalíčných strán a po dopracovaní ho schválila. Takto pripravený návrh štatútu¹⁷ síce neprekročil väčšinu obmedzení stanovených koalíčnými stranami (teda nepredpokladal zmenu zahraničnej politiky a nepodporoval ani prijatie zásady územnej autonómie), napriek tomu išiel ďaleko za hranice pôvodných československých predstáv. Ako na to poukázal Zdeněk Kárník, národnostnú otázku chceli riešiť rozšírením demokratického charakteru štátu v dvoch smeroch – v smere posilnenia samosprávnych kompetencií a v smere rozšírenia práv národností.¹⁸

Miesto Nemcami požadovanej územnej autonómie chcel návrh riešiť samosprávu menšín¹⁹ pomocou mechanizmov prevzatých z čias Monarchie, ustanovením národnostných kúrií v rámci krajinských a okresných samospráv. Celé územie štátu by bolo naďalej rozdelené na štyri krajiny (zeme), na Českú, Moravskosliezsku, Slovenskú a Karpatoruskú.²⁰ Na čele týchto kompetenčne posilnených územnosprávnych celkov by stáli 60 až 120-členné krajinské snemy (podľa počtu obyvateľov) ako najvyššie samosprávne orgány. Uplatnenie princípu samosprávy menšín by chceli zabezpečiť tak, že poslanci zvolení do snemov by sa zoskupovali do národnostných kúrií na základe národnostnej príslušnosti, a tieto kúrie by mali spolurozhodovacie právo vo všetkých záležitostiach týkajúcich sa príslušnej menšiny.²¹ Druhým dôležitým pilierom decentralizovanej správy sa mali stať okresné samosprávne orgány, ktoré by sa, na rozdiel od predošlej praxe, prísne odčlenili od štátnej správy, a fungovali by na podobnom princípe, ako krajinské samosprávne orgány.

Návrh štatútu stanovil aj úplnú rovnoprávnosť všetkých národov žijúcich v Československu a zakazoval všetky formy odnárodňovania. Samostatné paragrafy sa

novali zabezpečeniu pomerného zastúpenia národností na štátnych úradoch, a to podľa výsledkov posledného sčítania ľudu, pričom do pozícií na úradoch venujúcich sa národnostným záležitostiam by sa mali menovať výlučne osoby príslušnej národnosti. Proporcionálna časť štátneho rozpočtu by prislúchala menšinám. Toto všetko by bolo ešte doplnené plnohodnotnou kultúrnou a školskou autonómiou menšín.

Nový jazykový zákon by síce zotrval na báze zákonnej úpravy z roku 1920, no s podstatnými koncesiami smerom k národnostiam. Československý jazyk si mal zachovať charakter štátneho jazyka, ale v oblastiach, kde národnosti tvorili väčšinu, aj ich jazyk by sa stal úradným. Percentuálna hranica pre používanie jazykov menšín by sa podľa návrhu mala znížiť z 20 na 15 %²² s tým, že pôsobnosť týchto opatrení by sa rozšírila okrem verejnej správy aj na štátne podniky, teda aj na železnice a poštu.

Materiál, prijatý koncom júna na rozšírenom zasadnutí ministerskej rady zďaleka nebol považovaný za definitívny, o stanovisko boli požiadané aj jednotlivé rezorty. Tieto síce vo verbálnej rovine návrh podporovali, no vzniesli početné pripomienky, fakticky zužujúce dopady štatútu. Ostrú odmietavú reakciu vyvolalo najmä prípadné zavedenie proporcionálneho zastúpenia menšín v štátnej správe. Ministerstvo sociálnych vecí napríklad odmietal tento princíp s odôvodnením, že služba štátu si vyžaduje úplne spoľahlivých a oddaných úradníkov.²³ Aj iní, ktorí návrh pripomienkovali, si vedeli predstaviť zamestnanie jedine osôb, z pohľadu štátu úplne spoľahlivých – čo by samozrejme vyvolalo ďalšie problémy. Ministerstvo obrany navrhlo vyňať spod uplatnenia princípu proporcionality armádu, políciu, pohraničnú stráž, politické úrady, poštu, železnice, štátne lesy, a všetky podniky, ktorých fungovanie je významné z hľadiska obrany štátu.²⁴

Napriek nezhodám vo vysokej politike a skôr odmietavému postoju českej verejnosti vláda 26. júla schválila text návrhov zákonov, ktorý už považoval za definitívny, a na druhý deň ho aj rozoslal na veľvyslanectvá na informáciu. Vtedy ešte vláda dúfala, že 3. augusta bude môcť návrh predložiť do národného zhromaždenia a začať meritórnú diskusiu o ňom. K tomu však chýbalo splnenie jednej podmienky – pozitívny ohlas nemeckej strany, nakoľko SdP počas júla sa stále vyhýbala rokovaniam. Všímajúc si tento vývoj československé vedenie zvažovalo predloženie návrhu štatútu do parlamentu bez rokovania s SdP, no britská vláda čo najrozhodnejšie odhovárala Prahu od takéhoto kroku a žiadala, aby Národnému zhromaždeniu bol predložený iba taký materiál, na ktorom sa dohodli aj s Nemcami.²⁵ Nemecká odpoveď napokon prišla 1. augusta, a bola jednoznačne odmietavá, čo súčasne znamenalo koniec tzv. druhého plánu, a návrh sa 3. augusta nedostal na program schôdze Národného zhromaždenia. Navyše v tento deň dorazil do Prahy lord Runciman, označený britskou vládou za „investigátor“ (vyšetrovateľ) a „mediator“ (sprostredkovateľ), misia ktorého otvorila novú kapitolu v zaobchádzaní s nemeckou otázkou.

Stanovisko Zjednotenej maďarskej strany v prvej fáze rokovaní o štatúte

Na rozdiel od postojov SdP, stanovisko Zjednotenej maďarskej strany (ZMS) k Hodžom iniciovanému národnostnému štatútu ešte zďaleka nie je prebádané. Jeho ťažká čitateľnosť je spôsobená predovšetkým nedostatkom relevantných prameňov, keďže pre absenciu archívu ZMS sú bádatelia zväčša nútení opierať sa o hlásenia

československých bezpečnostných orgánov, resp. o hlásenia maďarských zastupiteľských orgánov v Československu adresovaných Budapešti. Z často protikladných informácií obsiahnutých v týchto dokumentoch sa ťažko rysuje jednoliaty a jasný obraz o správaní ZMS.

V každom prípade je evidentné, že dlhodobá taktika strany bola závislá od budapeštianskej politiky a prispôbovala sa k jej línii aj v otázke revízie hraníc, teda favorizovala myšlienku mierovej zmeny hraníc za konsenzu veľmocí. Nakoľko však na jar 1938 chýbala akákoľvek angažovanosť západných štátov a tým aj realističnosť takéhoto riešenia, Budapešť vysielala smerom k ZMS odkazy o potrebnosti prispôbiť sa existencii v rámci Československa až po priaznivú zmenu situácie, a o tom, že všetky možné prostriedky, vrátane dohody s vládou, treba využiť na zlepšenie postavenia Maďarov na Slovensku. Zároveň však vylúčila možnosť akejkoľvek dohody, ktorá by prispela ku stabilizácii platných hraníc.

Počas rokovaní o národnostnom štatúte sa situácia maďarskej menšiny vynárala iba ako marginálny problém. K tomuto faktu boli úmerné aj styky vlády s maďarskými politickými silami; v prvej fáze prác na štatúte maďarské strany nedostali prakticky žiadne oficiálne informácie, takže aj lídri ZMS získavali poznatky o dokumente najmä z českej a nemeckej tlače, resp. od svojich sudetonemeckých kolegov – poslancov. Nakoľko vo svojom vystúpení v rozhlase 28. marca, v ktorom oznámil vytvorenie štatútu, Hodža spomenul iba riešenie nemeckej otázky,²⁶ a rovnako iba táto otázka rezonovala aj vo verejnosti, ba aj vyhlásenia francúzskej a britskej vlády zúžili národnostné problémy Československa iba na situáciu nemeckej menšiny, pre vedenie ZMS nebolo spočiatku jasné ani to, či sa štatút, ak vznikne na základe dohody Prahy a SdP, bude vôbec vzťahovať aj na maďarskú menšinu na Slovensku.

Istým vodidlom pri zisťovaní stanoviska ZMS by mohol slúžiť rozhovor predsedu parlamentného klubu ZMS, Gézu Szüllőho pre budapeštianske noviny *Nemzet* z polovice mája.²⁷ V tomto rozhovore maďarský politik za podmienku prípadného lojálneho akceptovania štatútu zo strany ZMS označil garantovanie úplného národného sebaurčenia a proporcionálny podiel na štátnom rozpočte. Toto stanovisko čiastočne dopĺňa prejav predsedu strany Andora Jarossa, taktiež z polovice mája, prednesený v rámci volebnej kampane v Galante. V ňom načrtnol východiskovú pozíciu maďarskej strany nasledovne: „...*Maďarmi obývané územia sa musia stať znovu maďarskými. S nami sa dá dohodnúť len vtedy, ak sa toto stane. V tomto smere sa zatiaľ nič neudialo. (...) Vláda nemá právo na to, aby Maďarmi obývané územia neboli spravované Maďarmi, aby súdne rozhodnutia nad Maďarmi nevynášali Maďari, aby to neboli Maďari, ktorí bdejú nad verejnou bezpečnosťou a finančnou správou, aby Nemaďari obrábali brázdy pokropené maďarským potom a krvou. Maďari potrebujú v rámci územnej samosprávy Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny plnohodnotnú národnú samosprávu.*“²⁸ Čiže ZMS za základ naďalej považovala autonómiu Slovenska, v rámci ktorej počítal s kultúrnou a školskou autonómiou, resp. s kontrolou verejnej správy.

Podmienky pre zahájenie rokovaní sa oficiálne sformulovali na zasadnutí predsedníctva ZMS 17. mája. Szüllő, ktorý rokovaniu predsedal, označil situáciu za čo možno najpriaznivejšiu. Podľa neho totiž pražská vláda pôjde pri ústupkoch menšinám až po hranice svojich možností, a tak budú môcť Maďari uzavrieť rokovania s veľkým ziskom. V znamení tohto hodnotenia situácie strana určila za základ budúcich rokovaní nasledovné požiadavky: správna autonómia Slovenska, úprava hraníc

okresov tak, aby kopírovali etnické hranice, menovanie jedného krajinského podpredsedu maďarskej národnosti, zmena volebného zákona, zmena jazykového zákona, vyriešenie problémov so štátnym občianstvom, riešenie situácie maďarských dôchodcov – zamestnancov štátnej správy, menovanie maďarských úradníkov, školská autonómia, založenie maďarskej rozhlasovej stanice, založenie maďarskej hospodárskej rady, štátna podpora pre maďarské družstvá (napr. pre Hanzu), nostrifikácia diplomov vydaných univerzitami v Maďarsku, vznik maďarského biskupstva, revízia pozemkovej reformy, proporcionálne zastúpenie Maďarov nielen v štátnej správe, ale aj v poisťovniach, obchodných komorách a pod.²⁹

Nakoľko sa československá a nemecká tlač takmer každodenne zaoberala otázkou štatútu, a ministerský predseda sľuboval hotový návrh už na 1. júna, podľa vnútrostraníckych zdrojov začala v ZMS začiatkom júna prevládať nervozita, pretože stranu stále nikto neoslovil. Politikov strany znepokojovala situácia o to viac, že podľa nich ustanovenia štatútu nemohli byť rovnaké pre všetky menšiny; Maďari mali aj špecifické problémy, ktoré sa líšili od problémov Nemcov. Medzi ne zaraďovali nevyriešenú otázku štátneho občianstva či prepustených maďarských štátnych úradníkov.³⁰ Popritom ale ani ZMS nebola veľmi aktívna, zaujala skôr vyčkávaciu pozíciu, pozorne vyhodnocujúc informácie sprostredkované politikmi SdP.

Maďarská otázka sa oficiálne dostala na program rokovaní o národnostnom štatúte v polovici júna. Nevôľu ZMS vyvolal Hodža tým, že 16. júna prizval na rokovania najprv trojčlennú delegáciu aktivistov (Ignác Schulz, István Csomor, István Stunda), čo vo svetle výsledkov obecných volieb bolo vyslovene negatívnym odkazom pre maďarských voličov. Táto taktika ministerského predsedu naznačovala, že sa Praha stále nevzdala využívania aktivistickej politiky. Pokiaľ ale ide o národnostný štatút, ani tábor aktivistov nebol jednotný. Maďarskí sociálni demokrati, sledujúci líniu Ivana Dérya, vnímali Hodžove plány s pochybnosťami, ba až obavami, a považovali ústupky voči Nemcom a maďarskej opozícii za priveľké.³¹ Naproti tomu sa proviádne noviny *Magyar Újság*, neraz kritizované aj v tlači blízkej Schulzcovcom a označované za „umelo opozičné“, plne postavili za politiku ministerského predsedu. Úvodníky šéfredaktora Lászlóa Dzurányiho nešetřili ani československú byrokraciu. Tento známy žurnalista sa totiž domnieval, že kým Hodžov úmysel dohodnúť sa je úprimný, „byrokracia ide ľahostajne vlastnou cestou, a až na niektoré úctyhodné výnimky nepresadzuje nový duch štátnej politiky, zostáva sama sebou ako za starých čias, uchovávajúc si sebeckosť a krátkozrakosť krajného nacionalizmu.“³²

V ZMS sa začali pripravovať na rokovania o štatúte už v polovici júna. Predstava strany bola taká, že najprv sa majú vyjasniť všeobecné zásady, a až po dohode o zásadách sa chceli sústrediť na detaily návrhu. Predsedníctvo strany poverilo účasťou na úvodných rokovaní vedúcu trojku strany – Szüllőho, Jarossa a Esterházyho, ku ktorým by sa v ďalšej fáze rokovaní pridali ďalší experti. Za expertov pre ekonomické otázky boli určení: László Hantos (tajomník Gemersko-Malohontského župného hospodárskeho spolku), Jenő Fodor (riaditeľ spolku) a Géza Kuthy (predseda Hanzu). V otázkach kultúry mal ako expert vystupovať Gyula Fleischmann, bývalý popredný politik Krajinskej kresťansko-socialistickej strany, v právnych otázkach mali politikom radiť Marcell Szilárd, Marcell Jankovits, János Cotelly a Miklós Pajor.³³

Prvé stretnutie medzi ministerským predsedom a skupinou maďarských politikov (Géza Szüllő, Andor Jaross, János Esterházy, Endre Korláth) sa uskutočnilo 29.

júna. Hodža na tomto stretnutí, priebeh ktorého poznáme z hlásení Szüllőho a Korlátha pre Budapešť,³⁴ očividne chcel len sondovať postoje ZMS. Skupinu ubezpečoval, že zo svojej strany je odhodlaný uspokojivo riešiť národnostnú otázku, a zdôraznil, že v tom mu nezabránia ani prípadné obštrukcie koaličných strán. Delegáciu informoval, že návrh štatútu ešte nie je hotový, takže je priestor pre zapracovanie maďarských pripomienok, no návrh chce predložiť do parlamentu ešte v priebehu júla. Nakoniec v reakcii na námietku Esterházyho, že československá tlač považuje štatút za čisto česko-nemeckú záležitosť, ministerský predseda potvrdil, že sa štatút bude vzťahovať rovnako na všetky národnosti, teda Maďari dostanú tie isté práva, ako Nemci.

Vedenie ZMS prerokovalo výstup z rokovaní už na druhý deň, 30. júna. Snahu ministerského predsedu o dohodu kvalifikovali ako úprimnú, napriek tomu nedávali konečnej dohode veľkú šancu. Domnievali sa totiž, že v československej vládnej koalícii nie každý je za splnenie požiadaviek národností. Ich skepticizmus potvrdzoval aj incident, ktorý sa práve v tých dňoch odohral v Nových Zámkoch. Kým sa totiž v druhej polovici júna v niektorých oblastiach začalo s vykonávaním nariadenia vlády z 3. marca vo veci dvojazyčných nápisov na železničiach a poštách, v Nových Zámkoch, v jednom z hospodárskych a politických centier Maďarov na Slovensku, na pošte odstránili maďarské nápisy. Pravda, podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1930 v meste bolo len 45 % Maďarov, no mesto si stále zachovávalo celkový maďarský ráz. Nielen ZMS, ale aj sociálnodemokratický poslanec Schulcz intervenoval u ministerského predsedu, vďaka čomu v polovine júla bola na pošte zjednaná náprava a veci sa vrátili do pôvodného stavu.³⁵

V každom prípade v ZMS – okrem iného aj na základe rozhovorov Esterházyho a Jarossa s maďarským ministerským predsedom Imrédym – prevládal názor, že rokovania napriek plánom sudetských Nemcov treba brať vážne, nakoľko Budapešť nepovažuje zmenu hraníc za reálnu možnosť, a teda Maďari na Slovensku by sa mali zariadiť s ohľadom na platné štátne hranice.³⁶ Na druhej strane ZMS chcela naďalej klásť dôraz na spoluprácu na báze autonomizmu, ktorá sa počas rokovaní o štatúte ešte posilnila, a tak sa 7. júla zástupcovia SdP, ZMS a Hlinkovej slovenskej strany ľudovej (HSLŠ) dohodli aj na tom, že žiadna zo strán neurobí kroky neakceptovateľné pre ostatných, a že sa budú navzájom informovať o rokovaníach s vládou.

Ak na nič iné, audiencia u ministerského predsedu bola dobrá na to, aby trochu rozhýbala stranické mechanizmy ZMS. Ako to potvrdzujú aj hlásenia Korlátha a Szüllőho, maďarskí stranícki predstavitelia nevedeli jasne odpovedať na Hodžovu otázku, ako si vlastne predstavujú autonómiu v praxi. Asi to tak aj sami cítili, pretože na zasadnutí poslaneckého klubu 30. júna poverili trojčlennú komisiu (Jaross, Jenő Salkovszky a Gyula Szilágyi) vypracovaním zásad menšinovej autonómie, čo bolo prvým dôležitým krokom k tomu, aby sa strana od žiadosti autonómie pre Slovensko dostala k požiadavke maďarskej menšinovej autonómie.

Na druhej strane sa posilnili aj diplomatické aktivity týkajúce sa maďarskej otázky na Slovensku. Aj v Budapešti, a vďaka Esterházymu aj v poľských vládnych kruhoch sympatizujúcimi s Maďarmi na Slovensku sa objavila myšlienka, že podobne ako Henlein, aj delegácia ZMS by mala vycestovať do Londýna, aby sa tam pokúsila upriamiť pozornosť na maďarský problém.³⁷ Podľa Varšavy by sa cesty mal popri Esterházym a Jarossovovi zúčastniť dokonca aj slovenský politik Karol Sidor z HSLŠ (ktorý sa nikdy netajil so svojimi poľskými kontaktmi), aby sa aj takto zdôraznilo, že

problém nie je medzi Slovákami a Maďarmi, ale v politike Prahy. Tento nápad sa nakoniec neuskutočnil, pravdepodobne pre odmietavý postoj britskej politiky.

Ministerský predseda Hodža si v rámci rokovaní o štatúte 20. júla aj druhý raz dal zavolať lídrov ZMS. Stretnutie, ktorého sa zúčastnila tá istá štvorica politikov, ako júnového rokovania, len posilnilo všeobecný pocit, že Praha ani naďalej neberie vážne riešenie maďarskej otázky. Hodža totiž pozval maďarských politikov s tým, že im odovzdá návrh štatútu, no na stretnutí sa už vyhovoriť na to, že všetky exempláre rozdal a jemu už nezostal ani jeden, takže zástupcom ZMS zasa neposkytol žiaden písomný materiál.³⁸ Miesto toho ich len ústne informoval o svojich predstavách týkajúcich sa reformy verejnej správy, a vypočul si sťažnosti maďarských politikov.

Na stretnutí ministerský predseda prisľúbil skoré doručenie písomného návrhu štatútu, preto parlamentný klub ZMS o dva dni neskôr poveril Jarossa, Imre Turchányiho a Jenő Salkovszkého analýzou textu štatútu, Esterházyho, Miklósa Pajora a Bélu Virágha vyhodnotením návrhu jazykového zákona; Béla Szilassy, János Holota a János Giller boli poverení preskúmaním návrhov zmien vo verejnej správe.³⁹ Návrhy textov prisľúbené ministerským predsedom boli ZMS doručené 26. júla, pravda s výnimkou návrhu zákona o verejnej správe. Na návrh štatútu a návrh nového jazykového zákona strana zareagovala pomerne rýchlo, odpovede boli Hodžovi zaslané 3. augusta.

Ako sa dalo predpokladať, odpoveď ZMS na návrhy sľubujúce prepracovanie menšinových práv a nový jazykový zákon bola odmietavá, veď pozitívna odpoveď by bola narušila jednotu sformujúceho sa opozičného bloku, ktorý sa vytváral z nemeckých, maďarských, slovenských a poľských strán na báze autonómizmu. Odmietavé stanovisko bolo zo strany ZMS logické aj preto, lebo v tomto období boli pomýšľané nástroje premeny národného štátu na štát národnostný ešte dosť tvárne, čiže aj ZMS sa právom domnievala, že rozhodným opozičným postojom môže vládu primäť k tomu, aby ponúkla ďalšie ústupky.

V úvode svojej odpovede ZMS zdôvodňovala odmietnutie návrhu štatútu tým, že strana počas roku 1938 dvakrát upozorňovala na podstatné krivdy Maďarov (prečítaním dvanásťbodového memoranda v Národnom zhromaždení a v 81-bodovom memorande odovzdanom ministerskému predsedovi), pomenovala krivdy maďarskej menšiny, a zdôrazňovala, že odstránenie týchto krívd si dokáže predstaviť jedine zavedením samosprávy nad rámec existujúceho ústavného poriadku, no návrh štatútu na tieto podnety vôbec nereaguje.⁴⁰ Podľa ZMS štatút obsahuje iba také všeobecné zásady, ktoré – síce bez záruky implementácie – boli aj dovtedy garantované. Tento fakt nedokáže vyvážiť ani pozitívne nové prvky, ako je trestnosť odnárodňovania či zavedenie princípu proporcionality. Preto, píše sa v odpovedi ZMS, potrebný je nie národnostný štatút, ale predovšetkým zákon o úplnej rovnoprávnosti všetkých národov žijúcich v Československu, a následne vytvorenie národných samospráv a úplné odčinenie všetkých krívd. Teda také požiadavky, ktoré išli ďaleko za rámec aktuálnych československých ponúk menšinám.

ZMS tvrdo kritizovala aj návrh jazykového zákona.⁴¹ Zníženie hranice pre používanie jazykov menšín z 20 na 15 % označila za nedostatočné; aj po takejto úprave by totiž asi dvestotisíc Maďarov zostalo bez jazykových práv. Navyše, zmenou hraníc administratívnych celkov by mohla vláda obísť aj túto úpravu – ako sa to stávalo aj v minulosti. Namietala aj prílišnú všeobecnosť návrhu, aj to, že detaily majú byť vyjasnené až v neskorších vládnych nariadeniach. Toto riešenie ZMS odmietala

s odvolaním sa na nedobré skúsenosti v minulosti. A do tretice strana nesúhlasila s tým, že návrh zákona vo viacerých prípadoch predpokladal iba kondicionálnu možnosť používania menšinového jazyka, čo sa ZMS javilo ako nedostatočné riešenie.

V ďalšej časti odpovede ZMS v osemnástich bodoch zhrnula princípy, ktoré by podľa nej mali byť implementované do nového jazykového zákona. Najdôležitejšie z nich boli nasledovné: 1. Jazyky všetkých národov žijúcich v štáte majú byť úradnými jazykmi (čeština, slovenčina, nemčina, maďarčina, ruština, poľština). 2. Každý súd a úrad má byť povinný prijímať podania vo všetkých uvedených jazykoch, prerokovať ich a odpovedať na ne v jazyku, v akom boli podané. Súdny a úradní majú byť povinné komunikovať s obcami v jazyku, ktorý v danej obci prevláda. 3. Matriky, pozemkové knihy, zápisy do firemných registrov treba viesť v jazyku obcí. 4. V obecných samosprávach má mať každý poslanec právo používať svoj materinský jazyk ako jazyk rokovacích. Oficiálne názvy obcí, ulíc, námestí majú byť na nápisoch uvedené vo všetkých jazykoch, ktoré sú rokovacími jazykmi samosprávnych orgánov v danej obci, a to podľa pravopisných pravidiel daných jazykov. 5. Školy a kultúrne ustanovizne majú mať právo komunikovať s úradmi vo vlastnom jazyku. 6. Právnické osoby a spolky majú mať právo určiť, v akom jazyku budú viesť svoju agendu.⁴²

Postoj ZMS možno zhrnúť tak, že síce *a priori* neodmietla ministerským predsedom na konci júla predložený návrh štatútu a návrh jazykového zákona, ba viaceré jeho prvky vyhodnotila ako krok vpred, no z pohľadu Maďarov na Slovensku považovala návrhy ako celok za nedostačujúce. V pozadí odmietnutia sa skrývala aj nádej, že príchod britského sprostredkovateľa, lorda Runcimana, priniesie nové impulzy do rokovania, a prinúti československú vládu k ďalším ústupkom.

Boj za zásadu rovnakého zaobchádzania – dni misie lorda Runcimana (august – september 1938)

Ako sme už spomenuli, Praha by vždy rada riešila národnostné problémy s vylúčením medzinárodnej verejnosti, ako vnútornú záležitosť štátu. Táto koncepcia ale v lete roku 1938, aj v dôsledku cieľavedomých krokov nemeckej diplomacie, ktorá dostala sudetonemeckú otázku do centra pozornosti európskej verejnosti, definitívne zlyhala. Práve misia britského politika Waltera Runcimana naznačila, že sudetonemecký problém nadobudol medzinárodný rozmer.

V skutočnosti Runciman nebol nestranným pozorovateľom, ale vyslancom britskej politiky a osobne premiéra Nevilla Chamberlaina; jeho úlohou bolo presadzovanie britských záujmov. Podľa inštrukcií, ktoré dostal od ministerstva zahraničných vecí, mal celý sudetonemecký problém uzavrieť, ak inak nejde, aj prostredníctvom konferencie veľmocí či referendum.⁴³ V týchto intenciách sa zo všetkých síl usiloval o priblíženie flexibilnejších československých predstáv k pevne stanoveným nemeckým požiadavkám. Prvým výsledkom Runcimanovho pobytu bol zrod tzv. tretieho plánu. Ten vznikol na základe konzultácie lordovho spolupracovníka, Asthon-Gwatkina so sudetonemeckými poslancami Ernstom Kundtom a Wilhelmom Sebekowskym. Plán koncom augusta predložil a za tretí ho označil prezident Beneš, ktorý sa stále viac snažil odsunúť ministerského predsedu na vedľajšiu koľaj.⁴⁴ Plán predpokladal okrem zavedenia systému pomerného zastúpenia vo verejnej správe a rozšírenia jazykových práv aj vytvorenie troch žúp s nemeckou väčšinou,

s vlastným rozpočtom a vlastnými (teda nemeckými) poriadkovými silami.⁴⁵ Vyjednávači SdP plán takmer okamžite odmietli, čo oficiálne oznámili 2. septembra. Runciman medzitým ďalej pracoval na vlastnom pláne, a preto nabádal československé vedenie, ktoré pre medzinárodné reakcie bolo stále viac zainteresované na dohode, aby urobilo ďalšie ústupky. Vďaka týmto okolnostiam bol vypracovaný tzv. štvrtý plán, ktorý znamenal takmer úplné akceptovanie sudetonemeckých požiadaviek. Plán, znovu skoncipovaný prezidentom Benešom, bol prijatý vládou 5. septembra a o dva dni neskôr bol predložený SdP. Tento plán už aj podľa Runcimana išiel až po hranicu možností Prahy. Znamenal akceptáciu väčšiny bodov z karlovarského programu, sľuboval pomerné zastúpenie v štátnej správe, proporcionálny podiel na rozpočte a štátnych zákazkách, kontrolu implementácie zásady proporcionality výborom s paritným zastúpením, zrovnoprávnenie nemeckého, rusínskeho, maďarského a poľského jazyka s jazykom československým, zavedenie národného katastra. Neakceptoval však právo na slobodné šírenie národnosocialistického svetónázoru, a miesto územnej autonómie preferoval autonómiu žúp vytvorených na etnickom princípe.⁴⁶

Vedenie SdP si nemohlo dovoliť priamo odmietnuť tento návrh pražskej vlády; v opačnom prípade by poprelo vlastnú oficiálnu politiku. Snažilo sa preto získať čas do 12. septembra, do plánovaného Hitlerovho prejavu v Norimbergu. Zámienkou na prerušenie rokovaní do 13. septembra sa stal moravskostravský incident 7. septembra.⁴⁷

Norimberský prejav Hitlera, v ktorom obvinil Československo z boľševizmu a požadoval právo na sebaurčenie sudetským Nemcom miesto „útlaku“, bol len manévrom na odvádzanie pozornosti. Na pokyn z Berlína ešte v ten deň vypukli ozbrojené zrážky na územiach obývaných Nemcami. Ozbrojené skupiny príslušníkov SdP napadli policajné stanice, úrady, Čechov tam žijúcich, rabovali v obchodoch vo vlastníctve Čechov a Židov. Na tieto akcie tento raz odpovedala československá vláda rozhodne: v trinástich okresoch vyhlásila stanné právo a tvrdo zakročila proti všetkým výtržníkom. Vidiac túto reakciu sa Henlein 15. septembra obrátil na Hitlera s výzvou, aby obsadil oblasti, kde Nemci tvoria väčšinu. Vzápätí v rozhlasovom prejave adresovanom verejnosti oznámil, že sa sudetonemecké obyvateľstvo už neuspokojí so žiadnym riešením v rámci Československa: „*V tejto hodine sudetonemeckej núdze predstupujem pred Vás, nemecký národ a celý civilizovaný svet a prehlasujem: Chceme žiť ako slobodní nemeckí ľudia! Chceme domov do Ríše! Boh žehnaj nám i nášmu spravodlivému boju!*“ Vedenie SdP utieklo do Nemecka, československá vláda zakázala činnosť strany.

Tento vývoj udalostí definitívne pochoval šancu na riešenie menšinovej otázky v Československu pri rokovanom stole ako aj šancu na prijatie národnostného štátutu. Bolo to jasné aj lordovi Runcimanovi, ktorý preto 16. septembra opustil Prahu. Svoju misiu uzavrel hlásením pre britského premiéra. Jeho názor, aj keď nemusí byť jediný správny, je určite dôležitým dodatkom k vyhodnoteniu celej sudetonemeckej krízy. Za fiasko rokovaní boli podľa neho zodpovední lídri SdP – Henlein a Frank a ich podporovatelia doma i v zahraničí. Videl však aj zodpovednosť druhej strany, československej vlády. V hlásení zdôraznil, že v uplynulom dvadsaťročí sa v sudetonemeckej oblasti vláda určite nesprávava ako utláčateľ a nevládla tam terorom, no jej správanie charakterizovala necitlivosť, absencia empatie, malicherná intolerancia a diskriminácia. Práve preto navrhoval, aby okresom s prevažujúcim

nemeckým obyvateľstvom bolo okamžite priznané právo na sebaurčenie, a keď bude nutné postúpiť nejaké územia, nech sa to vykoná bezodkladne.⁴⁸

Príchod Runcimana do Československa, ktorému vedenie ZMS asi pripisovalo väčší význam, než aký v skutočnosti mal, rozvíril stojaté vody maďarskej politiky na Slovensku. *Prágai Magyar Hírlap* vítal lorda anglicko-maďarským úvodníkom, Jaross sa na neho obrátil otvoreným listom, v ktorom uviedol, že pre Maďarov na Slovensku môže poskytnúť šancu na dôstojný život jedine presadenie práva na sebaurčenie.⁴⁹ Samozrejme, nové nádeje strana nevkladala iba alebo výlučne do osoby Runcimana, ale do toho, že britská politika si konečne bude brať ohľad aj na požiadavky maďarského spoločenstva na Slovensku, a bude podporovať zásadu rovnakého zaobchádzania. Dosiahnutie toho, aby maďarská otázka získala počas rokovaní o štatúte rovnakú váhu ako otázka nemecká, aby Praha aj západné veľmoci otvorene vyhlásili, že Maďari dostanú tie isté práva, ako Nemci, bolo najdôležitejším prvkom maďarských nádejí. V záujme toho sa Esterházy nastáhoval do pražského hotela Alcron (v hlásení maďarského vyslanca označený za strašne drahý), kde bol ubytovaný aj Runciman, aby takto „bol denno-denne na očiach [britskej delegácie] ako stesnenie jedného karhavého vzdychu maďarského menšinového problému“.⁵⁰

Kvôli Runcimanovej misii ale opäť vyplávali na povrch personálne animozity, často až smiešne malicherné rozpory vnútri vedenia ZMS. Szüllő, ktorý si veľmi rozhodne osoboval právo rozhodovania, chcel za každú cenu dostať Esterházyho preč z Prahy. Ako to opísal maďarský vyslanec v Prahe, Szüllő sa domnieval, „že iba on pozná anglickú mentalitu (čoho opak by som vedel aj písomnosťami doložiť), a preto jemu patrí výhradné právo byť v kontakte s Runcimanovou misiou“.⁵¹ Szüllő chcel britského lorda aj pozvať na svoj statok v Svätom Antone (Runciman mimochodom ohotne prijímal podobné pozvania od českých aristokratov), a v prípade, že by Esterházy predsa len zostal v Prahe, plánoval sa obrátiť na ministerského predsedu Imrédyho. Maďarský vyslanec – ktorý v tomto spore zjavne stál na strane Esterházyho – vo svojom hlásení sarkasticky poznamenal: „Géza Szüllő absolútne nie je vhodný pre styk s Angličanmi, pretože on hovorí žitnoostrovskou angličtinou, ktorej nikto na svete nezorumi.“

Medzitým Hodža 2. augusta opätovne prijal delegáciu maďarských aktivistických politikov, ktorí mu odovzdali svoje návrhy na riešenie národnostnej otázky, resp. správu o svojich výsledkoch v obecných voľbách.⁵² O atmosfére rokovania nie sú k dispozícii žiadne informácie, ale je príznačné, že sa o ich obsahu nepísalo ani v aktivistickej tlači, nevyšli obligátne komentáre o tom, že vláda chce riešiť problém Maďarov v spolupráci s aktivistami.

Podľa všetkého Hodža si už uvedomil, že maďarský aktivizmus má primálo potenciálu na to, aby mohol na ňom stavať svoje plány. Na druhej strane sa naďalej nevzdával snahy o rozdelenie maďarskej komunity na Slovensku, a v tomto jeho snažení počítal do istej miery aj s aktivizmom. Svedčí o tom jeho stretnutie s niekoľkými vybranými osobnosťami maďarského verejného života.

Už samotný fakt, že ministerský predseda Hodža v týchto napätých a určite aj nabitých dňoch z vlastnej iniciatívy pozval k sebe desať osobností z kultúrneho a cirkevného života a prerokoval s nimi detaily štatútu, je zaujímavý krok, a rovnako môže svedčiť o veľkorysosti ministerského predsedu, ako aj o jeho snahe rozdeliť Maďarov. My za pravdepodobnejšiu považujeme druhú možnosť, už aj preto, lebo

išlo o osoby bez akéhokoľvek poverenia, ktoré okrem seba nereprezentovali nikoho, no ich mená mohli mať určitú legitimizačnú silu. Zoznam pozvaných pravdepodobne zostavil vedúca osobnosť „latentného maďarského aktivizmu“, Jenő Lelley. Spolu s ním pozvánku dostalo päť aktivistov (Lelley, János ev. Tyukoss, Jenő Nagy, sociál-nodemokratický senátor z Podkarpatskej Rusi József Balla a Móricz Katona, žitnoostrovský statkár) a päť osobností považovaných za predstaviteľov opozície (János Gömöry, predseda Kazinczyho spolku, kanonici Miklós Pfeiffer a Gyula Privitzky, Imre Izsák, dekan reformovanej cirkvi a Ernő Nagyidai, advokát).⁵³ Na stretnutí ich Hodža informoval o svojich predstavách o riešení národnostnej otázky, a požiadal pozvaných, aby text návrhu do dvoch týždňov pripomienkovali. No znovu zahral rovnakú hru, ako predtým s lídrmi ZMS: písomné materiály nevedel alebo nechcel odovzdať, iba prisľúbil, že ich pošle do niekoľkých dní. K tomu ale nedošlo.

Pre súčasnosť sú viac než samotné stretnutie zaujímavé reakcie, ktoré vyvolalo, najmä vo vnútri ZMS. Stranícka tlač ostro napadla účastníkov, všetkých označila za bezcharakterných podporovateľov aktivizmu, v strane dokonca zvažovali vylúčenie Jánosa Gömörého, jednej z určujúcich osobností kultúrneho života Maďarov.⁵⁴

Pre Gömörého, Pfeiffera a Izsáka boli tieto útoky o to nepríjemnejšie, že oni už v deň stretnutia vyhľadali senátora Miklósa Pajora a potom aj Esterházyho, aby im referovali o priebehu stretnutia, ako aj o tom, prečo oni prijali pozvanie.⁵⁵ O niekoľko dní neskôr Esterházy listom oslovil Gömörého, Pfeiffera, Privitzkého a Izsáka so žiadosťou, aby nevyhoveli Hodžovi, štatút nepripomienkovali, ale mu oznámili, že sa plne stotožňujú so stanoviskom ZMS.⁵⁶

Oslovení iba čiastočne akceptovali Esterházyho žiadosť. Odmietli síce návrh Lelleyovcov, aby účastníci stretnutia skoncipovali spoločnú odpoveď,⁵⁷ no nevzdali sa práva, aby každý odpovedal sám za seba. Odpoveď Pfeiffera, Izsáka a senátora Ballu sa nachádza vo fondoch národného archívu v Prahe, Gömöry svoju zverejnil vo svojich spomienkach.

Senátor Balla sa v odpovedi venoval iba implementácii štatútu na Podkarpatskej Rusi, Izsák sa zaoberal len záležitosťami reformovanej cirkvi. Komplexnejší názor prezentoval iba Miklós Pfeiffer, ktorý v úvode svojho maďarsky písaného listu konštatoval, že síce nie je členom, iba sympatizantom ZMS, no podľa neho zaujímať postoje v politických otázkach má mandát jedine strana. Pokiaľ ide o konkrétne návrhy, domnieval sa, že základným predpokladom národného zmierenia je zmena prístupu štátnych úradníkov k maďarskému obyvateľstvu, ktorý sa nijako nevyznačoval ústretovosťou. Vyzval ministerského predsedu aj na zastavenie protimaďarských útokov v tlači a protimaďarskej činnosti Slovenskej ligy. Ako napísal, iba následne bude možné dosiahnuť dohodu, základom ktorej musí byť verejnosprávna, kultúrna a hospodárska samospráva Maďarov, ich proporcionálna účasť na verejnej správe a verejných prácach, vyriešenie otázky občianstva a revízia pozemkovej reformy.⁵⁸

Ako sme už konštatovali, v ZMS pripisovali úlohe Runcimana veľký význam. Preto sa 2. augusta na zasadnutí predsedníctva strany prijalo rozhodnutie o zhrnutí požiadaviek ZMS v anglickom memorande. Takto vznikol 33-stranový dokument s názvom Postavenie maďarskej menšiny v Československu, pozostávajúci zo všeobecného úvodu a z 15 kapitol s detailným popisom dielčich problémov.⁵⁹ V úvode autori sformulovali kritiku versaillského mierového systému, kvalifikovali Československo ako štát postavený na fikcii československej jednoty, čo dávali do protikladu s jednotnými tradíciami historického Uhorska. Požiadavky maďarskej menšiny označili za súlad-

né s mierovými zmluvami a s právom na sebaurčenie, zdôrazňovaného aj v zmluvách. Potom sa snažili vyvrátiť názor rozšírený v anglickej verejnosti, podľa ktorého Maďari nemajú rovnoprávnosť preto, lebo sú *a priori* proti štátu. Ako dôkaz lojality Maďarov voči štátu uvádzali, ako aj oficiálne miesta neraz uznali, že Maďari sú najlepšími vojakmi republiky, svoju krvnú a peňažnú daň vždy svedomite splácajú.

V ďalšej časti memoranda sa ZMS (verná svojej dvadsaťročnej politike krívd) nesústredila na načrtnutie východísk, ale na vymenúvanie krívd, zoradených do 15 skupín, pričom najviac sa zdôrazňovali krivdy v oblasti školstva, prax pri sčítaniach obyvateľstva, politika osídlenia, nástroje odnárodňovania a zákon o obrane štátu z roku 1936.

Prvé stretnutie medzi ZMS a Runcimanom sa uskutočnilo 10. augusta. Runciman prijal Esterházyho v hoteli Alcron, a ten ho informoval o podstate maďarskej otázky. Memorandum ešte nemohol odovzdať (asi ešte nebol úplne hotový), ale poskytol ho Runcimanovi už na druhý deň. Ten ešte v rovnaký deň text preštudoval, a 12. augusta znovu prijal Esterházyho, ktorý tentokrát prišiel aj so Szüllóm a Jarossom.⁶⁰ O tomto stretnutí máme len málo informácií. Z niekoľkých neskôr utrúsených poznámok môžeme vydedukovať, že lídri ZMS boli so stretnutím spokojní: Runciman vyjadril počas neho presvedčenie, že je šanca na vyriešenie národnostnej otázky v rámci Česko-slovenska, pričom Maďarom treba zabezpečiť rovnaké práva, ako sudetským Nemcom.

Kvôli rokovaniam o štatúte sa v týchto týždňoch schádzalo užšie vedenie ZMS veľmi často, širší stranícky aparát a členstvo však malo len útržkovité informácie o vývoji. Práve preto chcelo vedenie ZMS využiť letné kultúrne slávnosti v Leviciach na to, aby v širšom kruhu informovalo o stanovisku strany k aktuálnej situácii. Na stretnutie, zvolaného na 13. augusta, na prvý deň premiéry spevohry *János vitéz*, sa do Levíc z pozvaných 180 funkcionárov dostavilo 164. S vývojom uplynulých týždňov ich oboznámil predseda strany Andor Jaross.⁶¹ Vo svojom ostro ladenom prejave žiadal nápravu za dvadsať rokov nahromadených krívd a úplnú rovnoprávnosť pre Maďarov. Dohodu s ministerským predsedom Hodžom označil za možnú, no nevyhlásil ani to, že koalíční poslanci Hodžu nakoniec odstavia, čo skôr či neskôr môže viesť k nastoleniu vojenskej diktatúry a k vojne. Hovoril aj o tom, ako je situácia Maďarov na Slovensku zvlášť ťažká: okrem Prahy ich ohrozuje aj expanzívna nemecká politika.

Aj keď prejavy predstaviteľov ZMS odzrkadľovali snahu o dohodu, niektoré momenty svedčili o tom, že v polovici augusta si strana zvolila skôr vyčkávaciu taktiku. Neusilovala sa o okamžitú dohodu s Prahou (ako ani Praha so ZMS), ale podmieňovala svoje kroky vývojom na medzinárodnej politickej scéne. Dôležité usmernenie očakávala najmä od rokovaní Maďarska so štátmi Malej dohody v Bledě a od blížiacej sa cesty regenta Miklósa Horthyho do Nemecka.

V cieľoch ZMS zároveň nastala dobre badateľná zmena. Ku koncu augusta strana odstúpila od požiadavky slovenskej autonómie, miesto toho sa do popredia dostala otázka autonómie maďarských etnických území. Podľa zachovaných prameňov ku zmene orientácie došlo najmä kvôli žiadosti Runcimana, aby strana formulovala „čisto maďarské“ požiadavky,⁶² no mala aj svoje logické dôvody: jednak sa tým ZMS prispôsobila požiadavkám SdP, jednak podpora slovenskej autonómii bola zo strany ZMS aj predtým iba taktikou. Väčšina straníckeho vedenia sa totiž obávala, že autonómia Slovenska by mohla zhoršiť postavenie Maďarov.

O zmene akcentu politiky ZMS svedčí aj odpoveď na návrh reformy verejnej správy, zaslanie ktorého Hodža prisľúbil ešte na prijatí vedenia strany 20. júla, no

nakoniec bol adresátovi doručený až v polovici augusta. Stanovisko, prijaté na rokovaní vedenia strany 24. augusta a na druhý deň zaslané Hodžovi, bolo vzhľadom na vývoj situácie v podstate už neaktuálne, a má skôr archívnu hodnotu.⁶³ Aj keď sa v ňom ZMS podrobne venovala slabostiam vládneho návrhu, odmietnutie už nepatrilo jednotlivým detailom, ale návrhu ako celku, nakoľko strana videla riešenie problému nie v posilnení právomocí krajín a okresov, ale v plnohodnotnej samospráve národov žijúcich v Československu. Čiže v tomto období ZMS už trvala na územnej samospráve, rozumej autonómii pre Maďarov žijúcich na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Kvôli návrhom na reformu územnej správy, ktoré sa vytvorili počas rokovaní o národnostnom štatúte, predpokladajúce rozdelenie Československa na župy na etnickom základe, a ktoré počítali aj s jednou župou (kantónom) s väčšinovým maďarským obyvateľstvom, resp. kvôli maďarským predstavám, ktoré miesto autonómie Slovenska počítali so samosprávou Maďarmi obývaných oblastí na juhu Slovenska, vzniklo napätie medzi HSĽS a ZMS. Spolupráca dvoch politických strán beztak existovala skôr na úrovni deklarácií, bez skutočného obsahu. Pre HSĽS, bez ohľadu na jej práve aktuálny vzťah k ZMS, bola nedeliteľnosť Slovenska a autonómia celého slovenského územia vždy axiómou. Odzrkadľovalo sa to aj v jej programe autonómie, ktorý HSĽS prijala v závere volebnej kampane 5. júna 1938. V tomto programe žiadala pre Slovensko vlastný parlament a vládu. Rovnako aj memorandum, ktorý HSĽS – ktorá práve v tých dňoch stratila svojho vodcu, Andreja Hlinku⁶⁴ – odovzdala Runcimanovi, predpokladal autonómiu Slovenska ako celku. V memorande sa teória československého národa nazývala imperialistickou fikciou, a Slováci, podobne ako Nemci a Maďari, boli označení za národnú menšinu.

Aj preto vyvolal v slovenských kruhoch negatívnu odozvu plán maďarskej autonómie, resp. tie vládne predstavy, ktoré boli načrtnuté v tzv. treťom, a potom vo štvrtom pláne, podľa ktorých Československo malo byť rozdelené na župy (kantóny) na etnickom základe. V prípade uskutočnenia týchto plánov by vznikli v Česku tri nemecké, na Slovensku jeden maďarský „kantón“ (s centrom v Nových Zámkoch), čo, samozrejme, bolo v príkrom rozpore s vysnívaným jednotným Slovenskom slovenských autonomistov. Nie náhodou zverejnil denník HSĽS *Slovák* 1. septembra ostro odmietavý názor na kantóny a vyslovil sa za integritu Slovenska.⁶⁵

ZMS v týchto týždňoch oscilovala medzi stavom zúfalstva a nádeje. Stále väčšie ústupky Prahy sudetským Nemcom jej pridávali na optimizme, na druhej strane jej neustále dávali pocítiť, že maďarská otázka zatiaľ nie je na programe dňa, a teda ústupky sa skutočne týkajú iba Nemcov. Takéto impulzy prichádzali nielen z Prahy, ale aj od Britov. Keď sa koncom augusta obrátil jeden z členov vedenia ZMS na Roberta Stopforda z delegácie Runcimana, aby dostal oficiálne informácie o stave rokovaní, britský diplomat ho odmietol s tým, že „*dnes je našou misiou výlučne vyriešenie česko-nemeckého problému. O iné sme neboli požiadaní a preto ani nemôžeme zaujať stanovisko k iným otázkam.*“⁶⁶

Keď bol v posledných dňoch augusta hotový aj tzv. tretí plán, a Praha ho predložila SdP aj Runcimanovi, Hodža opäť dal pozvať Jarossa a Esterházyho. Rozhovor sa niesol v priateľskom duchu, no obsahovo priniesol málo nového. Ministerský predseda zasa nevedel povedať nič konkrétneho, informoval maďarských politikov iba všeobecne o hľadiskách, na základe ktorých sa má vytvoriť župný systém zohľadňujúci etnické hranice. Miesto odovzdania detailného návrhu mohol iba prisľúbiť, že s maďarskými politikmi bude o pláne meritórne rokovať po tom, ako dostane stanovisko Nemcov.⁶⁷

Prahou ponúknuté koncesie pre Nemcov podľa dostupných prameňov mali aj tak priaznivú odozvu vo vedení ZMS, ktoré ich považovalo za dobrý základ pre definitívnu dohodu.⁶⁸ Maďari zároveň predpokladali, že prípadné rokovania sa ešte môžu natiahnuť, čo robí výstup z nich neistým.

Ako sa vyostrovalo napätie okolo štatútu, tak sa vytrácal vplyv maďarských aktivistov. Ešte sa im podarilo dosiahnuť, aby Runciman 9. septembra prijal dvoch vedúcich predstaviteľov sociálnych demokratov, predsedu Györgya Csizmaziu a poslancu Ignáca Schulza. Nimi pripravené memorandum sa niesol v duchu predstáv jastrabov v československom vedení, keď deklaroval rovnoprávnosť národností, no ostro odmietal autonómiu ako možné riešenie.⁶⁹ Podrobne rozpísané požiadavky v memorande obsahovali málo nového, predpokladali také riešenie národnostnej otázky, ktoré si nevyžiada zmenu dovedejšieho ústavného poriadku republiky.

Záver

Po návšteve Chamberlaina v Berchtesgadene 15. septembra sa do popredia dostala otázka revízie štátnych hraníc. Tento proces nakoniec viedol k Mníchovskej dohode a následne k Viedenskej arbitráži. Neúspech národného zmierenia v Československu ale neznamená nevyhnutne aj fiasko národnostného štatútu, pokiaľ ide o jeho obsah: koncom júna schválená verzia štatútu, nadväzujúci návrh jazykového zákona a návrh nového územnosprávneho usporiadania, resp. ešte ambicióznejší tzv. štvrtý plán prezidenta Beneša by v prípade jeho realizácie znamenalo komplexné, spravodlivejšie, voči oprávneným požiadavkám menších ústretové riešenie národnostnej otázky. Znamenalo by kvalitatívnu zmenu, základom ktorej by sa stalo definitívne skoncovanie s plánmi československej národnostnej politiky zameranými na vybudovanie unitárneho národného štátu, a pre Maďarov na Slovensku by otvorila cestu k novému, plnohodnotnejšiemu prežívaniu menšinového bytia. No predložené návrhy, ako na to upozorňuje aj vynikajúci znalec medzivojnového národnostného práva René Petráš, sa nemajú preceňovať, lebo sa dostali maximálne na úroveň vládneho návrhu, do parlamentu už neboli predložené. Skutočnou skúškou ich životaschopnosti by sa aj tak mohlo stať iba ich uvedenie do praxe, nie parlamentná diskusia. Významná časť česko-slovenskej verejnosti totiž, ako to vyplýva z reakcií zaslanej vláde a zverejnenej v tlači, zaujala odmietavý postoj k vzdaniu sa nástrojov na vybudovanie národného štátu. Tieto nálady verejnosti dobre ilustruje čitateľský list uverejnený v slovenských novinách vychádzajúcich na Žitnom ostrove: „*Tento štát vzniknul bojom a mečom Čechov a Slovákov, oni sú jedine oprávnení vládnuť nad sebou samými a tým viac nad menšinami.*“⁴⁷⁰

ZMS považovala štatút za šancu na uspokojivé riešenie postavenia Maďarov na Slovensku do doby, kým sa realizuje jej dlhodobý cieľ, t. j. revízia hraníc. Pohybujúc sa v tomto rámci ZMS bola do poslednej chvíle zástankyňou rokovaní, no bolo zjavné, že nepristúpi na žiadnu dohodu, ktorá by zvyšovala legitimitu existujúcich štátnych hraníc. Preto návrhy z Prahy, ktoré odzneli v dňoch pred Mníchovskou dohodou, sľubujúce rovnaké ústupky Maďarom, ako boli predtým prisľúbené Nemcom,⁷¹ už zostali nevy počuté. Udalosti odohrávajúce sa začiatkom až v polovici septembra presvedčili aj ZMS, že skutočne a nečakane rýchlo prišla možnosť revízie hraníc. Odvtedy, ako je to zjavné aj z uznesenia ZMS zo 17. septembra,⁷² do centra polití-

ky strany sa miesto riešenia menšinovej otázky v rámci Československa dostal princíp sebaurčenia, referendum a revízia hraníc. V jednej veci ale zostali postoje aj ZMS, aj maďarskej komunity na Slovensku nezmenené – na dosiahnutie svojich cieľov nechceli použiť násilie, ale zotrvali na využívaní nástrojov parlamentarizmu.

Poznámky

- 1 Okrem hodnotení nachádzajúcich sa v prácach všeobecnejšieho zamerania pozri najmä: HARNA, Josef: Národnostní politika Hodžovy vlády. In *Národnostní politika v Polsku a Československu v meziválečném období. Sborník z mezinárodní vědecké konference*. Praha: 2005, s. 94 – 107.; BYSTRICKÝ, Valerián: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku roku 1938. In BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Bratislava: HÚ SAV, 2008, s. 84 – 99.; SZARKA, László: Národnostní statut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935 – 1940. *Střední Evropa*, 1992, č. 26, s. 50 – 53.
- 2 Požiadavky na zmenu nemožno redukovat iba na úsilie o zmenu hraníc. Medzi ne patrí aj odstránenie umelo udržiavaných nerovností medzi víťazmi a porazenými 1. svetovej vojny.
- 3 Strana, založená v roku 1933 sa pôvodne nazývala Sudetendeutsche Heimatfront, iba pred voľbami, prispôsobujúc sa ustanoveniam volebného zákona, prijala názov Sudetendeutsche Partei.
- 4 Rakúsky filozof Othmar Spann sa vo svojej knihe s názvom *Der wahre Staat* z r. 1921 pokúsil o načrtnutie tzv. tretej cesty medzi demokratickým a socialistickým štátom. Jeho ideálom bol univerzálny nemecký stavovský štát s centrom vo Viedni, ktorý by ovládal celý región. Jeho antidemokratické predstavy mali veľa styčných bodov s nacistickou ideológiou (napr. v otázke antisemitizmu), ale do istej miery boli aj alternatívou nacizmu, a preto pre Berlín predstavovali neželanú konkurenciu.
- 5 BENEŠ, Edvard: *Paměti I. Mnichovské dny*. Praha: Academia, 2007, s. 156. Pozri aj: KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl 3. O přežití a o život (1936 – 1938)*. Praha: Libri, 2003, s. 82.
- 6 Pozri: KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství. Češi a Němci v československém státě (1918 – 1938)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 165 – 167. Istú úlohu zohrávalo aj poznanie, že Veľká Británia pod vedením Chamberlaina preukazovala stále väčšiu ochotu na akceptovanie revízie versailleských hraníc pokojnými prostriedkami.
- 7 KÁRNÍK, Zdeněk: Ref. 5, s. 504.
- 8 MOL (Magyar Országos Levéltár), K-63 (Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai), 63. cs. 7/4 t. 1356/pol. 1938
- 9 KURAL, Václav: Ref. 6, s. 172 – 173.
- 10 HODŽA, Milan: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 205.
- 11 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Mnichovská dohoda 1938*. Ostrava: Tilia, 1999, s. 139.
- 12 Tamže, s. 161. Zaujímavým momentom rozhovoru bolo, keď sa Masaryk snažil presvedčiť Halifaxa, že on osobne nie je ani proti radikálnym riešeniam, predsa onoho času ani jeho otec nechcel pripojiť sudetonemecké oblasti k Československu, konal iba pod nátlakom Lloyd Georga.
- 13 Potvrďuje to aj rozhovor prezidenta Beneša s britským vyslancom v Prahe 17. mája. Pozri ČELOVSKÝ, Bořivoj: Ref. 11, s. 162.
- 14 BENEŠ, Edvard: Ref. 5, s. 225.
- 15 Pozri KURAL, Václav: Ref. 6, s. 174.
- 16 KÁRNÍK, Zdeněk: Ref. 5, s. 539.
- 17 Text štatútu pozri v prílohe. Zdroj AUTGM, fond. E. Beneš, k. 73, R 133/3.
- 18 Tamže, s. 542.
- 19 Prahou navrhované riešenie Beneš vysvetľoval pomocou anglického pojmu „self-government“. Pozri BENEŠ, Edvard: Ref. 5, s. 236.
- 20 AMZV (Archív ministerstva zahraničných vecí), f. III. sekce, k. 609. fasc. 4.
- 21 ANM (Archív národného muzea), f. Ivan Dérer, k. 11, 522, Reforma správy.
- 22 Tamže.
- 23 NA ČR (Národní archiv České republiky), f. PMR (Presidium ministerské rady), k. 3217, 2511/1938.prez.
- 24 ANM, f. Ivan Dérer, k. 11, 522, Reforma správy.
- 25 DEJMEK, Jindřich: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Praha: Karolinum, 1998, s. 264.

- 26 Česko-slovenskí politici, vrátane ministerského predsedu, iba v utrúsených poznámkach naznačovali, že štatút sa má týkať aj Maďarov. Z nich si pozornosť zasluhuje rozhovor, ktorý Hodža poskytol novinám *Daily Mail* v prvých dňoch júna. V ňom na otázku novinára jasne uviedol, že kým slovenská otázka nepatrí medzi národnostné problémy, ostatné národnosti dostanú tie isté práva ako Nemci. V tomto duchu budú riešiť aj problémy maďarskej menšiny prostredníctvom miestnych samospráv. *Magyar Újság*, 5. júna 1938.
- 27 *Új Hírek*, 24. mája 1938.
- 28 *Új Hírek*, 17. mája 1938.
- 29 SNA (Slovenský národný archív), f. KÚ BA (Krajinský úrad, Bratislava), k. 254. 31833/1938. prez.
- 30 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 36263.
- 31 Pozri *Csehszlovákiai Népszava*, 24. júla 1938.
- 32 *Magyar Újság*, 3. júla 1938.
- 33 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 38960.
- 34 MOL, K-64 (Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai), 79. cs. 65 t. 571/res.pol.1938 a 597/res.pol.1938.
- 35 NA ČR, f. PMR, k. 218, 5616/1938.
- 36 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 45605/1938.prez. Názory sa rozchádzajú v tom, do akej miery prehliadla maďarská oficiálna politika nemecké zámery. Autor súhlasí s názorom Márii Ormos, podľa ktorého Budapešť dlho neodhalila úmysel Nemecka vojensky zakročiť proti Československu, a nepredvídala ani možnosť revízie trianonských hraníc už v roku 1938. Pozri: ORMOS, Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914-1945*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1998, s. 178.
- 37 MOL, K-64, 79. cs. 7a. t. 591/res.pol.1938.
- 38 MOL, K-64, 79. cs. 65. T. 633/res.pol. 1938.
- 39 *Új Hírek*, 24. júla 1938.
- 40 MOL, K-63, 63. cs. 7/4. T. 195/pol.1938.
- 41 Tamže.
- 42 Tamže.
- 43 ČELOVSKÝ, Bořivoj: Ref. 11, s. 236. Na konferencii veľmocí podľa českého historika počítali aj s prípadnou účasťou Poľska a Maďarska.
- 44 Vo svojich pamätiach Beneš píše, že vidiac neúspech rokovaní on sám až trikrát inicioval odvolanie ministerského predsedu, no bezúspešne. Odsunutie Hodžu zdôvodnil o. i. Henleinovou požiadavkou, aby jeho rokovacím partnerom bol výlučne prezident. Pozri BENEŠ, Edvard: Ref. 5, s. 269 a 277. O koncepčných rozporoch medzi Benešom a Hodžom pozri SZARKA, László: Ref. 1.
- 45 DEJMEK, Jindřich: Ref. 24, s. 279.
- 46 Dodnes je predmetom diskusií, prečo dovtedy dosť neoblomný Beneš pristúpil až na takéto významné ústupky. Niektorí to považujú za prejav jeho úprimnej vôle dohodnúť sa, podľa iných sa pustil do riskantnej hry predpokladajúc, že Nemci si dohodu neželajú, takže jeho ponuka bude tak či tak odmietnutá – no zabezpečiť si tak priazeň veľmocí a medzinárodnej verejnosti. Pozri ČELOVSKÝ, Bořivoj: Ref. 11, s. 240. Aj keď dodatočné hodnotenie historických udalostí Benešom treba vždy brať s rezervou, v tomto prípade jeho viaceré vyjadrenia počas vojny o tom, že štvrtý plán aj on sám považoval za protiústavný a neuskutočniteľný, možno považovať za argument v prospech druhého názoru, že teda z jeho strany išlo len o taktiku. Pozri BENEŠ, Edvard: Ref. 5, s. 306.
- 47 Priebeh incidentu je všeobecne známy; o tom, kto bol za neho zodpovedný, sa stále diskutuje. Nemeckí študenti demonštrujúci pred miestnym súdom za prepustenie svojich kolegov sa dostali do konfliktu s poriadkovými silami, pričom žandári na koni ublížili aj sudetonemeckému poslancovi parlamentu, ktorý demonštrantov viedol.
- 48 *Lord Runciman to the Prime Minister*. Hlásenie zverejňuje WOJTASEK, Charles: *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award*. Montreal: Institute of Comparative Civilizations 1981, s. 201 – 204.
- 49 *Prágai Magyar Hírlap*, 3. augusta 1938.
- 50 MOL, K-64, 79. cs. 65. t. 769/res.pol.1938.
- 51 Tamže.
- 52 *Csehszlovákiai Népszava*, 7. augusta 1938.
- 53 MOL, K-63, 63. cs. 7/4. t. 85/pol. 1938.
- 54 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 52818/1938. prez.
- 55 GÖMÖRY, János: *Emlékeim egy letűnt világról*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1964, s. 182.
- 56 Tamže, s. 184. Gömöry vo svojej knihe uvádza aj úryvok z vystúpenia Esterházyho 13. augusta v Leviciach, v ktorom predseda strany v záujme upokojenia vášní aj verejne vyzdvihol odlišnosti medzi pozvanými, a na rozdiel od aktivistov „f la Lelley – Tyúkos“ sa postavil za Gömöryho a ostatných.

- Satisfakciu od strany dostal Gómöry až v januári 1939, keď vedenie strany (už v Maďarsku) uznesením deklarovalo, že sa neprevinil voči maďarským záujmom. Tamže, s. 187 – 192.
- 57 *Új Hírek*, 5. augusta 1938.
- 58 NA ČR, f. PMR, k. 218.
- 59 Memorandum sa v anglickom jazyku nachádza: MOL, K-63. 63. cs. 7/4. t.; maďarský preklad: MOL, K-63, 64. cs. 7/4. t.
- 60 POPÉLY, Gyula: *A szlovákiai magyar kisebbség kronológiája 1915—1945*. Rukopis. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- 61 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 53393/1938. prez.
- 62 SNA, f. KÚ BA, k. 254. 55633/1938. prez.
- 63 MOL, K-63, 64. cs. 7/4. t. 229/pol.1938.
- 64 Zakladateľ a vodca HSLS s nespochybniteľnou autoritou, Andrej Hlinka, zomrel 16. augusta 1938.
- 65 *Slovák*, 1. septembra 1938.
- 66 ÁDÁM, Magda et al. (eds.): *Az első bécsi döntés okmánytára, 1938. augusztus 3. – 1939. március 15.* Rukopis. Dokument č. 4.
- 67 MOL, K-64, 75. cs. 777/res. pol. 1938.
- 68 NA ČR, f. PMV-AMV 225 (Archív ministerstva vnútra), k. 1090, 26756.
- 69 *Csehszlovákiai Népszava*, 18. septembra 1938.
- 70 *Žitný ostrov*, 1. augusta 1938.
- 71 ÁDÁM, Magda: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. A müncheni válság és Magyarország. In *Századok*, 1999, č. 4, s. 707.
- 72 SNA, f. KÚ BA, k. 254, bez č.

Preklad Eleonóra Sándor

Úprava národnostných poměrů v republice Československé.

Kodifikace a nová úprava národnostních poměrů v republice Československé provedena je z důvodů formálních ve třech zákonných osnovách:

Ústřední právní normou, která kodifikuje a doplňuje úpravu těchto poměrů po všech stránkách - v některých směrech ovšem jen rámcově - má být národnostní statut.

Nová úprava samosprávy v zemích, okresích a obcích s uplatněním kuriálního principu národnostního rozvedena je detailně v osnově zákona o základech organizace svazků územní samosprávy.

Nová úprava práva jazykového obsažena je v osnově ústavního zákona jazykového.

I.

Národnostní statut.

Národnostní statut vytyčuje nejprve jako stěžejní zásadu československého právního řádu zásadu rovnosti všech československých státních občanů bez zřetele k národnosti, rase a náboženství. Nikdo nesmí být označen pro svou národnost za osobu státně nespolehlivou. /Část I. statutu/.

Určování národnostní příslušnosti má se díti podle objektivních hledisek, takže znemožněno je jakékoliv ovlivňování při přihlašování se k národnosti. Nestanoví se žádná výhoda ve prospěch národnostní příslušnosti československé ani žádná její fikce v případech pochybných. Veškeré veřejné orgány musí postupovati při zjišťování národnosti přesně podle pravdy. Také osoba, udávající svou národnost,

musí tak činiti pod pohrůzkou trestu podle pravdy; tím má býti zabráněno opatřování si výhod, plynoucích z principu národnostní proporcionality. - Stát vytyčuje si jako důležitý úkol, přispívati k udržování národnostního míru a k národnostnímu sblíživání. /Část II. statutu/.

Přísnými soudními tresty hrozí se každému, kdo by násilím nebo uplácením chtěl přivoditi odnárodnění jiné osoby. U veřejných orgánů má býti postupováno v takovém případě se zvláštní přísností. Také každé rušení národnostního míru násilím, útlakem nebo jiným donucováním, veřejným hanobením některé národnosti nebo veřejným popuzováním proti ní má býti přísně trestáno. /Část III. statutu/.

Zvláštními ustanoveními chráněny jsou proti odnárodnění děti, zejména děti v cizí péči a sirotci, jakož i osoby sociálně slabé. /Část IV. statutu/.

Princip poměrného zastoupení proniká celý veřejný život v Československu a přichází k dobru zejména i příslušníkům národností, které jsou v menšině. Tento princip uplatňuje se nejen při volbách parlamentních a volbách do svazků územní samosprávy včetně obcí, nýbrž převážně při všech volbách do veřejných orgánů. Také při jmenování členů kolektivních veřejných orgánů má býti přihlíženo k poměrům národnostním. Pro přijímání do civilní státní služby stanoví se princip národnostní proporcionality. Tento princip má platiti i pro přijímání do služeb svazků územní samosprávy včetně obcí, po případě i do služeb jiných veřejných korporací. /Část V. statutu/.

Při používání veřejných prostředků z rozpočtu státu a svazků územní samosprávy včetně obcí na účely kulturní a lidumilné má býti zachovávána zásada poměrnosti. Táž zásada má platiti i při zadávkách státních a zadávkách svazků územní samosprávy včetně obcí, při čemž však má býti přihlíženo při pracích a dodávkách čistě místního významu v prvé řadě k uchazečům místním. /Část VI. statutu/.

Celé veřejné školství od škol nejnižších až ke školám vysokým je vybudováno na principu rovného postavení všech národností ve státu. Školy s československým jazykem vyučovacím nemají žádné postavení výsadní. /Část VII. statutu/.

Při správě školské uplatněna je v široké míře národnostní samospráva. /Část VIII. statutu/.

Také lidová výchova, a to veřejné knihovnictví a veřejná činnost osvětová vůbec, organisovány jsou na principu národnostní samosprávy. /Část IX. statutu/.

Princip národnostní samosprávy má se ve formě národnostních kurií veřejně uplatňovati v zemích a okresích. /Část X. statutu a zvláštní zákon o základech organisace svazků územní samosprávy/.

Také v některých případech zájmových a útvech hospodářských uplatněn je v různé formě princip národnostní samosprávy. /Část XI. statutu/.

Jazykové právo upraveno je zvláštními předpisy, na než národnostní statut odkazuje, vytykáje při tom zejména užívání jiných jazyků než československého v zákonodárství a ve školství. /Část XII. statutu/.

Dodržování předpisů národnostního statutu a provádění spravedlivé národnostní politiky ve všech odvětvích státní správy zabezpečeno je účinnými prostředky, zejména přísnými disciplinárními sankcemi proti veřejným orgánům, organisací dozoru v ústředních úřadech pomocí zvláštních referentů a za přispění poradních sborů, složených poměrně z příslušníků všech národností. Vedle toho zůstávají ovšem nedotčeny i ostatní záruky pro řádný chod státní správy a dodržování platných předpisů, zejména ústavní práva Národního shromáždění a jeho členů. Poměrně nepatrné minoritě ve sněmovně poslanecké i senátu /jedné šestině/ umožňuje se dovolati se kontroly ústavnosti

zákonů /zejména též s hlediska zachovávání práv menšinových, převzatých do ústavní listiny ze smlouvy St. Germainské/ před ústavním soudem. /Této kvoty v Národním shromáždění dosahuje i samojediná sudetoněmecká strana./ /Část XIII. statutu/.

II.

Národnostní samospráva a ochrana národností ve svazcích územní samosprávy.

Aby mohla býti nejen v obcích, nýbrž i ve vyšších jednotkách správních /okresích a zemích/ uplatněna národnostní samospráva a ochrana národností, bude dosavadní správa zemská a okresní rozdělena na státní a samosprávné orgány tak, aby úplným osamostatněním a rozšířením samosprávy /zemské a okresní/ umožnilo se národnostem zem /okres/ obývajícím spravovati své věci národnostní samostatně a uplatňovati své zájmy národnostní vůči celku /zemi, okresu/ v nejširší míře slučitelné s potřebou toho kterého celku a státu.

Tím se dosáhne ve správě zemí /okresů podobného stavu, jako je již nyní - v důsledku zásady poměrného zastoupení - v obcích, kde bude však nutno pamatovati na ochranu menšin národnostních a vybudovati je podobně jako v zemích a okresech.

Území Československého státu zůstane, jako dosud, rozděleno ve čtyři země /Českou, Moravskoslezskou, Slovenskou a Podkarpatoruskou/, jejichž teritoria jsou dána historickým a státoprávním vývojem. Nová úprava se nebude týkati Podkarpatské Rusi, kde věc zůstane vyhrazena budoucímu autonomnímu sněmu této země.

Každá země podrží dosavadní právní subjektivitu; subjektem veřejných i soukromých práv a závazků zůstane i nadále každá země jako celek.

Vedle práv, jež země budou vykonávati v příčině vlastnictví a správy zemského jmění, statků, ústavů, podniků atd., budou země obstarávati ve svých obvodech také veřejnou správu, a to odděleně od státní správy. Zemím zůstane jejich dosavadní působnost ve věcech kulturních, hospodářských, humanitních, zdravotních a sociálních a k tomu bude na ně přenesena též působnost v některých věcech, které dosud obstarávají státní úřady, pokud tato působnost nemá celostátní význam; bude to i působnost vrchnostenské povahy. Samosprávným orgánům se tak dostane kompetence v rozsahu, který se velmi přibližuje požadavkům SdP.

Působnost zemí bude normotvorná, hospodářská, správní, judikatorní a poradní. Podle důležitosti agend, o něž půjde, a podle významu, jež ta která věc bude míti s hlediska národnostního, bude působnost zemí vykonávati několik druhů zemských samosprávných orgánů; budou to orgány dílem kollegiální, dílem monokratické. Kollegiální orgány budou jednak národnostně smíšené, jednak čistě nacionální; národnostní charakter orgánů monokratických bude dán národností osob, jež budou pro tyto funkce zvoleny.

Nejdůležitější agendy zemské samosprávy bude míti v zemi zemský sněm, sbor o 60 až 130 členech /podle velikosti zemí/ volený podle všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva a podle zásady poměrného zastoupení.

Zemský sněm bude míti především působnost normotvornou, t.j. bude vydávati pro obvod země podrobnější předpisy k zákonům ve věcech náležitých do kompetence země, okresů a obcí, k jiným zákonům pak, pokud jej zákon k tomu

zmocní; dále bude vydávati statuty pro zemské nebo zemí spravované ústavy, podniky a zařízení a předpisy o služebních poměrech zemských zaměstnanců. V oboru hospodářské a správní působnosti se bude zemský sněm usnášeti na rozpočtu a jiných věcech, jež jsou zvláště důležité.

Kurie zemského sněmu se zřídí pro národnost, kterou udalo aspoň 6 členů zemského sněmu, obývá-li v některém soudním okrese v zemi aspoň 50% státních občanů československých této národnosti. Kurii budou tvořiti členové zemského sněmu té národnosti, pro kterou bude kurie zřízena.

Kurie budou vykonávati normotvornou působnost v mezích stanovených pro zemský sněm, pokud půjde o normy pro ústavy, podniky nebo zařízení, určené pro potřeby neb účely příslušníků národnosti, pro něž je zřízena kurie. Kurie budou určovati též sídla takových ústavů, podniků a zařízení, dále budou určovati osoby, jež země jmenuje nebo vysílá do různých korporací, ústavů, podniků a zařízení, má-li býti jmenován nebo vyslán příslušník národnosti, pro kterou je kurie zřízena; kurie budou též podávati návrhy k zemskému rozpočtu a k závěrečným účtům.

Kurie si bude moci stěžovati u zemského sněmu a u nejvyššího správního soudu na rozhodnutí neb opatření kteréhokoli zemského orgánu, bude-li míti za to, že jím bylo porušeno právo její národnosti.

Důležitější věci zemské samosprávy, jež nebudou vyhrazeny zemskému sněmu ani jeho kuriím, bude obstarávati 12 členný zemský výbor. Jeho členy /zemské přisedící/ bude voliti každá kurie zemského sněmu podle zásady poměrného zastoupení. Zemský výbor bude vykonávati věci, jež přesahují rozsah běžné správy jmění, bude připravovati zemský rozpočet, závěrečné účty a návrhy pro jednání sněmu, bude mu náležeti organisace ústředních úřadů zemské samosprávy, bude přijímati a povyšovati zemské zaměstnance a obstarávati jejich osobní záležitosti a bude vůbec vykonávati pravomoc země, pokud to nebude výslovně vyhrazeno jiným zemským orgánům.

Jednotliví členové zemského výboru /zemští přisedící/ povedou monokraticky zemské referáty. Obor působnosti každého referátu určí předseda zemského sněmu, který také přidělí referáty jednotlivým zemským přisedícím, přihlížeje k tomu, aby věci týkající se výhradně národnosti, pro kterou je zřízena kurie zemského sněmu, obstarával zemský přisedící této národnosti. Zemští přisedící budou v oboru svých referátů zpravodaji zemských kolegiálních orgánů, budou obstarávati věci běžné správy jmění a prováděti usnesení kolegiálních orgánů.

Zemský sněm bude moci pro správu a dozor nad jednotlivými zemskými nebo zemí spravovanými ústavy, podniky a zařízeními, pro obstarávání i jiných zemských věcí a také jako pomocné orgány zemského sněmu zříditi podle potřeby zemské komise. Tyto komise budou voliti kurie zemského sněmu podle zásady poměrného zastoupení. Půjde-li o komisi pro instituci určenou výhradně pro potřeby neb účely příslušníků národnosti, pro kterou bude zřízena kurie zemského sněmu, zvolí komisi tato kurie z příslušníků dotčené národnosti.

Pro výkon správního soudnictví ve věcech spadajících do působnosti země budou zřízeny 3 členné zemské správní senáty, složené vždy ze 2 volených a z 1 jmenovaného člena. Členy těchto senátů budou voliti kurie zemského sněmu; jmenován bude moci býti jen zemský úředník znalý práv, jmenování bude prováděti zemský výbor. Zemské správní senáty budou stálé /budou sestavovány zemským výborem vždy na 1 rok/, samostatné a neodvislé; práci jednotlivým správním senátům

bude přidělovati předseda zemského sněmu tak, aby národnostní složení senátu odpovídalo národnosti stran na věci zúčastněných.

Také okresům zůstane právní subjektivita i působnost v oboru veřejné správy, samospráva okresní a oddělí od státní správy a na samosprávné okresní orgány bude přenesena celá řada agend, které byly dosud obstarávány státními úřady.

Nová organisace okresní samosprávy bude obdobná jako u samosprávy zemské. Také v okresních zastupitelstvech /sborech o 16 až 40 členech, podle velikosti okresu/, volených podle všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva a podle zásady poměrného zastoupení vždy na 6 let, budou zřízeny národnostní kurie, ovšem jen v těch okresech, kde okresní zastupitelstvo není složeno z členů téže národnosti a kde aspoň 3 členové okresního zastupitelstva udají národnost, pro kterou bude v zemi zřízena kurie zemského sněmu. V každém okrese bude zřízen okresní výbor, složený z okresního starosty a z 8 přisedících, volených kuriemi /kde nebude kurií, bude okresní výbor zvolen okresním zastupitelstvem/, také v okresech budou okresní komise a okresní správní senáty. Všecky tyto okresní orgány budou obdobně řízeny a upraveny, jako stejnoznačné orgány zemské samosprávy a budou míti obdobnou působnost, ovšem jen v mezích místní a věcné kompetence okresů, v některých podrobnostech bude organisace okresní samosprávy přirozeně poněkud jednodušší, než organisace samosprávy zemské.

III.

Obsah osnovy jazykového zákona.

Jazykový zákon upravuje užívání jazyků u soudů, úřadů, orgánů, ústavů a podniků republiky, t.j.státních, a u úřadů samosprávných, zastupitelských sborů a veřejných korporací ve státě. Netýká se užívání jazyků ve stycích soukromých a obchodních, ve věcech náboženství, v tisku a veřejných shromážděních lidu. V této sféře je ustanoveno /§ 128, odstavec 3 a 4 úst.list./, že státní občané republiky mohou užívatí volně kteréhokoliv jazyka.

Ustanovení státního oficiálního jazyka zakládá se na čl. 7 smlouvy Saint-Germainské, kterým to bylo Československu dáno na vůli. Hlavní funkce jazyka státního vypočítává § 1, odstavec 2 zákona. K tomu přistupuje, že jest také jazykem, jehož užívají předseda a ostatní představitelé sněmovních funkcí jakož i vláda v jednání Národního shromáždění /§ 49 jednacích řádů poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění, zákony z 15. IV. 1920, č. 325 a 326 Sb.z. a n./ a že jest jazykem, v němž se vyhlašují zákony a nařízení /§ 3 zákona ze dne 15.III. 1919, č.139 Sb.z, a n. ve znění zákona ze dne 20.XII. 1921, č. 500 Sb. z. a n./.

Pokud jde o ostatní národnosti ve státě a jejich jazyky, odstraňuje osnova označení „národní, menšiny“, „jazykové menšiny“, „jazyk menšinový“ a pod., třebaže smlouva Saint-Germainská je tak nazývá. Jde o jazyky: německý, ruský /maloruský/ - tento jen mimo Podkarpatskou Rus /prakticky na Slovensku/, neboť na autonomním území Podkarpatské Rusi má tento jazyk postavení zvláštní, obdobné jazyku státnímu /srov. § 6. odst. 2/ - dále jazyk maďarský a polský. Uvedené jazyky jsou také úředními, neboť soudy, úřady, orgány, ústavy a podniky republiky, a to ve všech instancích, v nich za podmínek §u 2 úřadují, t.j. přijímají v nich podání, vydávají v nich vyřízení, projednávají v nich se stranami, veřejný žalobce vznáší v nich obžalobu a jiná

podání na soud, vydávají se v nich vyhlášky, děje se označení úřadů a dopisuje se obcím téhož jazyka. V oboru samosprávy /§ 3/ mohou obce, zastupitelské sbory a veřejné korporace jazyky ty ustanoviti si vlastním usnesením za jednacím jazyky.

Práva zaručená těmto jazykům mají platiti výslovně jen pro státní občany, nikoli také pro cizince. Smlouva Saint-Germainská zaručuje jazyková práva také jen státním občanům československým.

Jazyková kvalifikace soudních okresů, která zakládá zmíněná práva podle § 2, snižuje se z dosavadních 20% na 15% příslušníků dotyčného jazyka. To bude míti za následek, že k dosavadním okresům s kvalifikovanou jazykovou menšinou přibude dalších 10 okresů s německým obyvatelstvem, 1 s obyvatelstvem maďarským a 1 s obyvatelstvem ruským. Úhrnem bude 156 kvalifikovaných soudních okresů s obyvatelstvem německým, 24 s obyvatelstvem maďarským, 3 a polským a 6 s ruským /na Slovensku/.

Místo dosavadního dvojjazyčného vyřizování v jazyku státním a menšinovém zavádí se pronikavou měrou vyřizování jednojazyčné v jazycích jiných národností už v okresích od 15%. Dosud bylo jednojazyčné vyřizování přípustné jen v soudních okresích s 2/3 kvalifikací /66,33%/, a to jen u lokálních soudů a úřadů, jejichž obvod nepřesahoval jeden soudní okres, takže na př. okresní úřady neb okresní finanční ředitelství, jejichž obvod zaujímá víc než jeden soudní okres, toho účastny nebyly. Soudy a úřady II.stolice /na př. krajské soudy, zemské úřady, zem,fin. ředitelství/ mohly vydávati jednojazyčné vyřízení jen v záležitostech, které k nim ze zmíněných soudních okresů došly v cestě instanční, nikoli ve věcech, v nichž rozhodovaly samy v I.stolici. Tato obmezení nyní padají. Zrušuje se také výhrada dvojjazyčnosti při knihovních zápisech, ač výhrada ta byla odůvodněna publicitou pozemkových knih. Nad to, co uvedeno, jednojazyčné vyřizování se zavádí ne pouze jako fakultativní, jaké jím dosud bylo, nýbrž jako povinné. Dvojjazyčné vyřizování zůstává v platnosti jen u soudů, úřadů a orgánů, jejichž působnost se vztahuje na obvod celého státu, a pak při úředních aktech zvláštní povahy u soudů, úřadů a orgánů nižších.

Do 2. bodu odstavce 2 vkládá osnova dodatek, kterého tam dosud nebylo: „anebo může-li z okolností na tuto příslušnost souditi“. Účelem těchto slov je obmeziti počet případů, kdy se straně nedostane hned vyřízení v jazyku, na který má nárok – poněvadž její příslušnost k určité národnosti nebyla známa – na nejmenší míru a odstraniti příčinu ke stížnostem.

Povinnost veřejného žalobce užívatí v trestním řízení jazyku jiných než československého rozširuje se tak, že ne pouze obžalobu proti příslušníku jiné národnosti bude povinen vznéstí /jen/ v jeho jazyku, nýbrž i jiná podání, která se mu dodávají, na př. odvolání, zmateční stížnost a j.

Zavádí se dopisování soudů, úřadů, orgánů, ústavů a podniků republiky obcím s jiným jednacím jazykem než československým v jejich jazyku. Dosud se dopisovalo takým obcím jen v jazyku státním, poněvadž jazyková práva příslušela jen stranám, nikoli obcím jako úřadům. Tento právní stav se nyní mění. Bude se dopisovati zásadně jednojazyčně v jazyku obce, a jen výjimečně v případech zvláštních v zákoně naznačených dvojjazyčně také s textem v jazyku státním. Požadavek týkající se korespondence splňuje se tu ještě ve větším rozsahu než bylo žádáno. Požadavek zněl původně, aby v textu v jazyku státním byl připojen překlad. Místo toho dostává

se obcím korespondence jednojazyčné v jejich jazyku a to jako původní znění, nikoli pouhý překlad.

Státní ústavy a podniky - mezi nimiž zaujímají hlavní místo státní dráhy a pošty - podrobují se v osnově předpisům o úřadování v jazycích jiných národností, jaké platí pro soudy, úřady a orgány státní; přesto že ustanovení čl. 7 smlouvy Saint-Germainské, „aby příslušníkům jiného jazyka než československého byla poskytnuta přiměřená možnost užívatí před soudy svého jazyka“, nevztahuje se na státní podniky a ústavy. Kromě toho osnova nejen že staví státní podniky a ústavy co do povinnosti k jazykům jiným národnosti na roveň soudům, úřadům a organům, nýbrž připouští nad to ještě jazyky ty i v jiných případech, když toho žádá zřetel na potřebu provozu zvláště po stránce odborné a obchodní. Úprava tato znamená úplný převrat dosavadního právního stavu, neboť tam, kde dosud nebylo žádného práva – a podle cit. článku 7 smlouvy Saint-Germainské býti nemuselo – poskytuje se nyní víc, než platí pro soudy i úřady a orgány.

Ustanovení osnovy, že při použití jazyka československého spolu s jiným jazykem bude jazyk státní vždy na prvním místě, je odůvodněno kromě toho, že jde o jazyk státní, oficiální, prostou skutečností, že k jazyku československému přísluší 66,91% obyvatelstva státu, k jazyku německému 22,32%, k jazyku maďarskému 4,78%, k jazyku ruskému /maloruskému/ 3,79% a k jazyku polskému 0.57%.

Samosprávným úřadům, zastupitelským sborům a veřejným korporacím přiznává se nyní přímo v ústavním zákoně právo ustanoviti si jednací jazyk. Dosud bylo právo to přiznáno vládním nařízením jazykovým č. 17/1926 Sb.z. a n., a to jen úřadům místní samosprávy a některým veřejným korporacím. Nejde arciž o neobmezené seburčovací právo jazykové, které podle zkušenosti vedlo ke zvůli a ohrožovalo spořádané úřadování. V důvodové zprávě k jazykovému zákonu z roku 1920 bylo podrobně vyloženo, z jakých důvodů není možno poskytnouti neobmezené seburčení ve věcech jazykových. Důvody ty trvají dosud. Osnova však obmezení podstatně uvolňuje. Na př.: Nebude nemožno, aby obec, která nemá ani 20% obyvatelstva jiného jazyka, ustanovila si svým usnesením za jednací jazyk také tento jiný jazyk, případně alespoň pro některé úkony; obcím, ve kterých je aspoň 20% obyvatelstva jiné národnosti než československé, ukládá se přímo v zákoně povinnost vydávati vyřízení i v tomto jazyku, kdežto dosud to bylo jen privilegiem pro jazyk československý; jednostranné výsady jazyka československého se odstraňují nebo zmenšují i v jiných případech; všeobecná zmocňovací klausule §u 8 zákona /že „moc výkonná upraví v duchu zákona užívání jazyků pro samosprávné úřady, zastupitelské sbory a veřejné korporace“/ se ruší. Zmocnění tomu se vytýká, že jazykovou úpravu úplně odňalo zmíněným samosprávným orgánům a dalo ji vládě. Poněvadž však jazykový zákon má podle §u 129 ústavní listiny obsahovati toliko zásady a je zákonem jen rámcovým, nelze se bez zmocnění k další úpravě druhotnými normami obejít. Zmocnění, která proto musí býti do zákona pojata, mají však obmezenější rozsah a jsou dána pro speciální případy.

Některá ustanovení přejímají se do zákona z vládního nařízení jazykového č. 17/1926 Sb.z. a n. Dispoice ta má ten důležitý význam, že se dotčeným normám propůjčuje kvalita normy ústavní. Tím vyhovuje se přednesenému požadavku německých mluvčích, aby jazykové výhody byly pokud možno zakotveny /verankert/ už v zákoně samém.

V § 4 upravuje se užívání češtiny a slovenštiny ve vzájemném poměru. Slovo „úřady“ v dosavadním textu zákona zavdávalo někdy příčinu k výkladu, jakoby se předpis netýkal jiných veřejných orgánů, zejména také ústavů a podniků, na př. železnic a pošt. Proto nahrazuje se slovo to výrazem: „veškeré veřejné orgány /§§ 1 a 3/“, t.j. soudy, úřady, orgány, ústavy a podniky státní, dále samosprávné úřady, zastupitelské sbory a veškeré veřejné korporace ve státě.

Dosavadní právo příslušníků jiné národnosti než československé užívati vlastního jazyka ve vyučování na školách pro ně zřízených jakož i při správě těchto škol a kulturních institucí pro tyto příslušníky bude podle osnovy v mezích stanovených prováděcími předpisy rozšířeno i na vzájemný styk těchto škol a kulturních institucí s dozorčími úřady neb orgány státní správy školské a osvětové.

Podle ustanovení § 6, odst. 2 má jazykového zákona býti užito také na Podkarpatské Rusi, dokud jazyková otázka nebude tam upravena sněmem. Poněvadž však jazyk ruský /maloruský/ na území Podkarpatské Rusi má postavení zvláštní – nikoli pouze takové, jaké je mají jiné jazyky než československý podle § 2 – dává se této dochylce výraz ustanovením „budiž užito tohoto zákona, avšak se zvláštním zřetelem na postavení jazyka ruského /maloruského/ na tomto území“.

Zmocňovací klausule § 8 přejímají jednak ustanovení dosavadního zákona, jednak stanoví další výhody pro příslušníky menšinových národností. Tak na př. zmocnění k vydání předpisů o usnadnění styku s příslušníky jiného jazyka, než ve kterém veřejný orgán /§§ 1 a 3/ po rozumu tohoto zákona úřaduje, znamená, že má býti umožněno, aby tam, kde úřady a orgány, zejména finanční prokuratura, zastupují stát před soudy nebo jinými úřady, mohly – když protistranou bude příslušník jiné národnosti – užiti i jeho, po případe jen jeho jazyka, zvláště v řízení exekucním pro daně a veřejné dávky a v knihovních návrzích; dále, aby při uzavírání soukromoprávních smluv za stát jako stranu, je-li druhá smluvní strana příslušníkem jiné národnosti než československé, bylo možno sjednati a sepsati smlouvu také v jejím neb jen v jejím jazyku; konečně, aby bylo možno soutěže na dodávky a práce vypisovati také v jiném jazyku státním.

Také předpisy o jazykových znalostech jsou vesměs opatřením směřující k tomu, aby se zabezpečilo úspěšné provádění jazykového zákona a nařízení.

Konečně zjednáva se zákonný podklad pro případnou jazykovou úpravu styků s cizinou se zřetelem na mezinárodní právo a zvyklosti.

Na konec se podotýka, že v prováděcím nařízení, které bude vydáno připraveno je nyní už kromě toho, co poskytuje přímo zákon sám, dalších 27 výhod pro jazyky jiných národností než československé.

Publikácie Fórum inštitútu pre výskum menšín v roku 2010

Knihy:

- AGGLONET. *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén. Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy*. Győr – Šamorín 2010. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet – Fórum inštitút pre výskum menšín..
- Hardi, Tamás – Lados, Mihály – Tóth Károly (ed.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén. Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy*. Győr – Šamorín 2010. MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet – Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Liszka, József: *Populáris kultúra*. Magyarok Szlovákiában VI. kötet. [Populárna kultúra. Maďari na Slovensku. V. zväzok.] Šamorín 2010, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Juhász, Ilona L.: *Neveitek e márványlapon... A háborúk jelei*. [Mená Vaše na mramorovej tabuli... Znaký vojny.] Šamorín 2010, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Kontra, Miklós: *Hasznos nyelvészet*. [Užitočná jazykoveda.] Šamorín 2010, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Popély, Árpád – Simon, Attila (ed.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok (1989–1992)*. Elbeszélte történelem II. kötet. [Zmena systému a maďarská menšina na Slovensku (1989 – 1992). Oral History II.] 2010, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Simon, Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok a sorsfordító 1938-as évben* [Kronika jedného krátkeho roku. Maďari na Slovensku v osudovom roku 1938.] Šamorín 2010, Nostra Tempora 18, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Szarka, László – Tóth, Károly (ed.): *Alsó- és Felsőszeli a 20. században*. [Dolné a Horné Saliby v 20. storočí.] Šamorín 2010, Nostra Tempora 19, Fórum inštitút pre výskum menšín.

Ročenky:

- Liszka, József (ed.): *Acta Ethnologica Danubiana 2010, Az Etnológiai Központ Évkönyve 8–9*. [Ročenka Výskumného centra európskej etnológie 2010.]. Šamorín 2010, Fórum inštitút pre výskum menšín.
- Lelkes, Gábor – Tóth, Károly (ed.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában 2009 – Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2009*. Somorja 2010, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Internet: www.foruminst.sk.

Štúdie z Fórum Társadalomtudományi Szemle

Ročník XI.

2009/4

Kiss, József: Kísérlet egy önálló szlovákiai Magyar Ifjúsági Szövetség létrehozására 1968-1969-ben [Pokus o založenie samostatného Maďarského zväzu mládeže na Slovensku v rokoch 1968 – 1969]

Mészáros, Magdolna: A szlovákiai magyarok politikai orientációja (A 2009 nyarán lefolytatott kérdőíves felmérés eredményei alapján) [Politická orientácia Maďarov na Slovensku (Na základe dotazníkového výskumu z leta 2009)]

Kocsis, Aranka: *Magyar falusiak a szlovák fővárosban. Városiasodás és etnicitás a két világháború közötti Pozsonyban [Maďarski dedinčania v slovenskom hlavnom meste. Urbanizácia a etnicita v Bratislave v medzivojnovom období]**

Kontra, Miklós: Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében [Jazyková genocída vo vzdelávaní v Karpatskej kotline]

Misad, Katalin: A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó rendelkezések Szlovákiában, Finnországban és Dél-Tirolban [Legislatíva upravujúca používanie menšinových jazykov na Slovensku, vo Fínsku a v Južnom Tirolsku]

Komzsík, Attila – László, Béla: *A szlovákiai magyar kisebbség intézményes művelődése a statisztikák tükrében [Inštitucionálne vzdelávanie maďarskej menšiny na Slovensku vo svetle štatistík]*

Mészáros, Lajos: Szuverenitás és emberi szabadság. Eszmefuttatások a kiadatás intézményével kapcsolatban [Suverenita a ľudská sloboda. Úvahy v súvislosti s inštitútom readmisie]

Ročník XII.

2010/1

Kónya, Peter: A Bodrogköz autochton és allochton lakossága [Autochtónni a alochtónni obyvatelia Medzibodrožia]

Lanstyák, István: *A nyelvi problémák típusai [Typy jazykových problémov]*

Gaucsík, István: Gazdaság és politika vonzásában. Adalékok Tarján Ödön pályaképéhez [V blízkosti ekonomiky i politiky. Doplnky k portrétu Ödöna Tarjána]

Pintér, Tibor: Nyelvhasználati sajátosságok a dunaszerdahelyi romani közösségben [Špecifiká používania jazyka u rómskej komunity v Dunajskej Strede]

Győri, Adrienn: Az államnyelv és a kisebbségi nyelv harca a magyar tanítási nyelvű iskoláknak szánt tankönyvekben [Zápas štátneho a menšinového jazyka v učebniciach pre školy s vyučovacím jazykom maďarským]

* Štúdie vyznačené kurzívou boli vybraté do Fórum spoločenskovedná revue

- Csíkány, Andrea: Atlaszgyűjtési tapasztalatok szlovákiai magyar nyelvjárási kutatópontokon [Skúsenosti zo zberu dát pre atlas nárečí v maďarských lokalitách na Slovensku]
- Hadházi, Orsolya: A népmondák mint az uradalomtörténet-kutatás segédforrásai Torna megyei példák alapján [Povesti ako pomocné zdroje výskumu dejín veľkostatkov na príklade Turnianskej župy]
- Varga, Andrea: Mássalhangzó-jelenségek Gellér község nyelvjárásában [Spoluhláskový systém nárečia obce Holiare]

2010/2

- Skala, Tamás: Adalékok a csehszlovák-magyar lakosságcsere történetéhez [Dodatky k dejinám výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom]
- Lanstyák, István: A nyelvi problémák típusai nyelvi jellegük szerint [Typy jazykových problémov podľa jazykového charakteru]
- Mészárosová-Lamplová, Zuzana: *A rejtőzködés misztériuma, avagy adalékok az MKP és a Most-Híd választási eredményéhez [Mysterium skrývania sa, alebo dodatky k volebným výsledkom Strany maďarskej koalície a strany Most-Híd]*
- Tóth, László: Adalékok Peéry Rezső élet- és pályakezdéséhez [Dodatky k biografii Rezső Peéryho]
- Kőmíves, Tibor: „Búcsú a latin nyelvtől”. A kassai közigazgatás nyelváltása 1840-ben [„Rozlúčka s latinčinou”. Zmena jazyka verejnej správy v Košiciach okolo roku 1840]
- Gecse, Annabella: „Szent” tárgyak rendszere - profán tükörben. A vallásos érzés tárgyi megnyilvánulásai egy közösség életében [System „posvätných“ predmetov - v profánnom zrkadle. Zhmotnené prejavy náboženského cítenia v živote lokálnej komunity]
- Kacsinecz, Krisztián: „A hatalom célja a hatalom.” A totalitárius ideológiák „irracionális logikájának” elemzése George Orwell és Arthur Koestler regényeinek tükrében [„Cieľom moci je moc.” Analýza „iracionálnej logiky” totalitárnych ideológií v zrkadle diel Georga Orwella a Arthura Koestlera]

2010/3

- Popély, Árpád: A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve [Maďarská menšina na Slovensku v roku zmeny režimu videná z Budapešti]
- Simon, Attila: *Az 1938-as nemzetiségi statútum és a magyar kisebbség [Národnostný štatút z roku 1938 a maďarská menšina]*
- Lanstyák, István: A nyelvi problémák kezelése [Riešenie jazykových problémov]
- Mészárosová-Lamplová, Zuzana: A Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki lakosság néhány jellemzője [Niektoré špecifiká prisťahovalcov z Bratislavy na hornom Žitnom ostrove a v okolí Rajky]
- Gecse, Annabella: „Itt idegen kántor sose énekelt.” [„Tu nikdy cudzí kantor nespieval“]

Autori

István Lanstyák (1959)
jazykovedec (Univerzita Komenského
v Bratislave, Slovenská republika)

Tibor Kőmíves (1982)
archivár (Univerzita v Miskolci – knižnica,
archív, múzeum, Maďarská republika)

Attila Simon (1966)
historik (Fórum inštitút na pre výskum
menšín, Šamorín; Univerzita Jánoša
Selyeho, Komárno, Slovenská republika)

Aranka Kocsis (1953)
etnologička (Agentura Pacis Posonium,
Bratislava, Slovenská republika)

Béla László (1940)
matematik (Fakulta stredoeurópskych
štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa
v Nitre, Slovenská republika)

Attila Komzsík (1974)
matematik (Fakulta stredoeurópskych
štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa
v Nitre, Slovenská republika)

Zuzana Mészárosová-Lamplová
sociologička (Fórum inštitút pre výskum
menšín, Šamorín, Univerzita
Konštantína Filozofa v Nitre,
Slovenská republika)